QAACCESSA DHIHAANNAA DHAMJECHAA: KITAABILEE BARNOOTA AFAAN OROMOO KUTAA 7FI 8 BARA 2003 QOPHAA'AN

TAFARRAA KAABBEE FUFAA

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN OROMOO GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'EE, MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFI FOOKLOORIIF DHIYAATE

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA
KOOLLEJJII NAMOOMAA,QORANNOO AFAANII, JOORNALIZIMIIFI QUUNNAMTII, MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFI FOOKLOORII

HAGAYYA 2011/ 2019

FINFINNEE

QAACCESSA DHIHAANNAA DHAMJECHAA: KITAABILEE BARNOOTA AFAAN OROMOO KUTAA 7FI 8 BARA 2003 QOPHAA'AN

TAFARRAA KAABBEE FUFAA

GORSAA: TOLAMAARAAM FUFAA (PhD)

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN OROMOO GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'EE, MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFI FOOKLOORIIF DHIYAATE

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA
KOOLLEJJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOTAA, JOORNALIZIMIIFI QUUNNAMTII, MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFI FOOKLOORII

HAGAYYA 2011/ 2019
FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Sagantaa Digirii Lammaffaa

Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa (AM) Afaan Oromoofi Ogbarruu gamisaan guuttachuuf Tafarraa Kaabbeetiin mata duree: Qaaccessa dhiyaannaa xinjechaa: Kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi8 bara 2003 qophaa'an irratti kan xiyyeeffate qophaa'ee sadarkaa madaallii Yuunivarsiitiin kaa'e kan guute.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa ____________________________Mallattoo__________Guyyaa___________

Qoraa Keessaa__________________________Mallattoo_____________ Guyyaa________

Gorsaa _______________________________Mallattoo_____________Guyyaa___________

Itti gaafatamaa muummee yookaan walitti qabaa sagantaa digrii lammaffaa (MA)

Axereera

Kaayyoon qorannoo kanaa dhiyaannaa dhamnjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi8 bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaatan qaaccessuudha.Dhiyaannaan dhamjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaalee kanneen keessatti dhiyaatan maal akka fakkaataniifi hanqinaalee gama dhiyaannaa dhamjechootaan mul'atan maal akka ta'an adda baasanii qaaccessuudha.Hanqinaalee dhiyaannaa dhamjechootaa kitaabilee kanneen keessatti mul'atan adda baasuun furmaata barbaaduuf immoo, adeemsa qorannoo ibsaatti gargaarame. Yaaxxinni qorannoo kana keessatti dhimma itti bahames, yaaxina caasawwaati. Kitaabileen barnootaa, barsiisonni Afaan Oromoo kutaa 7fi8 barsiisaniifi barattoonni kutaa kannen baratan akka iddattootti filatamaniiru. Barattoonni hirmaatan mala iddatteessuu carraa tasaatiin kan filataman yoo ta'an,barsiisonni immoo, mala iddatteessuu mit-carraa keessaa, iddatteessuu akkaayyootti gargaaramuun filataman. Meeshaaleen ittiin odeeffannoon walitti qabame immoo, sakatta'a kitaabilee barnootaa,afgaaffii barsiisotaafi bargaaffii barattootaati. Odeeffannoon meeshaalee kanneeniin walitti qabame mala qorannoo akkamtaafi ammataatiin (makaatiin) qaaccessameera.Akka argannoo qorannoo kanaatti, maalummaan dhamjechootaa gad-fageenyaan ibsamuu dhiisuu, garaagarummaan jechaafi dhamjechaa adda bahee dhiyaachuu dhiisuudha. Kana malees,dhamjechoonni akkamitti akka barataman ifaan kitaabilee keessatti hinibsamne. Haaluma wal-fakkaatuun uumamaafi hormaata jechootaa irrattis wanti qabatamaan ibsame hinmul'atu. Akkasumas, tajaajilli dhamjechootaa bal'inaan ibsamuu dhiisuufi dhamjechoonni kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan kan walhincalle ta'uu isaa hubatameera. Dhumarratti argannoo qorannoo kanaa irratti hundaa'uun yaadni furmaataa kennames, dhamjechoonni kitaabilee barnootaa kunneen keessatti dhiyaatan haala ofiin barachuu barattootaa giddu-galeessa godhatanii dhiyaachuu akka qabaniifi maalummaan dhamjechootaa bifa ifa ta'een dhiyaachuu akka qabu eerameera. Kana malees, qabiyyeewwan dhamjechootaa boqonnaalee murtaa'an jalatti gurmaa'anii dhiyaachuu akka qabaniifi haala jechoonni uumamaniifi horan tajaajila caasluga afaanii adda addaatiif itti oolu danda'an fakkeenyaan deeggaramee kitaabilee barattootaa keessatti dhiyaachuu akka qabu qopheessitoota kitaabilee barnoota Afaan Oromootiifi sirna barnoota Afaan Oromoo qopheessaniif, qabxileen kunneen akka yabootti dhiyaatanii jiru.

Galata

Jalqabarratti Waaqayyo nagaafi fayyaa naa kennee sadarkaa kanaan na ga'uu isaatiif guddiseen galateeffadha.Itti aansuun,kallattii hundaan dadhabe nuffe osoo hinjenne,amala kootiifi hir'ina dandeettii koo osoo hintuffatiin yeroo isaanii aarsaa gochuudhaan obsaafi hamilee hawwachiisaa ta'een gorsa ogummaa gabbataafi quubsaa ta'e naa kennuudhaan jalqabaa hanga dhumaatti na cinaa dhaabbachuun milkaa'ina qorannoo kanaatiif gumaacha tokkoffaa kan gumaachan gorsaa koo Dr.Tolamaaraam Fufaa galata guddaa onnee koorraa maddeefi dinqisiifannaa isaaniif qabun ibsa.

Kanatti aansuun, waraqaa qorannoo koo kana yeroon itti gaggeesseti deeggarsa walirraa hincinne kan naaf taasiste, haadha warraa koo Aadde Kabbabuush Taammiruu galata guddaa narraa qabda. Akkasumas, daa'imman koo Keebeek Tafarraafi Dibooraa Tafarraa yeroo isin barachaa jirtan barachaa jiraachuun koo na gammachiisee jira waan ta'eef naaf jiraadhaa. Itti aansuun gama adda addaatiin na cinaa dhaabbaachuun na jajjabeessaa kan turtan hiriyootakooFalmataa Nagaraatiifi Tamasgeen Lammeessaa galanniisinii qabu isa olaanaadha.Aadde Maartaa Bayyanaas meeshaalee Gidduu Gala Aadaa Oromoo keessa jiru naaf eeruun dirqama ogummaa keessanii waan baataniif guddaa galatoomaa. Akkasumas, barreeffama qorannoo kana yemmuun hojjechaa ture keessatti deeggarsa waraqaafi piriintii naa gochuun gargaarsa bal'aa gama maraan kan naa taasisaa ture hiriyaa kooJibaat Tuulii guddiseen galateeffadha.

Dabaltaan, barsiisota, barattootaafi bulchiinsa Mana Barumsa sadarkaa tokkoffaa Aliboo odeeffannoo barbaachisaa ta'e naa kennuudhaan qorannoon kun milkaa'aa akka argatu warra taasistan waan ta'eef galata guddaan isiniif galcha.

Dhumarratti, barreeffama qorannoo kanaa hojjechuu keessatti odeeffannoo quubsaa ta'e naa kennuufi kitaabilee wabii adda addaa naa ergisuun kan na gargaare hiryaa koo Obbo Aloo Booranaatiif galannin qabu baay'ee guddaadha.

Gabaajeewwan

AO =	Afaan Oromoo
Fkn=	Fakkeenya
KB =	Kitaaba Barataa
KBAO =	Kitaaba Barataa Afaan Oromoo
QB =	Qajeelcha Barsiisaa
QBAO =	Qajeelcha Barsiisaa Afaan Oromoo
Kkf =	Kanneen Kana Fakkaatan

Jibsoo

Akkaayyoo - akka kaayyoo qoratichaatti odeeffattoota filachuu.

Firjecha - dhamjechoota haala waliigaltee hawaasaa irraan kan ka’e, unka adda adda Qabatanii tajaajila tokkoof oolanidha

Baafata

Qabiyyee **Fuula**

Axereera i
Galata ii
Gabaajeewwan iii
Jibsoo iv
Tareeffama Gabateewwani ix
BOQONNAA TOKKO: SEENSA 1
1.1 Ariirrata Qorannichaa 1
1.2 Ka'umsa Qorannichaa 2
1.3 Kaayyoo Qorannichaa 4
1.3.1 Kaayyoo Gooroo 4
1.3.2 Kaayyoo Gooree 4
1.4 Faayidaa Qorannichaa 4
1.5 Daangaa Qorannichaa 5
1.6 Hanqina Qorannichaa 5
BOQONNAALAMA: SAKATA'A BARRUU 6
2.1 Maalumaa Dhamjechaa 6
2.2 Faayidaa dhamjechaa 7
2.3 Firjecha 8
1.4 Akaakuu Dhamjechootaa 9
1.4.1 Bakka Argamaatiin 14
1.4.2 Qabiyyee Isaan Qabanirratti Hundaa'uun 16
1.5 Faayidaa Dhihaannaa Dhamjechaa Kitaaba Barataa Keessatti 17
1.6 Akkaataa Dhiyaannaa Dhamjechootaa Kitaaba Barataa Keessatti 18

1.6.1 Karaa Kallattii yookaan Ifa Ta'een 18
1.6.2 Karaa Alkallattii 19
1.6.2.1 Waliin Haasawaa yookaan Marii Gochuu Keessa 19
1.6.2.2 Afoola Adda Addaan Walqabsiisuun Dhiyeessuu 20
1.6.3 Mala Faayidaa Murtaa'aaf Dhiyeessuu 20
1.6.4 Murtaa'aatii Gara Dimshaashaatti (Inductive Method) Dhiyeessuu 21
1.6.5 Dimshaashaa Gara Murtaa'aatti (Deductive Method) Dhiyeessuu 21
1.6.6 Ijaan akka Ilaalan Gochuufi Fakkeenyaan Kennuun Dhiyeessuu 21
1.7 Seerota Qophii Kitaaba Barnoota Afaanii 22
1.8 Ulaagaalee Filannoo Kitaaba Barnootaa Gaarii 22
1.9 Ulaagaalee Madaallii Kitaaba Barnootaa Afaanii 23
1.10 Yaaxxina Qorannichaa 23
1.11 Sakatta'a Barruu Wal-fakkii 24
BOQONNAA SADII: MALA QORANNICHAA 26
3.1. Saxaxa Qoronnichaa 26
3.2. Maddoota Ragaalee 26
3.3. Mala Filannoo Iddattoo 26
3.3.1. Barsiisota 27
3.3.2. Barattoota 27
3.4. Meeshaalee Ragaaleen Ittiin Funaaname 28
3.4.1. Sakatta'a Kitaabilee Barnoota Afaan Oromoo 28
3.4.2. Afgaaffii 28
3.4.3. Bargaaffii 29
3.5. Mala Qindaa'inaafi Qaaccessa Ragaalee 29
BOQONNAA AFUR: ODEEFFANNOO QAACCESSUUFI HIIKUU 31
4.1. Duubee Ragaa Kennittootaa 31
4.2. Qaaccessa Sakatta'a Kitaabilee Barnootaa 32
4.2.1. Qaaccessa Qabiyyee dhamjechaa Kitaaba BAO Kutaa 7fi 8 Keessatti 32

4.2.2. Dhiyaannaa Dhamjechaa 34
4.2.2.1. Qaaccessa Qabiyyee Dhamjechoota Afaan OromooKBAO Kutaa 7fi 8 36
4.2.2.2. Dhamjechoota Walabaafi Hirkataa Afaan Oromo 37
4.2.2.3. Haala Dhamjechoota Uumamtee 39
4.2.3. Haala Hormaata Jechootaa 40
4.3. Qaaccessa Afgaaffii Barsiisotaa 41
4.3.1. Dhamjechoonni Afaan Oromoo Kitaabilee Barnootaa Keessatti Dhiyaatan Fedhii Barachuu Barattootaa Ni Kakaasuu? 41
4.3.2. Dhamjechoonni Kitaabilee Barataafi Qajeelcha Barsiisaa Keessatti Dhiyaatan Walsimuu? 42
4.3.3. Dhamjechoonni Moggaasa Garaagaraa Yoo Qabaatan Qabiyyee Barnootichaarratti Miidhaa Fidan Qabuu? 43
4.3.4. Akaakuu Dhamjechoota Afaan Oromoo Kitaabilee Kanneen Keessatti Hammataman 43
4.3.5. Hanqinaaleen Dhiyaannaa Dhamjechootaa Baruu-Barsiisuu Keessatti Miidhaa Akkamii Fiduu Danda'a? 44
4.3.6. Hanqinaalee Dhiyaannaa Dhamjechoota Afaan Oromootiif Ka'umsi Maal Ta'uu Danda'aa? 44
4.3.7. Dhamjechoonni Kitaabilee Barnootaa Keessatti Hammataman Qabiyyee Barnootichaa Guutuu Taasisuu? 45
4.3.8. Hanqinaalee Dhiyaannaa Dhamjechoota Afaan Oromoo Maqsuuf Yaadni Furmaataa Maali? 45
4.4. Qaaccessa Bargaaffii Barattootaa 46
4.4.1. Dhamjechoota Yemmuu Barattu Tokkummaafi Garaagarummaa Jechaafi Dhamjechaa Adda Baastee Hubatteettaa? 46
4.4.2. Haala Dhamjechoonni Afaan Oromoo Hundee Jechaatti Maxxanuun Tajaajila Caasluga Agarsiisan 47
4.4.3. Akaakuun Dhamjechoota Walabaa Haala Hubatamuu Danda'uun Dhiyaachuu. 48
4.4.4. Qabiyyee dhamjecha Afaan Oromoo Kitaabicharraa Argachuu 49
4.4.5. Akaakuun Dhamjechootaafi Tajaajilli Isaanii Kitaabilee Barataa Keessatti Ibsamuu 49
4.4.6. Akkaataan Uumama Jechootaa Afaan Oromoo Adda Bahee Ibsamuu 50
4.4.7. Shaakalliifi Gilgaalli Dhiyaate Qabiyyee Dhamjechootaa Hubachiisuu? 51

4.4.8. Kitaabichi Uumamaafi Tajaajila Caasluga Afaan Oromoo Hubachiisuu Isaa..... 51
4.4.9. Kitaabicharraa Tajaajilaafi UunkaaDhamjechootaHubachuun Rakkisuu?.......... 52
4.4.10 Uunkaaleefi Tajaajila Dhamjechoota Hirkataa Kitaabilee Barnootaa Keessatti . 53
4.4.11.Akkaataa Uumama Jechootaa Irratti Fakkeenyi Dhiyaate Jiraachuu 54
4.4.12 Uumamaafi Hormaata Jechootaa Keessatti Tajaajila Isaanii Adda Baafachuu ... 54
4.4.13 Uwwisa Qabiyyee Kitaabichaa Keessatti Akaakuun Dhamjechootaa Argamuu. 55
4.4.14 Qabiyyeewwan Dhamjechootaa Boqonnaalee Adda Addaa Jalatti Dhiyaachuu. 56
4.5. Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhamjechaa Boqonaa Gara Boqonnaatti 58
4.5.1. Kitaaba Barataa Kutaa 7 Keessatti 58
4.5.2 Kitaaba Barataa Kutaa 8 keessaatti 59
4.6. Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhamjechaa Kutaa Gara Kutaa........................... 60
4.6.1. Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhmjechaa Kutaa7 Gara Kutaa 8 60
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO... 61
5.1 Cuunfaa 61
5.2 Argannoo 62
5.3 Yaboo 65
Wabiilee 68
Dabalee-A1
Dabalee-A2
Dabalee-A
Dabalee-B

Tareeffama Gabateewwani

Fuula

Gabatee (1): Odeeffannoo Baay'ina Barattootaa Umuriidhaan..31
Gabatee-2: Qaaccessa Dhihaannaa Qabiyyee dhamjechaa Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 7 Keessatti Argaman..33
Gabatee 3. Qaccessa Qabiyyee dhamjechaa KBAO Kutaa 8 Keessatti Argaman.........................34
Gabatee (4): Dhiyaannaa Dhamjechaa Kitaabilee Barataa Keessatti 35
Gabatee (5): Dhiyaannaa Akaakuu Dhamjechootaa Afaan Oromoo Kitaabilee BarataaKeessatti 37
Gabatee (6): Dhiyaannaa Dhamjechoota Walabaafi Hirkataa Kitaabilee Barataa Keessatti.........37
Gabatee (7): Dhiyaannaa Uumama Jechoota Afaan Oromoo Kitaabilee Barataa Keessatti 39
Gabatee(8):Dhiyaannaa Dhamjechoota Hortee Afaan Oromoo Kitaabilee Barataa Keessatti 40
Gabatee(9):Tokkummaafi GaraagarummaanJechaafi Dhamjechaa Adda Bahee Dhiyaachuu.................. 46
Gabatee(10):DhamjechootaTajaajila Caaslugaa Mul'isan Kitaabilee Barataa Keessatti 47
Gabatee(11):Akaakuun Dhamjechoota Walabaa Haala Hubatamuun Dhiyaachuu.......................48
Gabatee (12): Qabiyyee dhamnjchaa Afaan Oromoo Kitaabicharraa Argachuu.........................49
Gabatee (13): Akaakuu Dhamjechootaafi Tajaajila Isaanii Kitaabilee Barataa Keessatti............50
Gabatee (14): Akkaataan Uumama Jechoota Afaan Oromoo Adda Bahee Ibsamuu 50
Gabatee (15): Shaakalliifi Gilgaalli Dhiyaate Qabiyyee Dhamjechootaa Hubachiisuu Isaanii 51
Gabatee (16): Kitaabichi Uumamaafi Tajaajila Caasluga Afaanichaa Hubachiisuusaa................52
Gabatee (17): Kitaabicharraa Tajaajilaafi Uunkaa Dhamjechootaa Hubachuun Rakkisuu...........52
Gabatee (18): Uunkaaleefi Dhamjechoota Hirkataa Kitaabilee Barnootaa Keessatti 53
Gabatee (19): Akkaataa Uumama Jechootaa Irratti Fakkeenyi Dhiyaate Jiraachuu......................54
Gabatee (20): Uumamaafi Hormaata Jechootaa Keessatti Tajaajila Isaanii Adda Baafachuu 55
Gabatee (21): Uwwisa Qabiyyee Kitaabichaa Keessatti Akaakuun Dhamjechootaa Argamuu....56
Gabatee (22): Qabiyyeewwan Dhamjechootaa Boqonnaalee Adda Addaa Jalatti Dhiyaachuu....57
Gabatee (23): Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhamjechaa Boqonaa Gara Boqonnaatti Kitaaba Barataa Kutaa 7 Keessatti 58
Gabatee (24) Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhamjechaa Boqonnaa Gara Boqonnaatti Kitaaba Barataa Kutaa 8 Keessatti...59
Gabatee (25) Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee dhamjechaa Kitaaba Barnootaa Kutaa 7 Gara 8tti.......... 60

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

Boqonnaan kun ariirrata, ka'umsa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaafi hanqina qorannichaa of keessatti hammateera.

1.1 Ariirrata Qorannichaa

Afaan meeshaa dhalli namaa aadaa, eenyummaa, jiruufi jireenya isaa ittiin ibsatuudha. Afaan Oromoos, afaan sabni Oromoo: aadaa, eenyummaafi haala jiruufi jireenya isaa ittiin ibsatuudha. Asafaa (2009:12), "Afaan Oromoo Afrikaa keessatti afaan namoota baay'een dubbataman gurguddoo sadii: Afaan Arabaa, Siwaahiliifi Hawusaatti aanee afaan sadarkaa arfaffaa irratti dubbatamuudha; Itoophiyaa keessatti ammoo afaan uummata dhibbeentaa afurtamaa (40%) oliin dubbatamu, afaan duraati," jedha. Kanaaf, Afaan Oromoo afaan sababal'aa yoo ta'u, maatii Afaan Kuushi (Cushitic language family) keessaa tokko ta'ee, biyyoota Baha Afrikaa keessatti argaman: Sumaaliyaa, Keeniyaa, Ugaandaafi kan biro keessattis baay'inaan nidubbatama (Mahadi 1995; Tamane 2000). Afaan Oromoo afaan akka Baha Afrikaatti sadarkaa duraarratti argamuufi yeroo ammaa kana immoo: afaan barnootaa, afaan hojii, afaan qorannoofi qo'annoo, afaan saayinsiifi tekenoloojii ta'ee jiruudha.

Kun kana ta'ee, xinqooqni akka damee barnootaa tokkotti baratamuu kan eegale jaarraa 20 keessa yoo ta'u, saayinsii afaanii sagalee irraa kaasee hanga hiikaatti jiru kan qo'atuudha. Kana jechuun haala itti fayyadama afaanii, ijaarsa jechootaafi himootaa, seeraafi caasaa afaanii adda baasee qo'ata, (Misgaanuu 2012:96-100). Kun immoo tajaajilli afaanii walxaxaafi daangamaleessa ta‟uu isaa waan ibsuuf, afaan kana dameedhaan addaan qoodanii qo'achuun murteessaa ta'a. Robert E. Owens, Jr. (1988:12), Biloomiifi Laheyii (1978) wabeeffachuun yoo ibsu, "Language is a very complex system that can best be understood by breaking it down into its functional elements or components: Form, Content and use," jedha.

Afaan seera baay'ee walxaxaa ta'e waan qabuuf, qabiyyee isaa irratti hundaa'uun qoqqoodanii dhiyeessuun barbaachisaadha. Haaluma kanaan, afaan bakka gurguddoo sadiitti:

Unka, qabiyyeefi qorannoofi qo'annoo, afaan saayinsiifi tekenoloojii ta'ee jiruudha. Kun kana ta'ee, xinqooqni akka damee barnootaa tokkotti baratamuu kan eegale jaarraa 20 keessa yoo ta'u, saayinsii afaanii sagalee irraa kaasee hanga hiikaatti jiru kan qo'atuudha.

Kana jechuun haala itti fayyadama afaanii, ijaarsa jechootaafi himootaa, seeraafi caasaa afaanii adda baasee qo’ata, (Misgaanuu 2012:96-100). Kun immoo tajaajilli afaanii walxaxaafi daangamaleessa ta’uu isaa waan ibsuuf, afaan kana dameedhaan addaan qoodanii qo’achuun murteessaa ta’a. Robert E. Owens, Jr. (1988:12), Biloomiifi Laheyii (1978) wabeeffachuun yoo ibsu, “Language is a very complex system that can best be understood bybreaking it down into its functional elements or components: Form, Content and use,” jedha.

Afaan seera baay’ee walxaxaa ta’e waan qabuuf, qabiyyee isaa irratti hundaa’uunqoqqoodanii dhiyeessuun barbaachisaadha. Haaluma kanaan, afaan bakka gurguddoo sadiitti:unka, qabiyyeefi tajaajila isaaniin qoodee jira. Qoodaminsi kun qophii sirna barnootaa Afaan Oromoof, kallattii waan argisiisuuf baay’ee murteessaadha. Ccessaafi qo’annaa xinjecha afaan tokkoo kan ilaallatudha (Stern, 1983; Lyons, 1981).

Dhamjechi immoo, akkuma seensa kana keessatti ibsametti, qaama xinqooqaa keessaa isa tokko ta’ee, akkaataa uunkaan jechoota adda addaa afaan tokko keessatti argaman itti ijaaraman adda baasee kan qo’atuufi xiinxaluun dhiyeessu. Kun immoo, uunkaa ijaarsa jechootaa sagantaa barnootaaf kitaabilee barnootaa keessatti dhiyaatan tooftaa ittiin qophaa’uu qabu ta’uusaati (Sharma and Tuteja, 2005; Radford, et al,1999).

Qorannoon kun dhiyaannaa dhamjecha kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 bara 2003 qophaa’an keessatti dhiyaatan qaaccessee kan dhiyeessudha. Akkasumas, hanqinaalee ijaarsa dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan adda baasuun dhiyeessa

1.2 Ka’umsa Qorannichaa

KBarumsa afaanii keessatti beekumsaafi itti fayyadama afaanichaa qixaan beekuuf haalli qophii KB baay’ee murteessaadha. Kunis, kan irratti xiyyeeffatu: seera qindaa’ina caasaa afaanii jechuun qindaa’ina sagalee afaanichaa, haala uumammaafi hormaata jechootaa keessatti gaheefi faayidaa dhamjechoonni qaban, akkaataa jechoonni ittiin qindaa’anii gaaleefi hima ijaaraniifi kkfdha.

> Harmer (1991:58) “*One of the teacher job is to show how the new language is formed, how the grammar works and how it is put together. One way of doing this is to explain the grammar in detail using grammatical terminology and giving a minilecture on the subject*,”jedha.

Kana jechuun hojii barsiisaa keessaa inni tokko akkaataa barumsa afaanii keessatti wanti haaraan tokko dhiyaachuu danda'u, akkaataa walitti dhufeenyaafi hojiirra oolmaa caasaa afaanichaa argisiisuudha. Kun immoo caasaa afaanichaa bu'uuraan beekuuf, hiika caasaafi qabiyyee barnoota afaanichaa irratti ibsa murtaa'aa tokko kennuu danda'uu agarsiisa. Qaama xiqqaa hiikaa ta'ee, faayidaa dhamjechi caasaa afaanii walsimsiisuu keessatti qabuufi hima keessatti walta'iinsa matimaafi gochimaa, lakkoofsa, saala, hennaa, jechoota uumuufi kkf argisiisuu keessatti qabu ol'aanaadha. Caasaaleen kunneen KBfi QB barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi8 keessatti akkamiin akka ibsamanii jiran; faayidaa dhamjechoonni Afaan Oromoo looga afaanichaa argisiisuu keessatti qaban KBfi QB keessatti maal akka fakkaataniifi dhamjechoonni kunneen ibsamaniiru moo hinibsamne yaada jedhu qorannoon kun adda baasa. Haala kanaan, adda ba'anii dhiyaachuun guddina afaanichaaf gumaacha ol'aanaa waan qabuuf, qorannoon kun rakkoo gama kanaan mul'atuuf furmaata barbaada. Misgaanuu (2012:124), "Garaagarummaan loogawwan Afaan Oromoo akkuma sadarkaa sagalee irratti mul'atu; sadarkaa latii irrattis nimul'ata," jedha. Kunis, irra caalaa latii hedduminaafi abbummaa argisiisan irratti akka ta'e, fakkeenya waliin ibsee jira. Fakkeenyaaf, heddumina kan agarsiisan: gaaffii = gaaffilee yookaan gaaffiiwwan; kitaaba =kitaabota yookaan kitaabileefi kkf yoo ta'an, abbummaa kan argisiisan: Tolaaf kenniyookaan Tolaadhaa kenni kan jedhuufi kkfn ni'argamu. Egaa, KBfi QB kanneen keessatticiminni mul'atu akkuma jirutti ta'ee; faayidaa dhamjechoonni walsimannaa caasaa afaaniiargisiisuu keessatti qaban, dhamjechoonni looga argisiisan bu'aa waaltina afaanii keessatti Qorannoo qaaccessa dhiyaannaandhamjechaa Afaan Oromoo sagantaa adeemsa baruu-barsiisuutiif kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 bara 2003 qophaa'an irratti adeemsifamu keessatti gaaffileen bu'uuraa armaan gadiitti dhiyaatan deebii ni argatu.

Qabiyyeen dhamjecha kitaabilee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 keessatti hammataman maalfaadha?

Dhiyaannaan dhamjechootaa kitaabilee barataa kutaa 7fi 8 keessatti maal fakkaata?

Qindoominni qabiyyee dhamjechaa kitaabilee barataa keessatti hammatamanii gama dagaagaa deemuun maal fakkaata?

Hanqinaaleen gama dhihaannaa dhamjechaan kitaabilee Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 keessatti argamanii maalfa'a?

Hanqinaalee gama dhihaannaa dhamjechaan kitaabilee Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 keessatti mul'ataniif furmaata maaliitu kennama?

1.3 Kaayyoo Qorannichaa

Qorannoon kun kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree of keessaa qaba.Isaanis, haala itti aanuun dhiyaataniiru.

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa dhiyaannaa dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7 fi 8 bara 2003 qophaa'an qaaccessuun akkaataa dhamjechoonni qabiyyee barnootaa kutaalee kanneen keessatti dhiyaatan qaacceessudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

Haalli qindoomina qabiyyee dhamjechaa kitaabilee barataa gama dagaaginaan boqonnaarraa boqonnaattiifi kutaatii kutaatti adda baasuun ibsuu;

Qabiyyeewwan dhamjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 keessatti dhiyaatan maalfaa akka ta'an adda baasuu;

Haalli dhihaannaa dhamjechootaa kitaabilee barataa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 maal akka fakkaatu ibsuu;

Hanqinaalee gama dhiyaannaa dhamjechaan kitaabilee Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 keessatti mul'atan adda baasuufi

Hanqinaalee gama dhihaannaa dhamjechaan kitaabilee barataa kutaa 7fi 8 keessatti mul'ataniif yaada furmaata kaa'uu.

1.4 Faayidaa Qorannichaa

Galma ga'iinsa adeemsa baruu-barsiisuu qabiyyee dhamnjecha Afaan Oromoo keessatti akkaataa dhiyaannaa xinjecha Afaan Oromoo beekuun barbaachisaadha. Qorannoon kunis, barbaachisummaa dhiyaannaa xinjecha Afaan Oromoo Sagantaa barnootaaf, kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaataniifi hojiirra oolmaa qabiyyichaatiif, qorannoo bu'uuraa ta'uu nidanda'a.

Haaluma kanaan, waraqaa qorannoo kanarraa qaamoleen armaan gadii fayyadamtoota ta'uu danda'u.

Sirni barnoota Afaan Oromoo kutaalee kanneenii kallattii qorannoo kanaatiin yoo fooyya’e, barattoonni sadarkaa kana baratan Afaan Oromoo irratti hubannoo argachuu danda’u.

Namoota mata-duree kanarratti qorannoo gad-fageenyaan adeemsisuu barbaadaniif ka’umsa ta’uu danda’a.

Namoota kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa sadarkaa kanaa qopheessaniif akka irra deebi’anii ilaalaniif isaan gargaara.

Namoota dhamjecha Afaan Oromoo keessatti hirmaatanii sirna barnootaa qopheessaniif akka ka’umsaatti gargaaruu danda’a.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun kan inni daanga’e,kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa’anirratti ta’ee,qabiyyee kitaabilee kanneenii keessaa,qaaccessa dhiyaannaa xinjechaa irratti.Kunis,adeemsa baruu-barsiisuun walqabatee galma ga’iinsa sagantaa barnootaa keessatti haala maaliin akka dhiyaate hubachuuf immoo,kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa barnoota Afaan Oromoo qaaccessuu irratti kan daanga’edha.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoo kana adeemsisuu keessatti hanqinaaleen hedduun mudataniiru.Isaan keessaa inni jalqabaa, hanqina yerooti.Qorataan hojii baruu-barsiisuu otoo hojjetuu waan adeemsiseef baay’ina hojiirraa kan ka’e, hanqinni yeroo guddaan mudateera. Kana jechuun akka barbaadetti bilisa ta’ee qorannicha qofaaf bakka kennee hojjechuun,kitaabilee wabii adda addaa yeroo mara mana dubbisaatti deddeebi’ee dubbisuun hubannoo isaa cimsachuu keessatti hanqinni yeroo ture salphaa miti.Lammaffaa,qorataa kanaaf baajenni ittiin qorannicha adeemsisu gahaa waan hintaaneef,haala barbaachisaa ta’een deeme kitaabilee wabii adda addaa koppii godhachuufi meeshaalee barreessaa adda addaa guuttachuu keessatti rakkoo guddaan isa mudateera.

Walumaagalatti, qabxiileen armaan oliitti tarreeffaman kunneen qorannoon kun haala barbaachisaa ta’een akka hinadeemsifamne danqaa uumanillee, qorataan humna isaa cuunfee hojjechuun tooftaa mataa isaatti gargaaramee keessa bahuu danda’eera.

BOQONNAALAMA: SAKATA’A BARRUU

2.1 Maalumaa Dhamjechaa

Dhamjechi qaama xiqqaa afaanii ofdanda’ee dhaabbachuun hiika tokko qofa kennuufi hirkatee argamuun tajaajila caasluga adda addaa argisiisuuf ooluudha. Hockette (1970:123), “Morphemes are the smallest individually meaningfull elements in the utterance of a language,” jedha. Kana jechuun dhamjechi caasaa xiqqaa afaanii jechoota afaanichaa keessatti argamuun hiika laachuu danda’u jechuudha. Dhamjechi jecha sana keessatti of danda‟ee hiika haaqabaatu malee yoo addaan qoodaman hiika hinqaban. Filee (2015:73), “Dhamjechi, jecha yookaan qaama jecha tokkoo ta’ee, hiika tokko qofaa kan qabu, caasaa afaanii keessatti murteessummaa ol’aanaa kan qabuufi wa’ee hiikaafi tajaajila jechaa kan ibsuudha” jedha. O‟Grady (1996:112), “Morpheme is the smallest unit of language that carries information about meaning and grammatical function,” jedha. Kana jechuun, dhamjechi qaama xiqqaa afaanii ta’ee odeeffannoo hiikaa kan dabaluufi tajaajila caaslugaa argisiisuuf kan ooluudha. Kanaafuu, unki xinqooqaa tokko addaan qoodamee hiika dhabeessayoo ta’e; jecha irratti dabalamuun hiika jechichaa kan jijjiiru yookaan kan dabaluufi tajaajilacaaslugaaf kan oolu dhamjecha jedhama.

Hornby (2005:993), “Morpheme is the smallest unit of meaning that a word can be divided into one or different meaningful forms. The word, like‟ contains one morpheme but„unlikely‟ contains three morphemes,” jedha.Kanajechuundhamjechicaasaaxiqqaaafaaniihiika qabu ta’ee, kan jecha tokko unkaaleehiika qaban tokko yookaan tokkoo olitti qoodeedhiyeessuudha. Afaan Inglizii keessatti jechi „like‟ jedhu dhamjecha tokko kan qabu yoota‟u, „unlikely‟ kan jedhu immoo dhamjechoota sadii qaba. Kun immoo jechoonni afaantokko keessa jiran dhamjecha tokkoofi isaa ol irraa ijaaramuu akka danda‟an ibsa. Haaluma kanaan, jechoonni Afaan Oromoo keessatti argamanis, dhamjechoota tokkoofi isaa ol irraijaaramuu danda’u. Akka fakkeenyaatti yoo ilaalle, jechi „idilee‟ jedhu dhamjecha tokko kanqabu yoo ta’u, „alidileessuu‟ kan jedhu immoo dhamjechoota sadii {al-idilee-ssuu} kan jedhuqaba. As keessatti, „al-„ kan jedhu „miti‟ yaada jedhu yookaan faallaa idilee ibsa. Idilee kanjedhu immoo wanta sagantaan hojjetamu yoo ibsu, dhamjechi „-ssuu‟ jedhu ammoogochimeessituudha.

Haaluma walfakkaatuun, Afaan Oromoo keessattis xiyyeeffannoon xinjechaa sadarkaa kanaa amala jechoonni bu’uuraafi jechoonni uumamtee qaban kan xiinxaludha. “Derivation is one of the morphological processes by which new words are formed other words or stems” (Jensen,

1990). Jechoonni Afaan Oromoos tooftaa garaagaraatiin uumamuufi tajaajila garaagaraatiif horuun kuusaa jechoota afaanichaa gabbisu. Kunimmoo, guddina afaanichaa keessatti gahee ol aanaa qaba. Afaan Oromoo keessatti haala ijaarsa jechoota kanneenii hubachuuf fakkeenyota itti aananii dhiyaatan ilaaluun nidanda'ama (Stern, 1983; Lyons, 1981; Matthews, 1991; Katamba, 1993).

(1)

Jechoota bu'uuraa	**Dhamjechoota**	**Jechoota uumaman**
nagaa	-eenya	nag-eeny
nama	-umma	nam-ummaa
fira	-ooma	fir-ooma
rakkachuu	-ina	rakk-i-na
barsiisuu	-aa	bar-siis-aa

Fakkeenya kana keessatti uunkaaleen dhamjechaa adda addaa jechoota kanneenitti maxxanuun jechoonni haarawaan akka uumaman taasisaniiru. Akkuma fakkeenya kanarraa hubatamu maqaa "Nagaa" jedhutti maxxantuu boodaa {-eenya} ida'uun maqaa uumamtee "Nageenya" jedhu, uumee jira. Maqaan duraan ture nagaafi kan uumame nageenya yoo ilaalle, uunkaan adda addaa haata'an malee, garee jechaa tokko keessatti argamu.Nageenya kan jedhu garuu, uunkaan maqaa killayyaati. Haaluma kanaan, uunkaalee {-eenya}, {-umma}, {-ooma}, {-ina} fi {-aa} ofitti maxxanfachuun jechoota adda addaa bakka garaagaraatti qoodamuu danda'u.

Dhimmi qo'annoo dhamjecha afaan tokkoo, caasaa ijaarsa jechootaafi akkaataa caasaaleen adda addaa walitti dhufeenya ijaarsa jechootaa keessatti qaban adda baasuun kan xiinxaludha. Kunis, jechoota afaan tokko keessa jiran bu'uureffachuun jechoota adda addaa hedduu ijaaruun itti danda'amu xiinxala.Jechoota kana ijaaruufi kan ijaarames hubachuuf immoo, akkaataa dubbataan afaanichaa itti gargaaramu bu'uureffachuun bu'aa guddaa qaba.Afaan tokko hiika qabeessa ta'ee ergaa guutuu akka dabarsuuf sagaleewwan dubbii afaanichaa sanaan jechoota ijaaruudhaan seerluga afaanichaa agarsiisuudha (Anderson,1992).

2.2 Faayidaa dhamjechaa

Dhamjechi faayidaawwan adda addaa qaba.Isaan keessaa muraasni, seerluga afaanichaa adda baasuun qopheessuu, yaad-rimeewwan haarawaaf jechoota moggaasuu, galmee jechootaa

qopheessuu, waaltina jechootaafi caasaalee afaanichaaatiif haala mijeessuufi kkf ta'uu danda'u (Katamba, F.1993; Wardough, 1977; Fromkin, 2003) .

Afaan tokkoof seerluga qopheessanii dhiyeessuun immoo, namni afaanicha hinbeekne tokko seerluga afaanichaa irratti hundaa'uudhaan afaanicha salphumatti akka baratu gargaara. Namni afaanicha baratu sun dhamjechoota seerluga agarsiisan adda baafatee yoo beeke hanqinaalee seerluga adda addaa raawwachuu irraa of eegee barreessuu nidanda'a (Asaffaa, 2009).

Qorannoo kana keessatti qabiyyeewwan dhamjechaa hammataman keessaa inni tokko dhamjecha. Jechi tokko yoo xiqqaate dhaamsa tokko dabarsa.Kana jechuunis, jechi tokko dhaamsaawwan tokkoo ol dabarsuu nidanda'a jechuudha.Fakkeenyaaf, jecha "Saroota"jedhu yoo fudhannee ilaalle, dhaamsaawwan lama dabarsa.Dhaamsi inni tokko dhaamsa rimee beeyilada miila afurii, kan qe'ee eegdu,yoo bineensi dhufe duttu agarsiisa. Dhaamsi inni lammataa immoo, beeyilada tokkoo ol ta'uu agarsiisa.Inni dhaamsa rime "SAREE" kan jedhu yoo ta'u, innis, dhaamsa lammataa danooma kan agrsiisu {-oota} kan jedhu kana.

Kanaraa ka'uun, qabiyyee dhamjechaa keessatti garaagarummaafi tokkummaa jechaafi dhamjechaa gidduutti mul'atu, qaamoleen jechaafi dhamjechaa haala ittiin garagar bahan fakkeenya kana keessatti hubachuun nidanda'ama (Fromkin, 2003; Stern, 1983; Lyons, 1981).

2.3 Firjecha

Firjechi bifa dhamjechi tokko bakka garaagaraa galuun dhiibbaa bakkicha irraa irra gahuun argatudha. Bifni garaagaraa dhamjechi tokko bakka adda addaa galuun argatu kun firjecha dhamjecha tokkooti. Firjechoonni kun bakka itti galaniin adda adda haata'an malee, tajaajila tokkoof dhaabbachuu ibsu (Gragg, 1976; Finch, 2005; O'Grady, 1996; Addunyaa, 2011).

Yaadolee armaan oliitti eeraman irratti hundaa'uun Afaan Oromoo keessatti haala dhamjechiifi firjechi itti galaniifi tajaajilan ilaaluun nidanda'ama.

(2)

Jabbilee,fardeen,saawwan

Diimtuu,gurraattii,gabaabduu

Himbeeknu,hinbeeknu,hirrafne

Fakkeenya (a,b fi c) keessatti jechoota dhihaatan irratti kan jala sararaman tajaajila caasluga tokkoof dhaabbatan.Tajaajilli kunis,(a)n {-lee},{-een}fi {-wwan}n danoomina,(b)n {-tuu},{-ttii}fi {-duu}n koorniyaa dhalaafi (c)n {him-},{hin-}fi {hi-}n immoo,hi'eentaa ykn mormii agarsiisu.Fakkeenya sadanuu keessatti dhamjechiifi firjechi kallattii garaagaraan galuun bifa garaagaraa haaqabaatan malee,hiika tokkoof waan dhaabbataniif,firjecha dhamjecha tokkooti (Finch,2005;Gragg,1976;Bauer,2003)..

1.4 Akaakuu Dhamjechootaa

Dhamjechoonni Afaan Oromoo haala afaanicha keessatti tajaajila kennaniin bakka adda addaatti qoodamuun xiinxalamuu danda'u.Haala qooddii kanneenii keessaa inni tokko tajaajila isaan afaanicha keessatti kennaniin yoo ta'u, inni biroon immoo, qabiyyee isaan qabanirratti hundaa'a. Kana malees, bakka isaan afaanicha keessatti argaman irratti hundaa'uunis qoodnee xiinxaluu dandeenya.

Haaluma kanaan, bu'uuraalee qooddii kanneen duukaa bu'uun dhamjechoonni Afaan Oromoo keessatti maal akka fakkaatan qaaccessanii dhiyeessuun nidanda'ama (Addunyaa, 2011).

Tajaajilaan

Dhamjechoonni Afaan Oromoo tajaajila isaan afaanicha keessatti kennan irratti hundaa'uun, warra tajaajila caasluga adda addaa agarsiisaniifi warra garee jechaa jijjiiran ykn hiika jechaa jijjiiran jechuun bakka lamatti qoodamuun qaaccessamu. Haala kanaanis, dhamjecha uumamteefi dhamjecha hortee jedhamuun beekamu.Dhamjechoonni afaan tokkoo, dhamjechoota uumamtee ykn hortee jedhamee kan qoodamu tajaajila isaan afaanicha keessatti kennan irratti hundaa'eeti (Abarraafi Kaawwan, 1998; Addunyaa,2011).

Dhamjecha Uumamtee

Dhamjechi uumamteen garee jechaa afaan tokkoofi hiika jecha afaan tokkoo jijjiiruuf qaama jechaatti kan maxxanu."The derivational morphemes are used to make a new words in the language and are often used to make words of a different grammatical category from the stem" (Yule, 1996).

Dhamjechi uumamteen Afaan Oromoo keessattis, akkuma afaanota biroo keessatti mul'atu, garee jechoota maqaa, maqibsiifi xumuraarratti maxxanuun yemmuu jechoota haarawaa itti

uumu nimul’ata “The Oromo language is very productive in word formation by different means.One method is the use of different derivational suffies” (Catherine, 1987; Matthews, 1991; Gragg,1976).

Uumama jechootaa kana keessatti dhamjecha hirkataafi of danda’aan walitti qindaa’uun jechoota haarawaa tokko uumuu danda’u.Haala uumama jechoota kana keessatti jechi uumame tokko dhamjecha of danda’aa hiika tokko qofa qabuufi dhamjecha hirkataa hiika hinqabne irraa kan uumamudha.Jechi kunis,kan hiika lamaafi isaa ol qabaachuu kan danda’uufi garee jecha duraarraa kan adda ta’e ta’uu danda’a (Radford,et al.1999;Yule,1996; Ijaaraa, 1999).

Afaan Oromoo keessattis, dhamjechoonni hundee jechaatti maxxananii jechicha gara maqeessituu, gochimmeessituufi maqibsootatti jijjiiran nimul’atu (Gragg, 1976; Catherine, 2001).

1. Maqeessituu

(5)

Jecha	**Dhamjecha maqeessituu**	**Jecha uumame**
dubartii	-ummaa	dubart-ummaa
diimaa	-ina	diim-ina
fagoo	-eenya	fag-eenya
dheeraa	-ina	dheer-ina
nama	-ummaa	nam-ummaa
nama	-ooma	nam-ooma

Fakkeenya kana keessatti maqaaleen tarreessaman dhamjechootaboodaa {-umma,-ina,-eenyafi -ooma} ofitti maxxanfachuun maqaalee uumamtee uunkaan adda ta’an uumanii jiru.Uunkaaleen maqaalee uumamtee jalatti argaman uunkaalee maqaa killayyaa (Abstract noun)ti.

Maqaan “Dubartii, fagoofi nama” jedhaman maqaalee mul’atan yoo ta’an, kanneen isaanirraa uumaman “Dubartummaa, fageenya, namummaafi namooma” immoo, uunkaalee maqaalee killayyaati. Haaluma kanaan Afaan Oromoo keessatti maqaan tokko dhamjechoota adda addaa ofitti maxxanfachuun maqaa biraa uumuu akka danda’u hubachuu dandeenya (Abdulsamad, 1994; Abarraafi Kaawwan, 1998).

2. Maqibsoota

(6)

Jecha	Dhamjecha maqibsootaa	Jecha uumame
hiyyeessa	-ttii	hiyyee-ttii
gabaabaa	-duu	gabaab-duu
bareedaa	-duu	bareed-duu
dheeraa	-tuu	dheer-tuu

Fakkeenya kana keessatti dhamjechoonni {-ttii,-duufi -tuu} maqibsiitti maxxanuun maqibsii haarawaa koorniyaa dhalaa agarsiisu uumanii jiru (Gragg, 1976; Abdulsamad, 1994).

Dhamjecha Hortee

Dhamjechi hortee akaakuu dhamjechoota hirkataa keessaa isa tokko ta'ee, tajaajila caasluga afaan tokkoo agarsiisuudhaaf hundee jechaatti maxxanee kan galudha. Tajaajilli kun immoo, gareewwan jechootaa adda addaa irratti argamuun walta'iinsa matimaafi garee jechootaa kanneen biroollee mirkaneessu. Haata'u malee, garee jechootaa jijjiiruu hindanda'an" An inflectional morpheme never changes the grammatical category of a word" (Yule, 1996; Gragg, 1976; Radford, et al.1999).

Afaan Oromoo keessatti gochimni tokko dhamjecha gochimeessituu ofitti maxxanfachuun gochima biraa uumuu nidanda'a (Gragg, 1976; Yule, 1996; Owens, 1985).

Gochimeessitoota

Gochimoonni gareewwan jechootaa adda addaarraa uumamuu danda'u.Dhamjechoonni gochatti maxxanuun gochima uumanis bifa adda addaa qabu.Isaanis, fakkeenya itti aanu keessatti ibsamaniiru.

(7)

Jecha	Dhamjecha gochimeessituu	Gochima uumame
adii	-eess/-e	addeesse
garba	-oom/-se	garboomse
nama	-oom/-se	namoomse

2. Irradeddeebii Gochimaa

Afaan Oromoo keessatti gochimoonni irradeddeebiin uumaman gochi tokko irradeddeebi'amee hojjetamuu isaa agarsiisu (Abdulsamad, 1994; Abarraafi Kaawwan, 1998).

(8)

Hundee gochimaa	Irradeddeebii	Gochima irradeddeebiin **uumame**
cab-	ca-	caccabe
mur-	mu-	mummure
tum-	tu-	tuttume
but-	bu-	bubbute

Fakkeenya kana keessatti gochimni irradeddeebiin sagalee jalqabaa hundee jechaarra jiran irradeddeebi'uuniifi sagalee jalqabaa hundee jechaarra jiru tokko immoo, jabeessuun kan uumaman ta'uu hubanna. Akkasumas, hormaata jechootaa keessatti dhamjechoonni afaan tokkoo walitti dhufanii tajaajila seerluga afaanichaa agarsiisuuf oolu.

1.Koorniyaa

(9)

Jecha	**Dhamjecha**	**Koorniyaa horame**
deem-	-t	deem-t-e
nyaat-	-t	nyaat-t-e

(Abarraafi Kaawwan,1998;Abdulsamad,1994).

2.Hennaa

(10)

Fufiilee hennaa adda addaa agarsiisan

Jechoota	**{-e}{t-e}{-n-e}{-an}{-t-an}**				
deem-	deeme	deemte	deemne	deeman	deemtan
nyaat-	nyaate	nyaatte	nyaanne	nyaatan	nyaattan

Fakkeenya kanarraa kan hubannu hennaan Afaan Oromoo dhamjechoota garaagaraa ofitti maxxanfachuun tajaajila caaslugaa adda addaatiif ooluu isaaniiti (Abdulsamad,1994; Abarraafi Kaawwan,1994).

3. Maayii

(11)

Jechoota mul'isu	**Dhamjecha**	**Jecha maayii matimaafi aantimaa**
luka	-ni	luk-n-i
lafa	-ni	laf-n-i
muka	-ni	muk-n-i
nama	-ni	nam-n-i

Fakkeenya kana keessatti dhamjechoonni {-ni}fi {-i}n maayii matimaa mul'isuuf kan galanidha (Abdulsamad,1994;Gragg,1976; Baye, 1986;Catherine,2001).

4. Lakkoofsa

(12)

Jecha	**Dhamjechoota**	**Jecha hore**
nama	-oota	namoota
gaangee	-olii	gaangolii
meeshaa	-lee	meeshaalee
sa'a	-wwan	saawwan
iIlma	-an	ilmaan
bineensa	-yyii	bineeyyii
laga	-een	laggeen

Fakkeenya kana keessatti maqaaleen eeraman hundi dhamjechoota danoomnia agarsiisan {oota,-olii,-lee,-wwan,-an,-yyiifi –een} ofitti maxxanfachuun lakkoofsa qeenxee irraa gara danuutti kan geedaraman ta'uu isaanii hubachuu dandeenya (Abdulsamad, 1994; Gragg, 1976; Catherine, 2001).

1.4.1 Bakka Argamaatiin

Dhamjechoonni afaan tokko keessatti argaman bakka argama isaanii irratti hundaa'uun akaakuu garaagaraa qabaachuu danda'u. Bakki argama isaanii kunis, dhamjecha duraa, dhamjecha boodaa, dhamjecha gidduu, dhamjecha duraafi boodaajechootaa irratti maxxananii galan ta'u (Matthews, 1991; Haspelmaths, 2002).

Haaluma walfakkaatuun, Afaan Oromoo keessattis, dhamjechoonni kunneen bakka jechoota tokko irratti maxxanan irratti hundaa'uun, dhamjecha duraa, dhamjecha boodaa, dhamjecha duraafi boodaajedhamuun hiramuu danda'u.

Dhamjechoonni kunneenis, Afaan Oromoo keessatti galumsa irratti waan bakka walii dhiisaniif, faca'iinsa wal-deeggaraa qabu. Kana jechuun bakka dhamjechoonni duraa galan warri duubaa hingalan (Matthews, 1991; Addunyaa, 2011).

Dhamjechoonni kunneen isaan kam akka ta'aniifi amala akkamii akka qaban haala itti aanuun ibsamani.

A.Dhamjecha Duraa

Dhamjechi duraa haaluma maqaa isaarraa hubachuun danda'amutti fuuldura jecha tokkootti maxxanee kan galu ta'uusaati.Akaakuun dhamjecha kanaa Afaan Oromoo keessatti hiika jechaa jijjiiruu keessatti gahee guddaa qaba.

(13)

a) <u>Al</u>asoosama=Al-asoosama
b) <u>Al</u>idilee=Al-idilee
c) <u>Mit</u>mootummaa=Mit-mootummaa
d) <u>Hin</u>deemne=Hin-deemne

Fakkeenya kana keessatti dhamjechoonni jala sararaman hunduu dhamjechoota duraati.Afaan Oromoo keessatti dhamjechoonni kunneen dhamjechoota boodaatiin wal bira qabamanii yoo ilaalaman baay'ina hinqaban. Haata'u malee, akaakuun dhamjechoota kanaa jecha tokkotti maxxanuun hiika jechichaa jijjiiruu keessatti gahee ol aanaa qabu. Dhamjechoonni duraa {hin-

,ni-,yaa-,haa-,al-,mit-,wal-fi kkf} yoo ta'an,karaa jechatti isaan maxxananiin sararri xiqqaan jiraachuun isaas dhamjechoota duraa ta'uu isaanii mul'isa (Haspelmaths, 2002; Mathews,1991).

B.Dhamjecha Boodaa

Akaakuun dhamjecha kanaa jecha tokkotti karaa boodaa maxxanuun tajaajila caaslugaafi hiika jechichaa jijjiiruu keessatti gahee qaba.Akaakuun dhamjecha kanaa Afaan Oromoo keessatti kanneen biroo waliin wal bira qabamanii yoo ilaalaman baay'ina qabu (Abarraafi Kaawwan, 1998; Matthews,1991).

(14)

a) Mursiisate____________________mur-siis-at-e
b) Qalame______________________qal-am-e
c) Barsiisota____________________bar-siis-ota
d) Saawwan_____________________saaww-an

Fakkeenya kana keessatti kanneen jala sararaman dhamjechoota boodaati. Dhamjechoonni kunneenis, jechootatti maxxananiin galuun, tajaajila caaslugaafi jijjiirraa hiikaatiif oolani.

C.Dhamjecha Duraafi Boodaa

Dhamjechoonni duraafi boodaa si'a tokkotti, jecha tokkootti maxxananii galuun, tajaajila tokkoof kanneen dhaabbatanidha.Akaakuun dhamjechoota kanaa Afaan Oromoo keessattilee nimul'atu (Haspelmaths, 2002; Matthews, 1991; Addunyaa, 2011; Abarraafi Kaawwan, 1998).

(15)

a) Haadeemnu
b) Hindhufne
c) Hingalle
d) Hindeemu

Akkuma fakkeenya kanarraa hubatamu (a) jalatti {haa-}n dhamjecha duraa gochi tokko akka raawwatamuu qabu ibsu yoo ta'u,{-u}n immoo,gocha hinraawwatamne gara fuulduraatti raawwatamuuf deemu mul'isti. Akkasumas, (b,c,d) jalatti dhamjechoonni dhiyaatan dhamjecha

duraa {hin-} jedhuufi kan boodaa {-e,-u} jechuun dhiyaatan walta'uun gocha hinraawwatamne ta'uu mul'isu (Abarraafi Kaawwan,1998).

Haaluma kanaan, dhamjechoonni Afaan Oromoos bakka itti argaman irratti hundaa'uun dhamjecha duraa, dhamjecha boodaafi dhamjecha duraafi boodaa jedhamuun beekamu.

1.4.2 Qabiyyee Isaan Qabanirratti Hundaa'uun

Dhamjechoonni afaan tokko keessatti argaman qaabiyyee isaanii irratti hundaa'anii dhamjecha dhokatefi dhamjecha tajaajila tokkoo jechuun qoodamu.Akaakuun dhamjechoota kanaa Afaan Oromoo keessattis, ni mul'atu (Abarraafi Kaawwan, 1998).

A.Dhamjecha Dhokate/Zero Morpheme/

Akaakuun dhamjechoota kanaa tajaajilli isaanii jecha tokko keessatti akka dhamjechoota biroo ifa ta'anii hinmul'atan malee, jiraachuufi dhabamuun isaanii hiika jechaas ta'ee himaa nijijjiiru.

(16)

1) Bishaan dhume.
2) Ilkaan isaa adiidha.
3) Aannan itite.

Fakkeenya kana keessatti maqaaleen jala sararaman kunneen matima ta'anii galaniiru.Haata'u malee,akka maqaalee biraa dhamjechoota matima mul'isan kan akka {ni,-n,-i,-ti-,tu} ofitti hinmaxxanfanne.Sabanisaa,maqaaleen kunniin uumamumaanuu dhamjecha kana ofirraa qabu waan ta'eef,kanaafuu,dhamjechi matimoota himoota armaan olii keessatti argaman irratti alaa itti maxxane hinjiru jechuudha (Abarraafi Kaawwan,1998;Matthews,1991).

B.Dhamjecha Tajaajila Tokkoo

Akaakuun dhamjecha kanaa dhamjechoota uunkaa adda addaa ta'anii tajaaila tokko qaban of keessatti hammata.Akaakuun dhamjechoota kanaa Afaan Oromoo keessatti caalmaatti ifa gochuuf fakkeenya itti aanee dhihaate ilaaluun nidanda'ama.

(17)

Jecha	Dhamjecha tajaajilaa	Jechoota horan
hoolaa	-ota	hool
farda	-een	fardeen
jaarsa	-olii	jaarsolii
garee	-wwan	gaarreewwan
abbaa	-ootii	abbootii
beera	-an	beerran
aanaa	-lee	aanaalee

Fakkeenya kana keessatti dhamjechoonni olitti ibsaman {-ota,-een,-olii,-wwan,-ootii,-an,-lee} dhihaatan uunkaadhaan adda adda.Haata'u malee, tajaajila caasluga Afaan Oromoo tokkoof kan dhaabbatanidha. Tajaajilli dhamjechoonni kunneen dhaabbataniifis danoomina agarsiisuuf.

Kanaafuu, dhamjechoonni uunkaalee adda addaa qabaatanii tajaajila tokkoof ykn hiika walfakkaatuuf afaan tokko keessatti dhihaatanii argaman dhamjechoota tajaajila tokkoo ta'u (Gragg, 1976; Abdulsamad, 1994; Catherine, 2001).

1.5 Faayidaa Dhihaannaa Dhamjechaa Kitaaba Barataa Keessatti

Dhamjechoota kitaaba barataa keessatti dhiyeessuun caasaa guddina barnoota Afaan Oromoof murteessaadha. Nunan (1989), yoo ibsu, "Barbaachisummaan Caasaa Afaanii barsiisuun qabu inni guddaan caasaa afaanichaa eeganii waliigaltee uumuuf gargaara," jedha. Kana jechuun matimaafi gochima walsimsiisuu keessatti gaheen caasaa afaanii ol'aanaa ta'uudha. Jecha tokko qorachaaf akkaataa sagaleeleen ittiin walitti dhufanii jechoota ijaaran ilaaluun murteessaadha. Dhamjechi hiika jecha tokkoo murteessuu keessattis ta'e, jijjiirama hiika jechaa fiduu keessatti faayidaa ol'aanaa waan qabduuf, kitaaba barataa keessatti dhiyeessuun barsiisotaafi barattootaaf hubannoo uuma. Kaayyoo dhamjecha qo'achuun barbaachiseef keessaa tokko, caaseffama jechootaafi karaalee caasaaleen kunneen walitti dhufuun jechoota biroo uumuu keessatti hariiroo isaan waliin qaban ibsuuf gargaara, jedha, (Anderson 1992:7). Kanaaf, dhamjechoonni kitaaba barataa keessatti dhiyaachuun barsiisonni qorannoo akka irratti geggeessaniifi barattoonni ijaarsaafi caaseffama isaanii akka baratan; akkasumas, unkaalee jechicha ijaaran gadifageenyaan akka beekaniif gargaara. Unkaalee jechaa beekuun immoo waa‟ee dhamjechootaa tokko tokkoon ibsuu danda‟uuf waan gargaaruuf kitaaba barataa keessatti qindaa‟ee dhiyaachuun

barbaachisaadha. Robert E. Owens Jr. (1988: 27) akka ibsetti, “Dhamjechoonni: hennaa, koorniyaa, lakkoofsa, ramaddii, argisiisuufi maqaa, maqibsaafi gochima horsiisuuf gargaaru,” jedha. Moggaasa maqaa dhala namaa fudhannee yoo ilaalle hundee tokko irraa maqaaleen akka: Caalaa, Caalchisaa, Caaltuu, Caaltee, Caaliifi kkf ijaaruun kan danda‟ameef sababa kanaafiidha. Kun immoo jechoota Afaan Oromoo guddisuu keessatti bu‟aa inni qabu ol‟aanaa ta‟uun isaa beekamaadha. John Atkins (1995), “Caasaa caaslugaa kanneen akka: hennaa, ramaddii, koorniyaa, lakkoofsa, garee jechootaa jijjiiraniifi kkf argisiisan barattootaaf ibsuun barsiisuun gaarummaa qaba,” jedha. Sababni isaas, sadarkaa kanatti, barattoonni caasaalee kanneen yoo baratan dandeettii afaan isaanii haalaan akka gabbifataniif gargaara.

1.6 Akkaataa Dhiyaannaa Dhamjechootaa Kitaaba Barataa Keessatti

Galma ga’iinsa baruu barsiisuuf akkaataan dhiyaannaa kitaaba barataa baay’ee murteessaadha. Kitaabni qophaa’u, sadarkaa barataan kan walsimatu, barattoota kan hawwatuufi qabiyyee barattoota mariisisuuf mijatu; akkasumas, irra deddeebii kan hinqabneefi kan barattoota xiinxalsiisu danda’u ta’uu qaba. Harmer (1987:47), “KitaabniQophaa’uu kan barattoonni daree barnootaa keessatti waliin mari’achaa yookaan haasa’aa akka baratan taasisu yoo ta’e gaariidha; kunis, karaa kallattiifi alkallattii ta’uu danda’a,” jedha. Kana jechuun qabiyyeen barnoota qophaa’uu kan barattoonni kallattiin irraatti mari’ataniifi fayyadama yookaan galumsa keessa akka barataniif kan qophaa’ ta’uu qaba. Dhamjecha Afaan Oromoos kallattiifi barreeffama keessatti dhiyeessuun akka barattoonni ofiin xiinxalanii wanta barbaadame bira ga’an gochuun nidanda’ama. Kitaaba barataa kutaa 7fi 8 keessattis karaa alkallattiin dhamjechoota adda addaa barreeffama keessa galchuun qophaa’ee osoo dhiyaatee barattoonni akka ofiin shaakalaniif waan gargaaruuf, dhuunfaan yookaan gareen hojjetanii hubannoo gahaa akka argataniif isaan gargaara. Akkaataa dhiyaannaa dhamjechootaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 bara 2003 qophaa’e yoo ilaalle immoo kallattiin ibsa laachuurratti waan xiyyeeffatuuf barattoonni akka ofiin hojjetan hintaasisu. Kanaaf, qopheessitoonni sirna barnootaa qorannoo kana bu’uura godhachuun qophii kitaaba itti aanuu keessatti haala olitti ibsame kanaan dhiyeessuu qabu.

1.6.1 Karaa Kallattii yookaan Ifa Ta’een

Kana jechuun karaa ifa ta’een caasaa afaanii barsiisuu jechuudha. Harmer (1987:4) akka ibsetti, karaa kallattii ta’een caasaa afaanii barsiisuu keessatti barsiisaan mataduree qopheeffate sana

erga ibsee booda, fakkeenya adda addaa kennuun barattoonnis fakkeenya kenname irratti hundaa‟uun akka shaakalan godha. As keessatti kitaabni waa‟ee dhamjechootaa irratti ibsa gahaafi ifaa ta'e kennuun dhiyaata jechuudha. Yaada kana gabbisuuf John Atkins (1995:41) irratti, dhamjechoota: hennaa, ramaddii, koorniyaa, lakkoofsa, matima, garee jechootaa jijjiiran ilaalchisuun ibsiifi fakkeenyi gahaan kitaaba barataa keessatti qophaa'uun dhiyaachuu qaba jedha. Kun caasaa afaanii kallattiin barsiisuu waan ta'eef, ibsiifi fakkeenyi gaariin kitaaba keessatti qophaa'uun dhiyaachuu qaba jechuudha. Fakkeenyaaf; kitaabicha keessatti kan dhiyaatu dhamjechoota maqaa uumuuf gargaaran yoo ta'e, dura maalummaa dhamjechoota kanaa ibsuufi itti aansuun fakkeenya garaagaraa kennuun kan dhiyaatuudha. Barsiisaas ta'e barataan fakkeenya kenname kana hordofuun hojjetu jechuudha, jedha, (Tashoomaa, 2005).

1.6.2 Karaa Alkallattii

Kun immoo deemsa keessa barattoonni caasaa afaanii akka baratan kan taasisuudha. Kunis, tooftaalee adda addaan dhiyaachuu danda'a.

1.6.2.1 Waliin Haasawaa yookaan Marii Gochuu Keessa

Harmer (1987: 42) akka ibsetti, kitaabni barattootaaf qophaa'u daree keessatti waliin mari'achaa yookaan waliin haasa'aa akka baratan kan taasisu yoo ta'e gaariidha. Faayidaan kanaas, caasaa afaanii barsiisuu qofa osoo hinta'in dandeettii dhaggeeffachuufi dubbachuu akka gabbifatan isaan gargaara jedha. Kana malees, beekumsaafi muuxannoo barattoonni duraan qaban akka waljijjiiraniif waan gargaaruuf achi keessa dhamjechoota adda addaa barachuuf gargaara. Fakkeenyaaf; haasaawaa Afaan Oromoo nagaa walgaafachuuf geggeeffamu walsimsiisuu keessatti gahee dhamjechoonni qaban ol'aanaadha. Akkam bulte? Akkam bultan? Kan jedhan keessatti dhamjechoonni {-t}n matima "ati" yookaan "isheen" jedhu kan ibsan yoo ta'u; {-tan} kan jedhu immoo matima "isaan" jedhu kan ibsaniidha. Tooftaan kun afaan kan ilaalu meeshaa waliigaltee ta'uu isaatiin waan ta'eef, baratoota irraa dandeettii xinqooqaafi waliigaltee gahaa ta'eetu eegama. Dandeettii xinqooqaa jechuun unkaa afaanichaa beekuu yoo ta'u, dandeettii waliigaltee jechuun immoo tajaajila afaanichaa beekuu jechuudha. Kanaaf, waa'ee dhamjechootaa waliin haasawaa keessa akka barataniif kitaaba barnootaa qopheessuun fudhatamummaa murteessaa qaba jechuudha.

1.6.2.2 Afoola Adda Addaan Walqabsiisuun Dhiyeessuu

qophii kitaaba barataa keessatti afoolawwan adda addaa kanneen akka oduu duriifi baacoon walqabsiisuun dhamjechoota dhiyeessuun haala salphaa ta'een akka barataniif gargaara. Brumfit C.J.fi R.A. Carter, (1986:17), "Biyyoota guddachaa jiran keessatti afoolli sirna barnootaa keessatti hammatamuun isaa guddina afaanichaaf gahee guddaa qabaata; barnootichas baay'ee jaallatamaa taasisa; akkasumas, aadaa hawaasa afaan barataa sanaan walbarsiisa," jedhu. Kanas gara keenyatti as fiduun afoola kanneen akka oduu durii keessatti faayidaafi akaakuu dhamjechootaa hammachiisuun kitaabilee barnootaa qopheessuun barattoota kan hawwatuufi si'eessu; akkasumas, aadaa hawaasa isaaniitiin walbarsiisa jechuudha. Kana malees, haala salphaa ta'een barruu qophaa'e keessatti waa'ee dhamjechootaa akka barataniif gargaara. Kanaaf, osoo afoola adda addaa kan akka oduu durii, mammaaksa, baacoofi kkf. keessatti dhamjechoota garaagaraa dhiyeessuun kitaaba barataa qopheessuun fudhatamummaan isaa ol'aanaa ta'a. Sababni isaas, afoola kana keessatti dhamjechoota hortee: danooma maqaafi maqibsootaa; ramaddiiwwan argisiisan; hennaa darbe, gocha raawwatamaa ture; matimaafi antima mul'istoota; walsimannaa matimaafi gochimaa mul'isan dhiyeessuun barsiisuun nidanda'ama. KB akkaataa ibsame kanaan qindaa'ee dhiyaachuu dhabuun barattootaan hawwatamuu isaa xiqqeessuu danda'a.

1.6.3 Mala Faayidaa Murtaa'aaf Dhiyeessuu

Malli kun kan bu'uureffatu haala qabatamaa kitaaba barnootaa qophaa'uuti. Barattoonni maal beekuu qabu kan jedhu yookaan maal barachuu barbaadu kan jedhuun walsimsiisuudhaan qophaa'ee hojii irra ooluu qaba. Kan kun irratti xiyyeeffatu: fedhii barattootaa, haala qabatamaa Kana jechuunis, kitaabni barataa yeroo qophaa'u, qabiyyee isaa keessatti wantoota qabatamaan naannootti argaman aadaafi duudhaa hawaasaa barsiisu waliin walqabsiisuun dhiyeessuun bu'a qabeessa ta'uu isaa argisiisa. Dabalataanis, Caasaaleen haaraa yemmuu qophaa'an, unka afaanichaa qofa osoo hinta'in tajaajila unkaan afaanii sun ooluuf waliin walqabsiisuun qophaa'ee dhiyaachuu qaba, (Richards and Rodgers 2001:1). Kanaafuu, namni sirna barnootaa qopheessu: akkaataa uumamaa, seeraafi haala hormaata jechootaafi unka caasaa haaraa qophaa'u sanaa; fakkeenyaaf, unkaafi tajaajila dhamjechootaafi kkf irratti hubannoo gahaa qabaachuu qaba. Egaa kitaaba kana keessattis, faayidaa dhamjechootaa murteessuun dhiyeessuun kallattiin barumsicha qabatamaa taasisuuf gargaara.hawaasa naannoo, duudhaafi aadaa hawaasaati.

1.6.4 Murtaa'aatii Gara Dimshaashaatti (Inductive Method) Dhiyeessuu

Kunis adeemsa caasaan afaanii kitaaba keessatti ittiin qophaa'ee barsiifamu ta'ee, seera waan barachaa jiranii akka ofii isaaniin bira gahan gochuuf gaaffilee murtaa'oo adda addaa ibsuun eegala. Dursa kitaabicha keessatti ibsi fakkeenya gabaabaa waliin barattootaaf waan dhiyaatuuf fakkeenya kenname irratti hundaa'uun caasaa afaanichaa akka baratan taasisa. As keessatti fakkeenyi kennamu seera waliigala afaanichaa kan mata duree kenname akka barataniif gargaaruudha. Akka fakkeenyaatti waa'ee dhamjechoota danooma mul'isanii kan dhiyeessu yoo ta'e, kana irraa ka'uun waa'ee dhamjechoota waliigalaa akka ofiin barataniif kan qopheessu ta'uu qaba, (Fireman, 2000:19).

1.6.5 Dimshaashaa Gara Murtaa'aatti (Deductive Method) Dhiyeessuu

Kunis, kitaabicha keessatti erga seerri murtaa'aan tokko ibsameen booda fakkeenyiifi gilgaalonni dhiyaatan karaa to'atamaa shaakalsiisuuf kan qophaa'uudha. Kunis, fakkeenyaan yoo ibsamu dhamjechoota maqibsa adda addaa uumuu keessatti tajaajila kennan erga ibsameen booda, fakkeenya bal'aa kennuun ibsuudha. Fakkeenya kenname kana irratti hundaa'uun barattoonni dhamjechoota biroo maqibsoota adda addaa kenname keessaa akka addaan baasaniif kan shaakalsiisuudha, jedha, (Tashoomaa, 2005:216). Kana jechuun dhamjechoota maqibsa uumuuf gargaaran erga ibseen booda, fakkeenya adda addaa kan dhiyeessuudha. Egaa, barattoonnis, gilgaala kitaabicha keessatti dhiyaate irratti hundaa'uun dhamjechoota maqibsa biroo uumuuf gargaaran jechoota kennaman keessaa akka addaan baasan shaakalsiisuuf kan qophaa'u ta'uu qaba jechuudha.

1.6.6 Ijaan akka Ilaalan Gochuufi Fakkeenyaan Kennuun Dhiyeessuu

Tooftaan kunis caasaa afaanii barsiifamuuf qophaa'e fakkeenya kenname keessatti ijaan akka ilaalan kan taasisuudha. Harmer (1987:42) "Mataduree barsiifamuuf qophaa'e, himoota adda addaa keessa galchuun caasaa afaanii barsiisuun barbaadame sana gurraachessuun yookaan jala muruun ilaalanii akka addaan baafatan mala taasisuudha," jedha. Akka fakkeenyaatti dhamjechoota: hennaa, danooma, koorniyaa, ramaddiifi kkf. agarsiisan jala muruun kitaaba keessatti dhiyeessuun barattoonni haala salphaa ta'een caasicha akka baratan kan taasisuudha. Walumaagalatti, yaadolee hayyoota armaan olii irraa argame kan ibsu, barnoota afaanii keessatti

tooftaalee adda addaa gargaaramuun caasaalee afaanii dhiyeessuun guddina afaanichaaf barbaachisaa akka ta’e cimsee argisiisa.

1.7 Seerota Qophii Kitaaba Barnoota Afaanii

Slobin (1978: 301) seerota qophii kitaaba barnoota afaanii torba ibsee jira. Isaanis:

- Jechoota afaanichaa irratti xiyyeeffachuu,
- Dhamsagoonni jechoota afaanichaa sirnaan qindaa’uu,
- Ijaarsa jechootaafi dhamjechootaaf xiyyeeffannoo kennuu,
- Irra deddeebiifi kan nama danqan caasaa xinqooqaa afaanichaa keessaa hambisuu,
- Hariiroo hiikaa jechootaa haala ifa ta’eefi qulqullina qabuun dhiyeessuu,
- Qabiyyee dhiyaachuu qabu guutummaan dhiyeessuu,

Faayidaa hiikni caasaa afaanichaa waliin qaban adda baasanii ibsuu kan jedhanidha. Akkaataa qophii seerota kitaaba barnoota afaanii asii olii kana keessaatti mul’atutti, ijaarsa jechootaafi dhamjechootaaf xiyyeeffannoo kennuu kan jedhu kallattiin mata duree qorannoo kanaan waan walqabatuufi xinjecha jalatti waan qoratamaniif, qabiyyee barnoota Afaan Oromoo keessatti faayidaafi akaakuu dhamjechootaa ibsuu irratti xiyyeeffachuun KB qopheessuun barbaachisaadha. Harmer (1987:10) akka jedhutti, “barsiisonni unka maalii akka barsiisaniifi unkichi tajaajila maaliif akka oolu murteessuun barbaachisaadha,” jedha.

Kana jechuun qophii KB keessatti tajaajilli unkaaleen dhamjechootaa jechoota garaagaraa keessatti argaman oolaniif maaliif akka barsiifaman tokko tokkoon ibsamee barattootaafi barsiisaaf dhiyaachuu qaba jechuudha.

1.8 Ulaagaalee Filannoo Kitaaba Barnootaa Gaarii

Richardsfi Renandyan (2002:65) “Kitaabni barnootaa, kan barsiisu qofa osoo hintaane; kan madaalus ta’uu qaba,” jedha. Bu’uuruma kanaan, kitaabni barnootaa gaariin ulaagaalee kanaa gadiitiin qophaa’uu qaba. Kitaabichi kaayyoo barnootichaa kan of keessatti hammate ta’uu qaba. Kitaabichi jiruufi jireenya barattootaa ilaalcha keessa kan galchu ta’uu qaba. Gilgaalaafi dalagaaleen adda addaa qabiyyee boqonnichaan walsimee dhiyaachuu qaba. Kitaabichi kan hamilee barattootaa ijaaru ta’uu qaba. Kitaabni barataa hawwataa ta’uufi dogoggora maxxansaa irraa bilisa ta’uu qaba. Umurii, fedhiifi garaagarummaa dhuunfaa barattootaa giddugaleessa

godhachuu qaba. Egaa KB barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 bara 2003 qophaa'e kun dogoggora maxxansaa jechuun KBfi QB hanqina walsimannaa qabiyyee dhamjechootaa waan qabuuf xiyyeeffannoon itti kennamuun irra deebi'amee ilaalamuu qaba.

1.9 Ulaagaalee Madaallii Kitaaba Barnootaa Afaanii

Baruu barsiisuu keessatti qabiyyeen kitaaba barnootaa keessatti argaman yeroo yerootti madaalamaa deemuun kitaabicha haala yeroo faana fooyyessuuf murteessaadha. Kunis, hanqinaafi cimina jiru adda baasuun hanqina isaa fooyyessuun cimina isaa qabatanii itti fufuuf gargaara. Bu‟a qabeessummaa kitaaba barnootaa tokkoof, kitaabichi ija ogummaatiin xiinxalamee erga madaalamee booda fooyya‟uu qaba. Richards (2001:258), Conningsworth (1995), wabeeffachuun, ulaagaalee kitaabni barnootaa ittiin madaalaman:

- Kitaabichi fedhii barattootaa; akkasumas, kaayyoofi galma barnoota afaaniitiin kan walsime ta'uu qaba.
- Dhimma barnoonni afaanichaa baratamuuf kan hojiirra oolchuufi barattoota bu'a qabeessa taasisee kan dhiyeessu ta'uu qaba.
- Adeemsa afaan baruu barsiisuu haalaan kan mijeessu ta'ee; tooftaa barsiisuu muraasaan kan hindaangeffamne ta'uu qaba.
- Barnooticha keessatti kan qophaa'uu qabu, qabiyyee afaanichaa kan barsiisuufi kan barataa giddugaleessa godhate ta'uu qaba. Akkuma olitti ibsame tooftaan barsiisuu kallattii tokko qofaan kan dhiyaatu osoo hintaane, afoola adda addaa keessatti dhamjechoota dhiyeessuun barsiisuun akka danda‟amu ibsa.

1.10 Yaaxxina Qorannichaa

Boqonnaa kana keessatti maalummaa xinjechaa, maalummaa dhamjechaafi qabiyyee dhamjechootaa Afaan Oromoo KB keessatti dhiyaatanii jiran akkamitti dhiyaatanii akka jiraniifi dhiyaachuu akka qaban yaadolee hayyootaan walqabsiisuun dhiyeessuudha. Yaaxinni qorannoo kanaas, yaaxina caaseffamaati. Chomesky (1965:163), "Yaaxinni caaseffamaa seeraafi caasaa afaanii ibsuu irratti xiyyeeffata," jedha. Kanaaf, qorannoon kunis, caasaa qabiyyee dhamjechoota Afaan Oromoo KB keessatti argaman waan ibsuuf yaaxina kan gargaarameera.

1.11 Sakatta’a Barruu Wal-fakkii

Kutaa kana keessatti barruulee xinjecha waliin hariiroo yookiin walitti dhufeenya qabantusakatta’amee dhiyaate. Barruuleen kunneenis, walitti dhufeenya xinjecha waliin qaban kan ibsanidha.

Baye (1981) akkaataa jechoonni Afaan Oromoo dhamjechoota adda addaa ofitti maxxanfachuun maqaafi maqibsii itti uumuu danda’an irratti kan barreeffame yoo ta’u, innis, adeemsa baruu-barsiisuu keessatti haala akkasiin dhiyaachuu qabu jedhee wanti ibsame hinmul’atu.

Baye (1986) akkaataa maqaan,maqibsiifi xumurtoonni Afaan Oromoo itti uumaman irratti kan barreeffame yoo ta’u,kaayyoon barreeffama kanaas,akka waliigalaatti yoo ilaalamu,akkaataa gareen jechoota Afaan Oromoo itti uumaman kan ibsu malee,adeemsa baruu-barsiisuu kutaa akkasiitiif haala kanaan dhiyaachuu qabujedhee wanti keessatti ibsamne hinjiru.

Temesgen (1993) “Word formation in Oromo” yookiin haala uumamaafi hormaata jechoota Afaan Oromoo ilaalchisee,barreeffama qophaa’e yoo ta’u,barreeffamni kunis,jechoonni Afaan Oromoo akkamitti akka uumamaniifi horan,akkasumas,akkaataa jechoonni walitti makamuun jechoota haarawaa itti uumuu danda’an Afaan Ingilizii waliin wal-bira qabee, walitti dhufeenyaafi garaagarummaa isaan gidduu jiru ibsuu kan yaaludha. Kunis, adeemsa baruu-barsiisuu keessatti haala akkasiin baratamuu qabu yookiin dhiyaachuu qabu jedhamee hinibsamne. Haata’u malee, Afaan Oromoo xinjechaan sooressa ta’uusaafi maqaalee gosa adda addaa, maqibsootaafi xumurtoota uumamteen (Derivation)tiin uumuun akka danda’amu osoo hinibsiin bira hindabarree. Kanaafuu, barreeffama kanas yoo ilaalle, qorannoo kana waliin garaagarummaa guddaa qabaachuu isaa hubchuu dandeenya.

Ijaaraa (1999) “Haala dhiyeessa barnoota xiinlatii Afaan Oromoo, manneen barnoota qophaa’ina godina Baalee keessatti” jedhurratti kan dhiyaatedha.Kaayyoon barreeffama kanaa immoo, haala xiinlatiin Afaan Oromoo manneen barnoota qophaa’ina Oromiyaa keessatti itti barsiifamu qaban kan xiinxaludha. Barreeffamni kun qorannoo kanaan wal-bira qabnee yoo ilaalle, garaagarummaa bal’aa qabu.Kunis, barreeffamichi sirna barnoota duraa yookiin isa moofaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 11ffaa irratti kan gaggeeffamedha. Kan biroo, haala xinlatiin Afaan Oromoo daree barnootaa keessatti itti barsiifamu kan xiinxalu yoo ta’u, qorannoon kun

immoo, dhiyaannaa xinjecha Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 haarawaa qophaa'anii hojiirra jiran qaaccessuu irratti kan xiyyeeffatedha.

Walumaagalatti,kaayyoon qorattoota kanneenii yoo ilaalamu,xiinxala xinjecha Afaan Oromoo adda addaarrattiifi haala ijaarsaafi uumama jechoota Afaan Oromoo adda addaarratti xiyyeeffachuun kan barreeffamanidha.Kun immoo,gonkuma qorannoo kanaan adda isaan taasisa.Akkasumas,barri isaan itti barreeffamaniifi afaan isaan ittiin barreeffaman kan **Ijaaraatiin** ala Afaan Ingiliziitiin. Kunis,karaa isaan ittiin adda bahan keessaa isa tokko.Karaa biraatiin,qorannoowwan mata-duree kanaan wal-fakkaatan biroon jiraachuu nidanda'u.Haata'u malee,sakatta'a taasifameen qorannoowwan argaman isaan armaan oliitti eeraman kanneen qofa ta'uu,hubachuun nidanda'ama.

BOQONNAA SADII: MALA QORANNICHAA

Mata duree kana jalatti qabxilee saxaxa qorannichaa, madda oddeeffannoo, madda iddattoofi filannoo iddattoowwan, meeshaalee funaansa odeeffannoo, adeemsa raga walitti qabuufi mala qaaccessa odeeffannootu dhihaate.

3.1. Saxaxa Qoronnichaa

Malleen qorannoo garaagaaratu jiru. Kanneen keessaa mala ammamtaafi akkamtaa maqaa dhahuun nidanda'ma. Malli ammantaa raga lakkoofsaan safaramu funaanuuf kan gargaaruu yammuu ta'u; malli akkamtaa ragaalee lakkoofsaan hin ibsamne sassaabuuf kan ooludha. Malleen qorannoo kanneen lamaan waliin makuudhan adeemsi qorannoo gaggeeffamu ammoo mala makoo jedhama (Addunyaa, 2011).   Qorannoo kun akaakuu qorannoo jiran keessaa qorannoo makoo yoo ta'u; saxaxni isaa ibsa makootiin akka gaggeeffamu ta'e jira. Sababin gosa qorannoo kanaan akka adeemsifamu ta'eef ammoo, mala akkamtaafi ammamtaa waliin makuudhaan ragaan funaanamee waan qaacceeffameefidha. Kana malees, qorannoo kana keessatti meeshaaleen odeeffannoo sakatta'insaa gargaaramuun dhihaannaa qabiyyee caaslugaa kitaabileen barnootaa Afaan Oromoo yommuu xiinxalaman; barsiisaafi barattoonni gama dhihaannaa xinjechaan ilaalchisee rakkoolee yookiin hanqinaalee jiranirratti gaaffiilee gaafatamaniif akka deebisan ta'e. Haala dhihaanna qabiyyee kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaalee 7fi 8 keessatti mul'atan adda baasuuf qorannoon kun yammuu gaggeeffamu; meeshaalee ragaan ittiin funaanameefi dhihaatu, akkaataa iddattoo filachuu, mala qindaayinaafi qacceessi isaa dhihaatee jira.

3.2. Maddoota Ragaalee

Qorannoo kana geggeessuuf akka madda ragaatti kan itti gargaarame,kitaabileebarataafi qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an,barsiisota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa barsiisaniifi barattoota kutaalee kanneen Afaan Oromootiin baratanidha.

3.3. Mala Filannoo Iddattoo

Qorannichaaf odeeffannoo barbaachisu argachuuf qaamolee kallattiin dhimmicha waliin walitti dhufeenya qaban barsiisotaafi barattoota Mana Barumsa Sadarkaa tokkooffaa Aliboo keessatti

barsiisaniifi baratan mala iddatteessuu mit-carraa keessaa, iddatteessuu akkaayyootti gargaarame. Sababni qorataan mala kana filateefis, haala baruu-barsiisuu xinjecha Afaan Oromoo irratti mul’atan ilaaluun, hanqinaalee jiran adda baasuufi furmaata kennuuf filatamaa jedhee waan yaadeef. Barsiisonni kutaa kana barsiisan lama yoo ta’an lamaanuu filannoo iddattoo keessatti hammatamaniiru. Barattoonni baay’ina waan qabaniif kutaa 7fi 8ffaa daree torbatti qoodamanii baratan mala iddatteessuu carraa tasaan / random sampling /tiin filatamaniiru.

Akkasumas, kitaabileen barataafi qajeelchi barsiisaa barnoota Afaan Oromoo akka iddattootti filatamaniiru.

3.3.1. Barsiisota

Barsiisota waliigala mana barumsichaatti barsiisan kudha-sagal keessaa barsiisonni kutaa 7fi 8ffaa Afaan Oromoo barsiisan lama yoo ta’an,lamaanuu afgaaffii qophaa’eefi mirkaneeffannaa kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa irratti akka qooda fudhataniif mala iddatteessu akkaayyoo /purposive sampling /tiin filatamaniiru.Kutaa barsiisonni kunneen seenanii barsiisan ilaalchisee, barsiisaan inni tokko kutaa 7ffaa daree lamaafi kutaa 8ffaa daree lama kan barsiisu yoo ta’u,barsiisaan inni lammataa immoo,kutaa 7ffaa daree tokkoofi kutaa 8ffaa daree lama barsiisa. Kanaafuu, haalli filatamuufi hirmaachuu isaanii kallattiin kan isaanuma ilaallatu ta’uudha. Karaa biraatiin, seen-duubee dhuunfaa barsiisota kanneenii ilaalchisee, umuriin isaanii giddu-galeessaan waggaa 26-42 kan ta’u yoo ta’u, tajaajilli isaan hojii barsiisummaa irratti qaban waggaa 10-24ti. Akkasumas, sadarkaan barnoota isaanii kan isa tokkoo Afaan Oromootiin BA digirii kan qabu yoo ta’u, kan isa lammataas, Afaan Oromootiin digirii **MA** xumuruu kan gahedha.

3.3.2. Barattoota

Qorannoo kana keessatti barattoonni mana barumsa qorannichi irratti geggeeffamee kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaatiin baratan yaada kennuun hirmaataniiru. Filannoon iddattoo barattootaaf taasifame immoo adeemsa hordofe niqaba.Jalqabarratti barattoonni akka mana barumsichaatti kutaa 7fi 8ffaa baratan adda bahanii akka beekaman ta’e. Barattoonni Mana Barumsa Sadarkaa tokkooffaa Aliboo kutaa 7fi 8ffaa baratan immoo, walii galatti dhibba sadiifi kudha torbadha. Kanneen keessaa barattoonni kutaa 7ffaa baratan dhibba tokkoofi torbaatama. Kutaan saaddeeti immoo, dhibba tokkoofi afurtamii torba. Kanneen keessaa dhiirri dhibba

lamaafi ja'a yoo ta'an, shamarran dhibba tokkoofi kudhatokkodha. Barattoota kanneen keessaa mala iddatteessuu carraa tasaa /random sampling/tti gargaaramuun kutaa lamaan keessaayyuu % 30 kan ta'an filatamaniiru. Barattoonni % 30 kutaa 7ffaa sadii keessaa kudha-toorba kudha-toorba kan filataman yoo ta'u, daree sadanuu keessaa 51tu filatame.

Kutaa 8ffaa daree sadanuu keessaa immoo % 30 kudha-shan kudha-shan kan filataman yoo ta'u, 44tu filatame. Walumaagalatti, kutaa 7fi 8ffaa keessaa barattoonni (95) akka madda odeeffannootti filatamaniiru.Barattoota akka iddattootti qooda fudhatanii carraa bargaaffii deebisuu argachuun bargaaffii fudhatan keessaa hunduu waraqaa bargaaffii deebisaniiru.

3.4. Meeshaalee Ragaaleen Ittiin Funaaname

Qoratichi qorannoo kanaaf odeeffannoo qabatamaa ta'e argachuuf meeshaalee ragaan ittiin funaaname qindeeffateera. Meeshaalee ragaan ittiin walitti qabame keessaa inni tokko qaaccessa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'anidha.Inni biroo immoo, odeeffannoo afgaaffiifi bargaaffiin funaanamanidha. Afgaaffiifi bargaaffiin kan qophaa'eef immoo, barsiisotaafi barattoota irraa dhiyaannaa xinjechaa Afaan Oromoo maal akka fakkaatu irratti ragaa funaanuuf kan qophaa'edha.

3.4.1. Sakatta'a Kitaabilee Barnoota Afaan Oromoo

Qoarannoo kanaaf maddi odeeffannoo jalqabaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'anidha.Haaluma kanaan,dhiyaannaa qabiyyee dhamjechoota kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan ilaalchisee,ragaa funaanuuf jecha qoratichi qaaccessa dhiyaannaa dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo,kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa akka meeshaa qorannoo tokkootti itti fayyadameera.Kanumarratti ragaa barbaachisaa ta'an argachuuf immoo,qabxiilee mirkaneeffannaa qaaccessa kitaabilee,qabiyyee dhamjechootaa agarsiisan ykn ilaallatan dursee qopheeffachuun barsiisotaaf raabsuun akka guutaman godhameera.

3.4.2. Afgaaffii

Meeshaalee qorataan odeeffannoo ittiin walitti qabate keessaa inni biroon afgaaffiidha. Afgaaffiin barsiisotaaf dhiyaate immoo, barsiisonni mana barumsichaa dhiyaannaa qabiyyee xinjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti dhiyaatan adeemsa baruu-barsiisuu galmaan ga'uu keessatti maal akka fakkaatan yaada isaanii jechaan akka ibsaniif kan

qophaa’edha. Afgaaffiin barsiisotaaf qindaa’ee dhiyaates, caasaa dhamjechootaa bu’uura kan godhatedha.

Afgaaffiin kun barsiisota Mana Barumsa Sadarkaa tokkooffaa Aliboo Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa barsiisan lamaaniif kan dhiyaatedha.Afgaaffiin barsiisotaaf dhiyaate kun baay’ina gaaffii isaa kudhan yoo ta’u, gaaffileen hunduu banaa (open-ended) dha. Kunis kan filatameef barsiisonni yaada isaanii daangaa tokko malee akka ibsan barbaadameeti.

3.4.3. Bargaaffii

Qorataan haala dhiyaannaa xinjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa’an keessatti mul’atan qaaccessuuf gaaffilee caaseffaman barattoota gaafateera. Sababni bargaaffiin akka meeshaa qorannoo tokkootti akka dhiyaatu ta’eef, inni tokko barattoonni itti fayyadamtoota waan ta’aniif,qabiyyicha xiinxaluun yaada isaanii ni kennu jedhameeti.Inni lammaffaan, bargaaffiin kan filatameef barattoonni sodaa tokko malee yaada isaanii bilisaan barreessanii deebisu jedhamee yaadameeti.Inni sadaffaan immoo, al-tokkotti iddattoota hedduurraa yaada fudhachuuf waan salphatuufidha. Haaluma kanaan, baay’inni barattoota walii galaa mana barumsichaa dhibba sadiifi kudha toorba yoo ta’u, kanneen keessaa gaaffii deebisuuf kan hirmaatan barattoota dhibba tokkoofi kudha-shandha. Kunis, barattoota jiran keessaa % 30 hammata. Barattoonni filataman hunduu bargaafficha guutanii deebisaniiru. Haalli bargaaffiin barattootaa kun ittiin dhiyaate immoo, caasaa cufaan / close-ended /tiin ta’ee, gaaffilee kudha-afur kan of keessatti qabatedha.

Haala seen-duubee barattoota kanneenii yoo ilaalle, barattoonni hunduu Afaan Oromootiin kan afaan hiikkatan yoo ta’an, umuriin isaanii waggaa 15-22 gidduutti kan argamanidha.

3.5. Mala Qindaa’inaafi Qaaccessa Ragaalee

Odeeffannoon qorannichaaf barbaachisu meeshaalee adda addaatiin walitti qabameera.Haalli qindaa’ina qorannoo kanaa immoo, adeemsa qorannoo makaa / mixed research / hordofuun kan qaaccessamedha. Sababni adeemsa kana akka hordofu ta’eefis, qorataan haala ragaan ittiin funaanameef argamerratti hundaa’uun malleen qorannoo akkamtaafi ammamtaatti fayyadamuun ragaa argame bakka itti dhiyeesseefi qindeesse waan mul’ataniifi. Ragaan qaaccessa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo irraa argame mala qorannoo akkamtaan ibsameera.Akkasumas, ragaan

afgaaffii barsiisotaa irraa argame mala qorannoo akkamtaan kan ibsame yoo ta'u, ragaan argame amanamummaan akka yaadni barsiisota irraa kennametti qaaccessameera. Karaa biraatiin, ragaan bargaafii barattootaa, lakkoofsatti jijjiiramee mala qorannoo ammamtaatiin qaaccessamee ibsameera.Adeemsa kana keessatt dursa lakkoofsa barattoota gaaffii bargaaffii tokkoof deebii wal-fakkaataa kennanii lakkaa'uun akka bakka tokkotti walitti qabaman godhameera.Lakkoofsi isaaniis dhibbeentaa (%) tti jijjiiruun kan tokkoo tokkoo gaaffilee hundaa erga gabatee keessatti guutamanii booda ibsiifi hiikni itti kennamee qaaccessameera.

Walumaagalatti, ragaan argame erga haala olitti ibsameen qindaa'ee qaaccessamee booda, cuunfaan argannoo isaanirraa argame ibsameera.Akkasumas, argannicha irratti hundaa'uun ammoo, yaadni furmaataa ni ta'a jedhamee yaadame dhumarratti dhiyaateera.

BOQONNAA AFUR: ODEEFFANNOO QAACCESSUUFI HIIKUU

Boqonnaa kana keessatti odeeffannoo meeshaalee adda addaatiin walitti qabametu qaaccessame.

4.1. Duubee Ragaa Kennittootaa

Seenduubee barattoota iddatteeffanii ilaalchisee oddeeffannoo argachuuf bargaaffii barattootaaf dhihaate jalqabarratti koorniyaafi umurii isaanii akka guutan gaafatamanturan. Gaafannoon kun kan barattootaaf dhihaates dhihaanna gilgaalota qabiyyee xinjechaan walqabatan, haala dhihaannaa dhamjechootaafi qindoomina gidduu isaanii jiru, akkasumas rakkoolee gama kanaan isaan quunnaman adda baasanii odeeffannoo kennuu akka danda’aniif bilchinaqaamaafi sammuu akka qaban hubannoo argachuuf yaadamee ture. Barattoonni umuriinisaanii kudha 15 gadi ta’e tarii waa madaalanii murtoo kennuu irratti yaada barattoota birootiin harkifamanii dhugummaan raga barattoota irra argamu akka gaaffii keessahinseenne yaadamee umuriin addaan baafamanii jiru. Bu’uuruma kanaan odeeffannoon argame gabatee armaan gadiin dhihaatee jira.

Gabatee (1): Odeeffannoo Baay’ina Barattootaa Umuriidhaan

Seenduubee ragaa kennitootaa		
Umurii	Baay’ina	Dhibbettaan
15-20	70	73.68%
21fi isaa ol	25	26.31%
Waliigala	95	100%

Akkuma gabatee (1) irraa hubachuun danda’amutti barattoota 95 iddattoo filataman keessaa 70 (73.68%) umurii waggaa 15-20 keessatti argamu. Ragaan kun akka mul’isutti irra caalaan umurii barattoota kutaa 8 kitaaba barataa Afaan Oromootiin baratan umurii isaanii waggaa 15-20 gidduutti kan argamuu ta’uu isaati. Barattoonni 25 (26.31%) ammoo umuriin waggaa 21fi isaa ol gidduutti kan argaman ta’uusaa raga argamerraa hubachuun danda’ameera. Odeeffanno kanarra hubachuun kan danda’amu, barattoonni kitaaba barataa Afaan Oromoo qorannoon kun irratti gaggeeffame barataa 70 (73.68%)fi 25 (26.31%) guutummaa guutuutti umurii waggaa 15fi isaa ol ta’uu isaaniiti. Kun ammoo, barattoota bilchina qabaniifi sadarkaa itti aanuuf qophaa’aa jiran ta’uu isaanii kan agarsiisudha. Bilchinni sammuu isaanii kun dhihaanna gilgaalota xinjechaa kitaaba barataa Afaan Oromoo ittiin baratan irratti odeeffannoo kennuuf ga’umsa kanqaban ta’uu isaaniti.

Haaluma kanaan, barsiisota afgaaffii dhihaateef deebii kennan ilaalchisee, barsiisota lama iddattoo ta'anii filataman lamaan isaaniyyu dhiira yoo ta'a; sadarkaan barnoota isaanii inni tokko digirii jalqabaa kan xummure yoo ta'u, tokko ammoo, digirii lammaffaa barachaa jira. Kanaaf, barsiisonni kunniin lamaanuu barnoota Afaan Oromoo barsiisuun muuxannoo yeroo dheeraa qabaachuu irraa kan ka'e afgaaffii dhihaate deebisuuf ga'umsa olaanaa kan qaban ta'uusaaniiti.

4.2. Qaaccessa Sakatta'a Kitaabilee Barnootaa

Qabxii kana jalatti qabiyyeewwan xinjechaafi dhamjechaatu qabxiilee mirkaneeffannoon deeggaramuun kitaabilee barnoota keessaa funaanamtu qaacceffama.

4.2.1. Qaaccessa Qabiyyee dhamjechaa Kitaaba BAO Kutaa 7fi 8 Keessatti

Adeemsa baruu-barsiisuu keessatti haala meeshaaleen barnootaafi qabiyyeen barnootaa ittiin qophaa'an adda baasanii beekuun galma ga'iinsa sagantaa barnootaaf wantoota barbaachisan keessaa isa dursaadha (McDonough and Shaw, 1993). Akaakuun barnootaa qophaa'u tokkos sadarkaa barattoonni irra jiranirratti hundaa'ee akka qophaa'uu qabu barreessitoonni kun ni'ibsu. Haaluma kanaan, dhiyaannaan qabiyyee xinjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 bara 2003 qophaa'an keessatti argaman mirkaneeffannaa barsiisonni kennan irratti hundaa'uun qaaccessameera.

Gabatee-2: Qaaccessa Dhihaannaa Qabiyyee dhamjechaa Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 7 Keessatti Argaman

	Qabiyyee Dhamjechaa KBAO Kutaa 7 Keessatti	Boqonnaa Jalatti Hammatame	Gilgaala Jalatti Hammatame	Fuula Irratti Argamu
1	Jechoota Ijaaruu	Boqonnaa 6	Gilgaala 5 Wixinee jechoota xumuraa shan barreessii maxxantuu boodaa adda addaa itti dabali. Jecha ijaartetti fayyadamuun hima keessatti haala inni itti galu ibsi.	27
2	Maxxaantoota Dabaluu	Boqonnaa 6	Gilgaala 4 Akkuma shaakala keessatti hubattetti jecha xumuraa(gochimaa) irraa dhalatoo adda addaa baasii barreessi.	27
3	Jecha Tokko Irraa Jechaa Maqaafi Ibsa Maqaa Biraa Ijaaruu (Horsiisuu)	Boqonnaa 9	Gilgaala 4 Shaakala kana irratti hundaa'uudhaan jecha tokkorraa yoo xiqqaate jechoota sadii ykn isaa ol baasi. Qubee jecha kenname keessa hinjirreetti fayyadamuun hinta'u.	42
4	Jechoota Gabajee Ijaaruu		Silabasii keessatti qofa eeramee jira.	-
5	Jecha Tishoo	Boqonnaa 7	Gilgaala 9 Jechoota tishoo haala armaan oliitiin ijaaraman shan funaanii fidii basiisaafi hiriyyoota wajjin irratti mari'adhu.	35

Gabateen 2 armaan olii akka ibsutti, qabiyyeewwan xinjechaa KBAO kutaa 7 keessatti argaman jechoota ijaaruu, maxxantoota dabaluu, jecha tokko irraa jecha biraa ijaaruufi jecha tishoo kan jedhu ture. Jechoota gabajee kan jedhu garuu silabasii qofa keessatti kan eerame yammuu ta'u, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti hinargamu. Dabalataanis, qabiyyeewwan eeraman kanneen boqonnaawwan gabatee keessatti eeraman muraasa qofa keessatti mul'atu.

Gama biraatiin, qabiyyeewwan gabatee keessatti eeraman kanneeniitti ibsi kenname tokkollee hinjiru. Barataaf ibsa osoo hinkeenniin akka dalagu qofa ajaja dabarsa.

Gabatee 3. Qaccessa Qabiyyee dhamjechaa KBAO Kutaa 8 Keessatti Argaman

	Qabiyyee dhamjechaa KBAO Kutaa 8 Keessatti	Boqonnaa Jalatti Hammatame	Gilgaala Jalatti Hammatame	Fuula Irratti Argamu
1	Jechoota Ijaaruu	Boqonnaa 1	Gilgaala 7 Jecha tokko irraa…jechoota hiika adda addaa qaban ijaaruun nidanda’ama. …jechoota adda baasuu yaali.	4
2	Maxxaantoota	Boqonnaa 2	Gilgaala 5B. Maxxantoota armaan gadii qalbeeffadhu. Waan hubattes…barsiisaa keettis himi.	8
		Boqonnaa 2	Gilgaala 6 Jechoota maxxantoota qaban barreessi. Maxxantuu duraa ykn boodaa ta’uu isaanii ibsi.	9
		Boqonnaa 2	Gilgaala 7A Jechoota armaan gadii irraa maxxantoota baasii barreessi.	9
3	Jecha Tokko Irraa jechoota biroo baasuu	Boqonnaa 1	Gilgaala 7 Haaluma kanaan, jechoota armaan gaditti kennaman irraa jechoota adda addaa baasi. Eenyutu caalaa baasee?	4
4	Hundee jechoota xumurtoota irraa dhalatoo adda baasuu	Boqonnaa 1	Gigaala 8 … mee atis jechoota gaditti kennaman irraa dhalatoo horsiisi.	5
5	Jecha Tishoo	Boqonnaa 2	Gilgaala 5 A. Jechoonni tishoo diigalli maal akka tahaniifi akkamittis akka ijaaraman hiriyyoota kee waliin mari’adhu. …. Jechoota tishoo shan hiika isaanii ibsuuf hima ittiin ijaari.	8

Gabateen 3 armaan olii akka ibsutti qabiyyeewwan jechootaa kan isaan argaman irra caalatti boqonnaa tokko keessattidha. Boqonnaa gara boqonnaatti guddachaa deemuun kan mul’atu miti. Qajeelcha barsiisaa keessattis haaluma walfakkaatuun mul’atu.

4.2.2. Dhiyaannaa Dhamjechaa

Qabiyyeewwan itti aananii jiran qaacceessuuf immoo, qabxiilee mirkaneeffannootti dhima bahamee jira. Qabxileen mirkaneeffannaa kana keessatti dhimma itti bahame immoo, qabxilee

shan kanneen haala argama dhamjechootaa waliin walqabatan mul'isan,5) Haala baay'ee gaarii ta'een,4) Haala gaarii ta'een,3) Haala giddu-galeessaan,2) Gadaanaadhaafi 1) Haala ifa hintaaneen kan ibsaman yoo ta'an, haala argama isaanii ilaalchisee jala isaaniitti mallattoo (x)n erga kaa'amee booda ibsi itti kennameera.

Kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaannaan xinjechaafi dhamjechaa maal akka fakkaatu ilaalchisee,qaccessi taasifameera.Yaadolee kana adda baafachuuf immoo,qabxileen gabatee (4) keessatti dhiyaataniiru.

Gabatee (4): Dhiyaannaa Dhamjechaa Kitaabilee Barataa Keessatti

Lakk.	Qabiyyeewwan Qaaccessaman	Mul'istuu				
1	Dhiyaannaa Dhamjechaa	5	4	3	2	1
1.1	Dhamjechi akkamitti akka baratamu qabiyyee kitaabichaa irratti ibsamee jiraa?					X
1.2	Garaagarummaa dhamjechaa adda bahee kitaabicha keessatti fakkeenya waliin ibsameeraa?					X
1.3	Firjechiifi dhamjechi maal akka ta'an kitaabicha keessatti ibsameeraa?					X

Akkuma gabatee (4) irraa hubachuun danda'amutti qabxilee gabatichaa keessatti dhiyaatan ilaalchisee, qabiyyeen xinjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 keessatti dhiyaatan irratti qaaccessi taasifameera. Qabiyyeewwan xinjechaa kutaa kanaa keessatti adda bahanii qaaccessaman, xinjechi maal akka fakkaatuufi dhamjechi akkamitti akka baratamu,garaagarummaan jechaafi dhamjechaa, firjechaafi dhamjechaa kitaabicha keessatti dhiyaachuu isaanii ilaalchisee mirkaneeffannaa dhiyaate yoo ilaalle,qabxilee gabatee keessatti tarreessaman guutumaan guutuutti kan hinibsine ta'uu, mirkaneeffannaa dhiyaaterraa hubachuu dandeenya.

Kitaabilee barataa keessatti hiikni dhamjechaa maal akka ta'eefi garaagarummaan jechaafi dhamjechaa maal akka ta'e haala salphaa ta'een nama hubachiisa jechuu hindandeenyu. Akkasumas, dhamjechi akkamitti akka baratamu wanti ifaan kitaabicha keessatti ibsame hinjiru. Haata'u malee, dhamjechoonni dhiyaatan baay'een isaanii bifa gilgaalaatiin kan dhiyaatan yoo ta'an, isaan keessattuu hanqinaaleen nimul'atu.

Gilgaala 5B jalatti,

B.maxxantoota armaan gadii qalbeeffadhu. Waan hubattes hiriyyoota kee waliin irratti dudubbadhu, barsiisaa keettis himi.

-tu – isatu
Wal- waljaallachuu
Haa- haata'u
-tti - isatti
-oota - namoota
-ota –hoolota
-an -harkaan
(Kitaaba barataa kutaa 8;fu.8).

As jalatti garaagarummaa maxxantoota kanneen ibsee hinjiru. Bu'uura qoqqooddii isaanis kitaaba barataa keessattis ta'e qajeelcha barsiisaa keessatti hubachiisee hinjiru.

Walumaagalatti, mirkaneeffannaa dhiyaate kana irraa dhiyaannaa dhamjechaa irratti hanqinni kan jiru ta'uu, hubachuu dandeenya. Kaayyoon qo'annaa xinjechaa immoo, ijaarsa jechootaafi haala caasaaleen jechoota afaan sanaa walitti dhufeenya mul'isan irratti xiyyeeffata (Andeson, 1992).

4.2.2.1. Qaaccessa Qabiyyee Dhamjechoota Afaan OromooKBAO Kutaa 7fi 8

Kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti akaakuun dhamjechoota Afaan Oromoo dhiyaatan isaan kam akka ta'aniifi haala maaliin akka dhiyaatan adda baasuun qaaccessame. Dhamjechoota kanneen adda baasuuf immoo gabatee (5) keessatti tarreessamanii jiru.

Gabatee (5): Dhiyaannaa Akaakuu Dhamjechootaa Afaan Oromoo Kitaabilee BarataaKeessatti

Lakk.	Qabiyyeewwan Qaaccessaman	Mul'istuu				
2	Akaakuu dhamjechoota Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
2.1	Akaakuun dhamjechoota Afaan Oromoo isaan kam akka ta'an adda bahee ibsameeraa?				x	
2.2	Akaakuun dhamjechoota Afaan Oromoo kitaaba barataa keessa jiraniifi qajeelcha barsiisaa keessa jiran walsimuu?			x		
2.3	Tajaajilli dhamjechoota kanneenii ifaan ifatti kitaabicha keessatti ibsmee jiraa?					X
2.4	Akaakuun dhamjechoota kanneenii maalirratti hundaa'anii akka qoodaman kitaabicha keessatti ibsameeraa?					X

Odeeffannoo gabatee5 armaan olii akka ibsutti, akaakuun dhamjechootaa isaan kami akka ta'an kitaabilee kanneen keessatti ifatti kan ibse miti. Tajaajila dhamjechoota kanneenis ibsee hinjiru. Maalirratti bu'uureffachuun akka qoqqooddiin gaggeeffames ka'ee hinjiru. Haata'u malee, qabiyyee dhamjechaa keessaa maxxantuu duraafi boodaa jechuun kitaaba barataa kutaa 7fi 8 keessattiifi qajeelcha barsiisaa keessatti kaa'ee jira.

4.2.2.2. Dhamjechoota Walabaafi Hirkataa Afaan Oromo

Kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti haalli dhiyaannaa dhamjechoota walabaafi hirktaa maal akka ta'an, uunkaa, hiikaafi tajaajilli isaanii maal akka fakkaatuufi tokkummaafi garaagarummaan isaanii maal akka ta'e adda bahee gabatee (6) keessatti ibsameera.

Gabatee (6): Dhiyaannaa Dhamjechoota Walabaafi Hirkataa Kitaabilee Barataa Keessatti

Lakk.	Qabiyyeewwan Qaaccessaman	Mul'istuu				
3	Dhamjechoota walabaafi hirkataa Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
3.1	Dhamjechi tokko walaba ykn hirkataa kan jedhamu maalirraa ka'e akka ta'e kitaabicha keessatti fakkeenyaan ibsameeraa?					X
3.2	Dhamjecha walabaa jechuun isaan kam akka ta'e adda bahee kitaabicha keessatti keessatti ibsameeraa?					X
3.3	Dhamjechoonni hirkataan isaan kam akka ta'aniifi maaliif hirkataa akka ta'an fakkeenya waliin ibsameeraa?				x	
3.4	Tokkummaafi garaagarummaan dhamjechaa walabaafi hirkataa maal akka ta'e fakkeenya waliin ibsameeraa?					X
3.5	Dhamjechoonni hiika tokkoo jedhaman isaan kam akka ta'an kitaabicha keessatti ifatti kitaabicha keessatti ibsameeraa?					X
3.6	Uunkaan dhamjecha dhokataa jechoota akkamiirratti akka argaman kitaabicha keessatti fakkeenyaan ibsameeraa?					X

Akkuma gabatee (6) irraa hubatamu, dhamjechoonni walabaafi hirkataa isaan kam akkam ta'an, tokkummaafi garaagarummaan isaanii maal akka ta'e, fufiileen hiika tokko qaban isaan kam akka ta'aniifi fufiileen uunkaa dhokataa qaban tajaajila maaliitiif akka oolan kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaachuu isaanii ilaalchisee, mirkaneeffannaa dhiyaaterratti hundaa'uun qaaccessameera.

Haaluma kanaan, odeeffannoo mirkaneeffannaa kana keessatti dhiyaatan bu'uura godhachuun dhiyaannaa dhamjechoota eeramanii yoo ilaalle, haala jedhameen kan hindhiyaanne ta'uu mul'isa.Haata'u malee, dhamjechoonni bifa gilgaalaan dhiyaachuun ala bal'inaan wanti ibsame hinmul'atu.

Fakkeenyaaf, KBAO kutaa 7 keessatti,

Gilgaala 5 wixinee jechoota xumuraa shan barreessii maxxantuu boodaa adda addaa irrattti dabali. Jecha ijaartetti fayyadamuun hima keessatti haala inni itti galu ibsi.

Fkn. **Wixinee jechaa**	**wixinee jechaafi maxxantuu**	
Deem-	- deeme	- deemsisuu
	- deemte	
	- deeman	
	- deemne	
	- deemuu	

Haala kanaan, kaa'uun alatti ibsa kenne hinqabu.

(Kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 8; fuula 9fi kutaa 7 fuula 27).

Fakkeenyi olitti eerame kunis bifa gilgaalaatiin kitaaba barataa keessatti dhiyaate malee dhamjechoonni walabaafi hirkataa isaan kam akka ta'aniifi akkamitti akka barataman hinibsamne. Haata'u malee, uunkaa fufiilee tokkoo haala walitti dhufeenya isaaniitti murna murnaan kaa'uun agarsiisuufi tajaajila isaan seerluga afaanichaa keessatti qaban bifa garaagaraatiin tarreessanii agarsiisuun barbaachisaadha (Harmer, 1997).

Akka yaada kanaatti, uunkaan fufiilee Afaan Oromoo erga adda bahanii beekamanii booda tajaajila isaan afaanicha keessatti qaban fakkeenyaan deeggaranii dhiyeessuun barbaachisaa akka ta'e nu hubachiisa.

4.2.2.3. Haala Dhamjechoota Uumamtee

Uumama jechoota Afaan Oromoo ilaalchisee, kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaatan maal akka fakkaatan adda baasuuf mirkaneeffannaa gabatee (7) keessatti dhiyaatanirratti hundaa'uun qaaccessameera.

Gabatee (7): Dhiyaannaa Uumama Jechoota Afaan Oromoo Kitaabilee Barataa Keessatti

Lakk.	Qabiyyeewwan Qaaccessaman	Mul'istuu				
4	Haala Uumama Jechoota Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
4.1	Haala jechoonni fufiilee adda addaa maxxanfatanii jechoota haarawaa itti uuman kitaabicha keessatti ibsameeraa?				x	
4.2	Haala fufiileen hundee jechootti maxxanuun garee jechootaa jijjiiruun ykn hiika jechootaa jijjiiruu itti danda'an kitaabicha keessatti ibsameeraa?				X	
4.3	Jechoota bu'uuraa isaan kamitti fufiilee maxxansuun jechoota haarawaa ijaaruun itti danda'amu kitaabicha keessatti ifaa ifatti ibsameeraa?				X	

Akkuma gabatee (7) keessatti ibsame, haala jechoonni dhamjechoota adda addaa ofitti maxxanfatanii jechoota haarawaa itti uumaniifi garee jechootaa ykn hiika jechootaa jijjiiruu itti danda'an, akkasumas, jechoonni bu'uuraa ykn haadhoofi uumamtee isaan kam akka ta'an adda bahanii kitaabilee barataa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaachuu isaanii mirkaneeffannaa dhiyaaterratti hundoofnee yoo ilaalle, hanqina guddaa kan qaban ta'uu isaanii hubanna. Sababnisaa guutummaa kitaabilee barnootaa iddatteeffaman keessatti dhamjecha horteefi uumamtee jechuun yaadni ibsames ta'ee, fakkeenyi kenname tokkollee hinjiru.

Haata'u malee, Afaan Oromoo keessatti fufiileen matima mul'isaniifi maqibsii gara maqaatti geeddaran isaan fakkeenya kana keessatti eeraman qofa osoo hintaane kanneen biroon illee jiraachuu isaanii beekuu barbaachisaadha.Jechoonni matimummaadhaan hima keessatti hirmaatan keessaa baay'een, mallattoo matimummaa isaanii mul'istu niqabu. Matima mul'istoonni himoota Afaan Oromoo keessatti ittiin gargaaramnu gosa afuri.Isaanis,{-n,-ni,-ifi tu} (Abdulsamad,1994).

Akkasumas, fufamtoonni maayii addeessaarratti fufamanii gara maqaatti jijjiiraman buusaafi kutaa jechaas nijijjiiru. Fufamtoota addeessa maqaatti jijjiiran {-eenya},{-ummaa},{-i-na}fi {-ooma} dha (Abarraafi Kaawwan,1998).

Kana malees, uumama jechoota Afaan Oromoo keessatti haala gareen jechoota haarawaa maqaa, maqibsiifi gochimaa dhamjechoota adda addaa maxxanfachuun uumamuu danda'an kitaabilee barataa keessatti yoo ilaalle, wanti ifaan lafa kaawwame bal'inaan hinmul'atu.

4.2.3. Haala Hormaata Jechootaa

Kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'anii dhiyaatan keessatti, haala jechoonni Afaan Oromoo horuun tajaajila caasluga adda addaatiif oolan, akkaataa dhamjechoonni koorniyaa dhiiraafi dhalaa agarsiisan itti horan, akkaataa dhamjechoonni hennaa/ haala raawwii adda addaa afaanichaa itti agarsiisan adda baasuuf mirkaneeffannaa dhiyaaterratti hundaa'uun qaaccessi taasifameera.

Gabatee(8):Dhiyaannaa Dhamjechoota Hortee Afaan Oromoo Kitaabilee Barataa Keessatti

Lakk.	Qabiyyeewwan Qaaccessaman	Mul'istuu				
5	Haala Hormaata Jechoota Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
5.1	Akkaataa dhamjechoonni koorniyaa dhiiraafi dhalaa mul'isan itti horan kitaabicha keessatti fakkeenya waliin ibsameeraa?					X
5.2	Dhamjechoonni heddummina agarsiisan kitaabicha keessatti ifaan ibsamaniiruu?				X	
5.3	Akkaataa dhamjechoonni haala raawwii/hennaa/ adda addaa Afaan Oromoo keessatti agarsiisuuf hundee jechaarratti maxxananii tajaajilan kitaabicha keessatti ibsamaniiruu?					X
5.4	Jechoonni Afaan Oromoo walhoruudhaan tajaajila caasluga adda addaatiif kan oolan ta'uu isaanii kitaabicha keessatti ibsamaniiruu?					X

Haaluma gabatee (8) keessatti ibsametti hormaata jechoota Afaan Oromoo ilaalchisee, qabiyyeen isaanii kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti dhiyaachuu isaanii yaadolee gabaticha keessatti ibsamaniin wal-bira qabamanii qaaccessamaniiru.

Haaluma kanaan, kitaabilee sakatta'aman kanneen keessatti, dhamjechoonni horteefi uumamtee gargar bahanii ibsamanii hinjiran. Kana jechuun kanneen tajaajila caaslugaaf oolaniifi jechatti maxxanuudhaan garee jechichaa jijjiiran garaagarummaan isaanii ibsamee hinjiru. Kunimmoo, hanqinaalee kitaabileen kanneen qabanidha.

Walumaagalatti, fufii horteefi fufii uumamteen garaagarummaa akka qaban beekamaadha.Fufiin horteen tajaajila caaslugaa kanneen akka lakkoofsaa, haala raawwii, maayii, koorniyaafi wkf kan agrasiisan yoo ta'an, fufiin uumamtee immoo, garee jechootaa ykn hiika jechootaa jijjiiruu irratti xiyyeeffatu (Abarraafi Kaawwan, 1998). Haata'u malee, fufiileen kun haala kamiin wantoota kana akka agarsiisan ifaan ifatti fakkeenya waliin qajeelcha barsiisaa keessattis ta'ee kitaaba barataa keessatti wanti ibsame hinjiru.

Walumaagalatti, qaaccessi kitaabilee barnootaa kun kan adeemsifame mirkaneeffannaa barsiisonni kennanirratti hundaa'eeti. Qabxileen qaaccessaaf dhiyaatan hundis kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 bara 2003 qophaa'an irratti hundaa'aniiti.

4.3. Qaaccessa Afgaaffii Barsiisotaa

Kutaa kana keessatti afgaaffiin barsiisota Mana Barumsa Sadarkaa Tokkooffaa Alibootiif dhiyaannaa dhamjechjoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an irratti yaada isaanii akka kennaniif dhiyaateera. Afgaaffiin barsiisotaaf qophaa'ee dhiyaates, yemmuu barsiisanitti hanqinaalee qabiyyee dhamjechoota Afaan Oromoo kutaalee eeraman kanneen keessatti hubatanirratti odeeffannoo qabatamaa akka kennaniif yaadameeti. Haaluma kanaan, dhiyaannaan qabiyyee dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaalee kanneen keessatti dhiyaatan haala maaliin akka qophaa'an, adeemsa baruu-barsiisuu keessatti hanqinaalee isaan uumuu danda'aniifi walumaagalatti haalli dhiyaannaa isaanii maal akka fakkaatu irratti hundaa'uun qaaccessameera.

Baay'inni afgaaffii barsiisotaaf dhiyaatee immoo, kudhan yoo ta'u, isaanis, haala gaaffichi walitti dhufeenya qabuun qaaccessameera.

4.3.1. Dhamjechoonni Afaan Oromoo Kitaabilee Barnootaa Keessatti Dhiyaatan Fedhii Barachuu Barattootaa Ni Kakaasuu?

Dhiyaannaan qabiyyee dhamjechootaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaatan akkaataa fedhii barachuu barattootaa kakaasuu danda'anitti qoqqoodamanii dhiyaachuu isaanii irratti maal akka fakkaatan afgaaffiin gaafa 5-12/8/2011tti barsiisota lamaan kutaalee kanneen barnoota Afaan Oromoo barsiisan waliin taasifameera. Afgaaffii dhiyaate kanarratti barsiisonni lamaanuu yaada walfakkaataa kennaniiru.Innis,

qabiyyeen dhamjechoota kitaabilee barnootaa kanneen keessatti dhiyaatan haalabarattoota hawwataniin kan hindhiyaanneefi barattoonni akka barsiisotarratti hirkatan kan godhu ta'uu ibsaniiru. Sababnisaa, dhamjechoota irratti qabsiifni barattootaaf hubannoo laatu tokkollee kitaabilee kanneen keessatti kan hinbarreeffamne waan ta'eef. Kunimmoo, barattoonni ofiin dubbisanii qayyabachuu akka hindandeenye kan godhu ta'uu ibsaniiru. Akkasumas, qabiyyee kana ilaalchisanii gilgaalonni kennaman qofaa isaanii akka gaaffiitti kan dhiyaatan waan ta'aniif, maalummaa dhamjechaa irratti fakkeenyi kenname waan kana hubachiisu akka hinjirre dabalanii ibsaniiru. Kana malees, qabiyyeewwan dhamjechoota kan jalatti baratamuu qaban bibittinnaa'anii kitaabilee kanneen keessatti bakkee adda addaatti waan dhiyaataniif barattootaaf hubannoo kennuu irratti hanqina kan qaban ta'uufi gilgaalota qabiyyee dhamejchootaa irratti hundaa'anii dhiyaatan hojjechuuf wanti barattootatti karaa agarsiisu tokkollee kan hinjirre ta'uu ibsaniiru.

Yaadota armaan oliitti kennaman irraa wanti hubatamu, hanqinaalee dhiyaannaa qabiyyee dhamjechootaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kanneenii irraa kan ka'e barattoonni ofiin baratanii hubannoo qabiyyicharratti argachuurratti hanqina kan qabuufi eeggattoota qabsiisa barsiisaa kan isaan taasisu ta'uu isaati.

4.3.2. Dhamjechoonni Kitaabilee Barataafi Qajeelcha Barsiisaa Keessatti Dhiyaatan Walsimuu?

Dhiyaannaan dhamjechoota kitaabilee barataafiqajeelcha barsiisaa keessatti argaman walsimuu isaaniifi yoo walsimuu baatan immoo,galma ga'iinsa qabiyyee dhamjechoota barnoota Afaan Oromoo irratti dhiibbaa akkamii uumuu akka danda'urratti barsiisota lamaaniifuu gaafa 5-12/8/2011tti afgaaffiin dhiyaateera.Afgaaffii dhiyaaterratti barsiisaan inni tokko yaadasaa yoo ibsu,"qabiyyeen dhamjechoota kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan kan wal simatan ta'uu" ibseera. Walsimuun isaanii immoo, barnooticha haala wal-fakkaataa ta'een hojiirra oolchuu keessatti dhiibbaa mataasaa kan hinqabne ta'uu dabalee ibseera. Sababnisaa, hubannoon barsiisaa barsiisaatti adda addaa waan ta'uuf, haaluma ofiisaatii hubateen qabiyyichawaan barsiisuuf, odeeffannoon dogoggoraa haala hintaaneen barattoota waan qaqqabuuf, adeemsa baruu-barsiisuu barnoota Afaan Oromoo qabiyyichaa gufachiisuu akka hin danda'u lafa kaa'eera. Barsiisaan inni lammataas, dhiyaannaan dhamjechootaa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti kan wal simate ta'uu ibseera. Walsimachuunuun kitaabilee barataafi

qajeelcha baarsiisaa kun immoo, adeemsa baruu-barsiisuu keessatti dhiibbaa uumuu kan hin qabannee ta'uu barattoota qabiyyee kana barataniifi barsiisota qabiyyee kana barsiisan gidduutti garaagarummaan inni uumuu kan hin jire ta'uusaa ibseera.

4.3.3. Dhamjechoonni Moggaasa Garaagaraa Yoo Qabaatan Qabiyyee Barnootichaarratti Miidhaa Fidan Qabuu?

Dhamjechoonni moggaasa garaagaraa qabaachuun isaanii galma ga'iinsa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo irratti miidhaa akkamii fiduu akka danda'an irratti afgaaffiin gaafa 7-12/8/2011tti barsiisota lamaan kutaa 7fi 8ffaa barnoota Afaan Oromoo barsiisaniif dhiyaateera. Gaaffii kanaaf,barsiisonni lachanuu deebii walfakkaataa itti aanu kennaniiru. “Dhamjechoonni moggaasa garaagaraa qabaachuun isaanii barsiisotas ta'ee, barattoota keessatti yaada adda addaa uumuu danda'a”. Kunis,qabiyyichi akka waan yaad-rimee adda addaa qabuutti yaadamuun,haala wal-fakkaataa hintaaneen akka hubatan godha jechuun deebisaniiru.Akkasumas, qabiyyee barnootichaa barsiisuu irrattillee, moggaasa kanneen keessaa filachuu irratti dhiibbaa cimaa waan uumuuf, adeemsa baruu-barsiisuu dhamjechoota Afaan Oromoo kutaalee kanneenii gufachiisuu akka danda'u ibsaniiru.

4.3.4. Akaakuu Dhamjechoota Afaan Oromoo Kitaabilee Kanneen Keessatti Hammataman

Akaakuuwwan dhamjechootaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa keessatti hammataman isaan kam aka ta'an irratti afgaaffiin barsiisota lamaaniifuu gaafa 5-12/8/2011tti dhiyaateef barsiisonni lachanuu dhamjechoota horteefi uumamtee ta'uu ibsaniiru. Haala dhiyaannaa isaanii ilaalchisee, barsiisonni lachanuu dhamjechoota qabiyyee kana ilaalchisanii akka gilgaalatti kitaabilee kanneen keessatti dhiyaataniin ala, dhamjechoonni kunneen adda bahanii horteen isa kam akka ta'eefi uumamteen isa kam akka ta'e fakkeenya waliin kan hindhiyaanne ta'uu ibsaniiru. Kunimmoo, ofiin barachuu barattootaa irrattidhiibbaa qabaachuu akka danda'ullee dabalanii ibsaniiru.

Akkuma yaadolee kennamanirraa hubatamu, haalli dhiyaannaa dhamjechoota kanneenii hanqina kan qabuufi ofiin barachuu barattootaa irratt dhiibbaa uumuu kan danda'u ta'uusaati.

4.3.5. Hanqinaaleen Dhiyaannaa Dhamjechootaa Baruu-Barsiisuu Keessatti Miidhaa Akkamii Fiduu Danda'a?

Hanqinaaleen dhiyaannaa dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaatan adeemsa baruu-barsiisuu ofiin barachuu barattootaaf, hubannoo qabiyyichaa waliigalaarratti qaban maal akka fakkaatu irratti afgaaffiin barsiisota Afaan Oromoo barsiisan lamaaniifuu gaafa 5-12/8/2011tti dhiyaateef keessatti barsiisaan inni tokko yaadasaa yoo ibsu, kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaalee kanneen keessatti hanqinni kan mul'atu ta'uusaa ibsuun,hanqinni mul'atu kunis,dhamjechoonni kun yemmuu qophaa'an ofiin barachuu barattotaa giddu-galeessa godhataniikan hinqophoofneefi gadaanaa ta'uusaanii ibseera. Barsiisaan inni lammataas, qabiyyichi yemmuu qophaa'u qabsiisa maalummaa dhamjechootaa ibsuun deeggaramee kan hindhiyaanneefi bifa gilgaalaatiin qofa kitaabilee barnootaa keessatti dhiyaatee barattoonni deebiisaa akka guutan kan affeeru ta'uu ibseera.Kunimmoo, galma ga'iinsa qabiyyee barnootichaa irratti miidhaa guddaa fiduu akka danda'u kan hinhaalamne ta'uu, dabalataan ibseera.

Yaadolee kennaman kun kan nama hubachiisan, dhiyaannaan qabiyyee dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnootaa kanneen keessatti argaman hanqinaalee bal'aa kan of keessaa qaban ta'uu, isaaniiti.

4.3.6. Hanqinaalee Dhiyaannaa Dhamjechoota Afaan Oromootiif Ka'umsi Maal Ta'uu Danda'aa?

Hanqinaalee dhiyaannaa dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti hammatamaniif ka'umsi maal ta'uu akka danda'urratti afgaaffiin barsiisota lamaaniifuu gaafa 5-12/8/2011tti dhiyaateera.Barsiisonni lachanuu yaada wal-fakkaataa kennaniiru. Innis, qabiyyeen dhamjechoota Afaan Oromoo yemmuu qophaa'u xiyyeeffannaan kan itti hinkennamneefi sadarkaa barattoota kutaalee kanneen baratanii ilaalcha keessa galchuu dadhabuu akka ta'e ibsaniiru.Inni biroon immoo,qabiyyeen barnootichaa seeraan osoo hingulaalamiin hojiirra kan oole akka ta'ee ibsaniiru.Kanaafis,dogoggoroon kitaaboticha keessatti mul'atan raga quubsaa akka ta'an ibsaniiru.

4.3.7. Dhamjechoonni Kitaabilee Barnootaa Keessatti Hammataman Qabiyyee Barnootichaa Guutuu Taasisuu?

Dhamjechoonni kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti hammataman qabiyyee barnootichaa guutuu taasisuu danda'uu irratti afgaaffiin gaafa 5-12/8/2011tti barsiisota lamaniifuu dhiyaatee isaanis, yaada walfakkaataa kennaniiru. Dhamjechoonni Afaan Oromoo adeemsa baruu-barsiisuutiif kitaabilee barnootaa keessatti qophaa'an, haala ofiin barachuu barattootaa giddu-galeessa godhateen osoo dhiyaataniiru ta'e jiraatee baay'ee filatamaa akka ta'e ibsaniiru. Kana jechuun dhiyaannaa dhamjechootaa kana keessatti maalummaan dhamjechootaa, qooddiin isaaniifi tajaajilli isaanii osoo dursee bifa qabsiisaatiin dhiyaate itti aansun immoo, qabiyyicha hangam barattoonni akka hubatan baruuf, gilgaalonni itti aananii dhiyaataniiru ta'ee, qabiyyichi haala salphaa ta'een galma ga'uu akka danda'u ibsaniiru.

4.3.8. Hanqinaalee Dhiyaannaa Dhamjechoota Afaan Oromoo Maqsuuf Yaadni Furmaataa Maali?

Hanqinaalee dhiyaannaa qabiyyee dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti mul'atan maqsuuf yaada furmaataa eeramuu qaban ilaaalchisee, gaafa 5-12 /8/2011tti barsiisotaaf afgaaffiin dhiyaateera. Afgaaffii dhiyaate kanarratti barsiisonni lamaanuu deebii kennaniiru. Barsiisaan inni tokko hanqinaalee kana maqsuuf, dhiyaannaan qabiyyee dhamjechoota kanneenii seeraan irra deebi'amee gulaalamuu akka qabuufi hanqinaaleen odeeffannoo qabiyyee kana ilaalchisee mul'atu guutamuu akka qabu ibseera. Kana jechuun haala barattootaaf ifa ta'ee ofiin barachuu isaaniirratti miidhaa uumuu hinqabaneen qophaa'uu akka qabu ibseera. Barsiisaan inni lammataas,hanqinaalee kana maqsuuf,dhiyaannaan qabiyyee dhamjechoota kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan walsimuu akka qabaniifi qabiyyeen isaanii haala gurmaa'een osoo addaan hinbibittinnaa'iin boqonnaa murtaa'e jalatti dhiyaachuu akka qaban ibseera.Akkasumas,dhamjechoonni moggaasa adda addaatiin kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatanii turan,moggaasa waalta'aa tokko qofaan dhiyaachuu akka qaban ibseera.

Kanaafuu, qabxileen olitti tarreessaman kun ilaalcha keessa galanii osoo dhiyaatanii hanqinaaleen gama kanaan mul'atan kan furmaata argatan ta'uu hubachuun nama hinrakkisu.

4.4. Qaaccessa Bargaaffii Barattootaa

Kutaa kana keessatti bargaaffiin dhiyaannaa dhamjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaatan adeemsa baruu-barsiisuu keessatti maal akka fakkaataniifi haala dhiyaannaa isaanii ilaalchisee, barattoota kutaalee kana barataniif dhiyaateera. Bargaaffii barattootaaf dhiyaate kana keessatti yaadoleen adda addaa dhiyaannaa dhamjchootaa Afaan Oromoonwalqabatan deebii barattoonni kennan irratti hundaa'uun qaaccessamaniiru. Barattoonni kutaalee kana keessaa akka iddattootti filatamanii carraa bargaaffii deebisuu argatan hunduu waraqaa bargaaffichaa guutanii deebisaniiru.Haaluma kanaan waraqaan bargaaffii qaaccessamee dhiyaate (95) dha. Innis bifa ifa ta'een gaaffilee 1-14tti jiraniifi filannoowwan dhiyaatan afur (A,B,C fi D) of keessaa qaban lakkoofsa deebistootaa gara dhibbeentaatti geedaruudhaan tokko tokkoo isaaniitiif ragaan argame maal akka fakkaatu qindaa'ee gabateen dhiyaatee erga ibsamee booda qaaccessameera.

4.4.1. Dhamjechoota Yemmuu Barattu Tokkummaafi Garaagarummaa Jechaafi Dhamjechaa Adda Baastee Hubatteettaa?

Dhiyaannaa dhamjechaa Afaan Oromoo kitaabilee barnoota kutaa 7fi 8ffaa keessatti dhiyaaterraa barattoonni tokkummaafi garaagarummaa jechaafi dhamjechaa adda baasanii hubachuu isaaniif gaaffii dhiyaatedha.Deebiin barattoonni kennanis gabatee (9) keessatti ibsameera.

Gabatee(9):Tokkummaafi GaraagarummaanJechaafi Dhamjechaa Adda Bahee Dhiyaachuu

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay'ina Deebistootaa	Djhibbeentaan
1 Jechiifi dhamjech adda bahanii dhihataniiru?	A. Eeyyee	7	% 7.36
	B. Darbee darbee	10	% 10.52
	C .Gadaanaadha	21	% 22.10
	D.Lakk.	57	% 60
	Ida'ama	95	% 100

Akkuma gabatee (9) keessatti ibsame barattoonni yemmuu dhamjecha baratan tokkummaafi garaagarummaan jechaafi dhamjechaa gidduu jiru kitabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti adda bahee jiraachuusaa ilaalchisee,gaaffii dhiyaate irratti deebistoonni (% 67.36) ta'an eeyyee adda bahee dhiyaateera jechuun yoo ibsan ,(% 10.52) ta'an immoo darbee darbee kan dhiyaate ta'uu ibsu.Akkasumas,(% 22.10) ta'an tokkummaafi garaagarummaan isaan gidduu jiru

haala gadaanaadhaan ibsameera yoo jedhan,(% 60) kan ta’an tasumayyuu tokkummaafi garaagarummaan isaanii kitaabilee barataa keessatti kan hinibsamne ta’uu deebii isaaniitiin lafa kaa’aniiru. Ragaa barattootaa kanarraa wanti hubatamuu danda’u dhiyaannaan qabiyyee dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti dhiyaatan gama walfakkeenyaafi garaagarummaa jechaafi dhamjechaa adda baasanii dhiyeessuu irratti guutuu akka hintaane hubachuun nidanda’ama. Haata’u malee, barattoonni caasaa afaanii adda addaa keessatti walfakkeenyaafi garaagarummaa isaanii adda baafatanii beekuu qabu. Akkasumas, uunkaa, tajaajilaafi hiikaa isaan qaban walbira qabuun adda bahee dhiyaachuu qaba (Hamer,1997).

4.4.2. Haala Dhamjechoonni Afaan Oromoo Hundee Jechaatti Maxxanuun Tajaajila Caasluga Agarsiisan

Dhamjechoonni Afaan Oromoo hundee jechaatti maxxanuun tajaajila caaslugaa adda addaaagarsiisuu isaanii kitaabilee barataa keessatti ibsamuusaa hubachuuf gaaffii barattootaaf dhiyaatedha. Deebiin barattoonni kennanis gabatee 10 keessatti ibsameera.

Gabatee(10):DhamjechootaTajaajila Caaslugaa Mul’isan Kitaabilee Barataa Keessatti

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay’ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
2 Dhamjechoon tajaajila caasluga mul’isan jiru?	A.Eeyyee	6	% 6.31
	B.Hanga tokko	13	% 13.68
	C.Gadaanaadha	36	% 37.89
	D.Lakkii	40	% 42.10
	Ida’ama	95	% 100

Akkuma gabatee (10) keessatti ibsametti deebistoonni (% 6.31) ta’an dhamjechoonni Afaan Oromoo hundee jechaarratti maxxanuun tajaajila caaslugaaf ooluu isaanii kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti ifatti kaa’amuusaa yoo ibsan,(% 13.68) kan ta’an dhamjechoonni Afaan Oromoo hundee jechaatti maxxanuun tajaajila caaslugaaf ooluu isaanii kitaabilee barataa keessatti ifatti kaa’amuun isaa hanga tokko kan mul’atu ta’uu ibsaniiru. Deebii kanarraa wanti hubatamu dhamjechoonni kun hundee jechaatti maxxanuun caasluga adda addaa agarsiisuu irratti hanqina kan qaban ta’uusaadha.Deebistoonni (% 37.89) ta’an immoo,argamni

isaanii gadaanaa ta’uu yoo ibsan,deebistoonni (% 42.10) ta’an,lakkii jechuun deebisaniiru. Haata’u malee, akkaataa dhamjechoonni hundee jechaatti maxxanuun tajaajila caaslugaatiif oolan baratan qabiyyee afaanii barachuuf deemu tokko keessatti haala gareen jechaa maqaa, maqibsiifi gochimaa itti ijaaramuu danda’an addatti ibsamanii mul’achuu qabu (Harmer 1991).

4.4.3. Akaakuun Dhamjechoota Walabaa Haala Hubatamuu Danda’uun Dhiyaachuu

Uunkaafi tajaajilli dhamjechoota walabaa haala hubatamuu danda’amuun kitaabilee barataa Afaan Oromoo keessatti adda bahanii dhiyaachuu isaanii mirkaneeffachuuf gaaffii barattootaaf dhiyaatedha..Deebiin barattoonni kennanis gabatee 11 keessatti ibsameera.

Gabatee(11):Akaakuun Dhamjechoota Walabaa Haala Hubatamuun Dhiyaachuu

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay’ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
3 Akaakuu dhamjechoota walabaa ifadha?	A.Eeyyee	9	% 9.47
	B.Hanga tokko	8	% 8.42
	C.Gadaanaadha	22	% 23.15
	D.Lakkii	56	% 58.94
	Ida’ama	95	% 100

Akkuma gabatee (11) keessatti ibsametti deebistoonni (% 9.47) ta’an uunkaafi tajaajilli dhamjechoota walabaa Afaan Oromoo kitaabilee barataa keessatti haala hubatamuu danda’uun adda bahee dhiyaachuusaa ibsaniiru.Deebistoonni (% 8.42) immoo, uunkaafi tajaajilli dhamjechoota walabaa kitaabilee barataa keessatti hanga tokko adda bahee haala hubatamuu danda’uun dhiyaachuu isaa ibsaniiru. Kunis qabiyyee dhamjechoota walabaarratti hubannoo gahaa ta’e kan hinuumne ta’uu agarsiisa. Kana malees, deebistoonni (% 23.15) ta’an dhiyaannaan isaa gadaanaa ta’uusaafi (% 58.94) immoo, gonkuma uunkaafi tajaajilli dhamjechoota walabaa Afaan Oromoo kitaabilee barataa keessatti haala hubatamuu danda’uun adda bahee kan hinmul’annee ta’uu deebisaniiru. Kunimmoo, ofiin barachuu barattootaa keessatti haala dhiyaannaa dhamjechoota walabaa kitaabilee barataarraa argachuu waan hindandeenyeef, hubannoo gama qabiyyee kanaatiin argachuun isaanirra jiru kan gad jalaa buusuu ta’uudha.

Kanaafuu, qabiyyeen dhamjechoota garaagaraa haala rakkisaa hintaaneen fedhii barattootaa irratti hundaa'anii yoo dhiyaatan, adeemsa baruu- barsiisuu keessatti haala mijaawaa ta'e kan uumanidha (McDonough and Shaw,1993) .

4.4.4. Qabiyyee dhamjecha Afaan Oromoo Kitaabicharraa Argachuu

Yemmuu qabiyyee dhamjechaa Afaan Oromoo baratan hubannoo isaa kitaabilee barataaa keessaa argachuu isaanii gaaffiin dhiyaateeraaf.Deebiin isaan kennanis gabatee 12 keessatti ibsameera.

Gabatee (12): Qabiyyee dhamnjchaa Afaan Oromoo Kitaabicharraa Argachuu

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay'ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
4 Qabiyyee dhamjechaa kitaabicharraa argamuu?	A.Eeyyee	6	% 6.31
	B.Hanga tokko	12	% 12.63
	C.Gadaanaadha	33	% 34.73
	D.Lakkii	44	% 46.31
	Ida'ama	95	% 100

Akkuma gabatee (12) keessatti mul'atu deebistoonni (% 6.31) ta'an qabiyyee xinjecha Afaan Oromoo yemmuu baratan hubannoo isaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo irraa argachuu isaanii yoo ibsan, deebistoonni (% 12.63) ta'an garuu,hanga tokko argachuu isaanii ibsaniiru. Akkasumas, deebistoonni (% 34.73) ta'an hubannoon isaan argatan gadaanaa ta'uu yemmuu ibsan, (%46.31) kan ta'an immoo, lakkii jechuun deebisaniiru. Haata'u malee, barattoonni barnoota xinjechaas ta'ee, kan biroo barachuufi fedhii isaanii guuttachuuf haalli dhiyaannaa qabiyyee barnootaa sun kan fedhii barattootaa giddu-galeessa godhate ta'uu qaba (McDonough and Shaw,1993).

4.4.5. Akaakuun Dhamjechootaafi Tajaajilli Isaanii Kitaabilee Barataa Keessatti Ibsamuu

Qabiyyee barnoota dhamjechaa baratan keessatti akaakuun dhamjechootaafi akkaataan tajaajila isaanii adda bahee kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti dhiyaachuu isaaniif barattootaaf gaaffiin dhiyaateera.Deebiin barattoonni kennanis gabatee 13 keessatti ibsameera.

Gabatee (13): Akaakuu Dhamjechootaafi Tajaajila Isaanii Kitaabilee Barataa Keessatti

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay'ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
5 Akaakuufi tajaajilli isaanii kitaaba keessa jira?	A.Eeyyee	9	% 9.47
	B.Hanga tokko	10	% 10.52
	C.Gadaanaadha	28	% 29.47
	D.Lakkii	48	% 50.52
	Ida'ama	95	% 100

Akkuma gabatee (13) keessatti ibsametti kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti akaakuun dhamjechootaafi akkaataan tajaajila isaanii adda bahee dhiyaachuu isaa ilaalchisee, ragaan barattoonni kennan akka itti aanutti dhiyaateera. Deebistoonni (% 9.47) ta'an bifa ifa ta'een adda bahee kan dhiyaate ta'uu yemmuu ibsan,kanneen (% 10.52) ta'an immoo,hanga tokko haala quubsaa hintaaneen kan argaman ta'uu ibsaniiru.Akkasumas,(% 18.27) kan ta'an,gadaanaa ta'uu isaatiifi kanneen (% 50.52) ta'an immoo, gonkuma haala ifa ta'een adda bahee kitaabilee barataa keessatti kan hinmul'anne ta'uu ibsaniiru.

4.4.6. Akkaataan Uumama Jechootaa Afaan Oromoo Adda Bahee Ibsamuu

Uumama jechootaa ilaalchisee, akkaataa dhamjechoonni hundee jechaatti maxxanuun jechoota haarawaa itti uumuu danda'an kitaabilee barataa keessatti ifatti dhiyaachuu isaanii mirkaneeffachuuf gaaffiin dhiyaate, gaaffii (4.4.8) tiin wal-fakkaataa waan ta'eef, iddoo tokkotti qaaccessameera. Deebiin barattoonni kennanis gabatee (14) keessatti ibsameera.

Gabatee (14): Akkaataan Uumama Jechoota Afaan Oromoo Adda Bahee Ibsamuu

Akkuma gabatee (14) keessatti ibsame uumama jechootaa ilaalchisee,kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti akkaataa dhamjechoonni adda addaa hundee jechaatti maxxanuun jechoota haarawaa itti uumuu danda'an ifatti kitaabilee barataa keessatti dhiyaachuu isaanii ilaalchisee, gaaffii dhiyaateef deebistoonni (% 7.36) ta'an dhamjechoonni kunneen kan argaman ta'uu ibsu. Deebistoonni (% 21.05) ta'an hanga tokko kan argaman ta'uu yemmuu ibsan, deebistoonni (% 30.52) ta'an gadaanaa ta'uufi kanneen (% 41.05) ta'an immoo, gonkuma dhamjechoonni kun kan hinargamne ta'uu ibsaniiru.Ragaan argame kun kan nama hubachiisu kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti qabiyyeen dhamjechootaa jechoota haarawaa uumuuf tajaajilan hanga tokko kan argaman yoo ta'an, kunimmoo, guutumaan guutuutti qabiyyee barnootichaa nama hubachiisuu keessatti hanqina kan qabu ta'uusaati.

4.4.7. Shaakalliifi Gilgaalli Dhiyaate Qabiyyee Dhamjechootaa Hubachiisuu?

Kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti shaakalliiwwaniifi gilgaalonni qabiyyee dhamjechootaan wal-qabatanii dhiyaatan hubannoo qabiyyee barnootichaaf gahaa ta’uu isaanii ilaalchisee barattootaaf gaaffiin dhiyaateera.Deebiin barattoonni kennan immoo, gabatee (15) keessatti ibsameera.

Gabatee (15): Shaakalliifi Gilgaalli Dhiyaate Qabiyyee Dhamjechootaa Hubachiisuu Isaanii

Lakk. Gaaffii	Filannoowwan	Baay’ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
7 Shaakkalli gilgaala ifaadha?	A.Eeyyee	12	% 12.63
	B.Darbee darbee	17	% 17.89
	C.Gadaanaadha	25	% 26.31
	D.Lakkii	41	% 43.15
	Ida’ama	95	% 100

Akkuma gabatee (15) keessatti ibsametti shaakalliiwwaniifi gilgaalonni kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti qabiyyee dhamjechootaan walqabatanii dhiyaatan hubannoo qabiyyee barnootichaaf gahaa ta’uu isaanii ilaalchisee gaaffii dhiyaateef deebistoonni (% 12.63) ta’an gahaa ta’uusaa ibsaniiru. Deebistoonni (% 17.89) ta’an immoo, darbee darbee qofa kan argamu ta’uu yoo ibsan, deebistoonni (% 26.31) ta’an garuu, argamni dhamjechoota kanaa gadaanaa ta’uusaanii ibsaniiru. Kana malees, deebistoonni (% 43.15) ta’an immoo, gonkuma shaakalliiwwaniifi gilgaalonni kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti qabiyyee dhamjechootaan walqabatanii dhiyaatan hubannoo qabiyyee barnootichaaf gahaa kan hintaane ta’uu ibsaniiru.

4.4.8. Kitaabichi Uumamaafi Tajaajila Caasluga Afaan Oromoo Hubachiisuu Isaa

Kitaabichi hubannoo jechoota haarawaa argachuufi tajaajila isaan caasluga Afaan Oromoo keessatti qaban barachuuf gargaaruu isaa gaaffiin barattootaaf dhiyaateera.Deebiin isaan kennanis gabatee 16 keessatti ibsamee dhiyaateera.

Gabatee (16): Kitaabichi Uumamaafi Tajaajila Caasluga Afaanichaa Hubachiisuusaa

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay'ina Deebistoota	Dhibbeentaan
8 Kitaabichi uumamaafi tajaajila hubachiisaa?	A.Eeyyee	11	% 11.57
	B.Darbee darbee	16	% 16.84
	C.Gadaanaadha	27	% 28.42
	D.Lakkii	41	% 43.15
	Ida'ama	95	% 100

Akkuma gabatee (16) keessatti ibsame gama hubannoo jechoota haarawaa itti uumuufi tajaajila isaan caasluga Afaan Oromoo keessatti qaban barachuuf gargaarsa kitaabichi taasise ilaalchisee gaaffii gaafatamaniif deebistoonni (% 11.57) ta'an jechoota haarawaa barachuufi tajaajila isaan caasaa seerluga afaanichaa keessatti qaban barachuuf kan gargaaru ta'uu yemmuu ibsan,kanneen (% 16.84) ta'an immoo,jechoota haarawaa barachuufi tajaajila isaan caasaa seerluga afaanichaa keessatti qaban darbee darbee kan argaman ta'uu ibsaniiru.Akkasumas,(% 28.42) kan ta'an argamni isaanii gadaanaa taa'uu yoo ibsan,(% 43.15) kan ta'an immoo,kitaabileen barnoota Afaan Oromoo kunneen gama hubannoo jechoota haarawaa barachuufi tajaajila caasaa seerluga afaanichaa barachuu keessatti hubannoon isaan uuman gonkumaa kan hinjirre ta'uu ibsaniiru. Kanaafuu, uunkaafi caasaa seerluga afaan tokkoo otoo barattootaaf hindhiyeessiin dura haala uunkaan suniifi caasaan seerluga afaan sun itti dhiyaatu adda baasuun ibsuufi akkaataa caasaan sun afaanicha keessatti tajaajila kennu adda bahee ibsamuu qaba.

4.4.9. Kitaabicharraa Tajaajilaafi UunkaaDhamjechootaHubachuun Rakkisuu?

Kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo irraa tajaajilaafi uunkaa dhamjechoota garaagraa hubachuun nama rakkisuusaa ilaalchisee barattootaaf gaaffiin dhiyaateera.Deebiin barattoonni kennanis gabatee 17 keessatti ibsameera.

Gabatee (17): Kitaabicharraa Tajaajilaafi Uunkaa Dhamjechootaa Hubachuun Rakkisuu

Lakk.Gaaffii	Baay'ina Deebistootaa	Baay'ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
9 Ukaafi tajaajila hubachiisa?	A.Eeyyee	44	% 46.31
	B.Hanga tokko	32	% 33.68
	C.Homaa hinjedhu	16	% 16.84
	D.Lakkii	3	% 3.15
	Ida'ama	95	% 100

Akkuma gabatee (17) keessatti ibsametti kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo irraa tajaajilaafi uunkaa dhamjechoota garaagaraa Afaan Oromoo hubachuun nama rakkisuusaa ilaalchisee gaaffii barattootaaf dhiyaateef deebistoonni (% 46.31) ta'an hubachuun kan nama rakkisu ta'uusaa ibsaniiru. Kanneen (% 33.68) ta'an immoo, hanga tokko kan nama rakkisu ta'uu yoo ibsan, deebistoonnii (% 16.84) ta'an homaa kan hinjenne ta'uu ibsaniiru. Akkasumas, (%3.15) ta'an kitaabicha irraa tajaajilaafi uunkaa fufiilee garaagaraa hubachuun kan nama hinrakkisinne ta'uu ibsaniiru.

Deebii kennamerraa wanti hubatamuu danda'u kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo irraa tajaajilaafi uunkaa dhamjechootaa adda baasanii hubachuu rakkisaa ta'uusaati.

4.4.10. Uunkaaleefi Tajaajila Dhamjechoota Hirkataa Kitaabilee Barnootaa Keessatti

Uunkaaleefi tajaajila dhamjechoota hirkataa yemmuu baratan kitaabicharraa haala salphaa ta'een hubachuu isaanii ilaalchisee barattootaaf gaaffiin dhiyaateera.Deebiin barattoonni kennanis gabatee 18 keessatti ibsameera.

Gabatee (18): Uunkaaleefi Dhamjechoota Hirkataa Kitaabilee Barnootaa Keessatti

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay'ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
10 Unkiifi tajaajilli dhamjechoota hirkatoo addabahee beekamaa?	A.Eeyyee	3	% 3.15
	B.Darbee darbee	9	% 9.47
	C.Gadaanaadha	21	% 22.10
	D.Lakkii	62	% 65.26
	Ida'ama	95	% 100

Akkuma gabatee (18) keessatti ibsametti uunkaalee dhamjechoota hirkataafi tajaajila isaan caasluga Afaan Oromoo keessatti qaban yemmuu baratan kitaabicharraa haala salphaa ta'een hubachuu danda'uu isaanii ilaalchisee, barattootaaf gaaffiin dhiyaatee, barattoonni (%3.15) ta'an kitaabilee barataarratti hubannoo akka argatanibsaniiru. Kanneen (%9.47) ta'an immoo,darbee darbee hubannoo kan kennuta'uu yoo ibsan,kanneen (% 22.10) garuu,gadaanaa ta'uufi (% 65.26) kan ta'an immoo,gonkuma kitaabilee barataarraa uunkaaleefi tajaajila dhamjechoota hirkataa haala salphaa ta'een hubachuun hindanda'amne ibsaniiru.Akkuma bargaaffiin kun mul'isutti dhiyaannaan dhamjechoota kanaa haala gaariin kan dhiyaate ta'usaa hubachuun nidanda'ama.

4.4.11. Akkaataa Uumama Jechootaa Irratti Fakkeenyi Dhiyaate Jiraachuu

Kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti jechoota bu'uura afaanichaa keessa jiranitti gargaaramuun jechoota uunkaafi tajaajila adda addaa qaban akkaataa itti ijaaruun danda'amu fakkeenyaan waliin dhiyaachuu isaanii ilaalchisee barattootaaf gaaffiin dhiyaateera. Deebiin barattoonni kennan gabatee 19 keessatti ibsameera.

Gabatee (19): Akkaataa Uumama Jechootaa Irratti Fakkeenyi Dhiyaate Jiraachuu

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay'ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
11 Fakkeenyi kenname jiraa?	A.Eeyyee	5	% 5.26
	B.Darbee darbee	8	% 8.42
	C.Gadaanaadha	10	% 10.52
	D.Lakkii	72	% 75.78
	Ida'ama	95	% 100

Akkuma gabatee (19) keessatti ibsametti kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti jechoota bu'uura afaanicha keessa jiranitti gargaaramuun jechoota uunkaafi tajaajila adda addaa qaban akkaataa itti ijaaramuu danda'an fakkeenyaan dhiyaachuu isaanii ilaalchisee gaaffiin dhiyaateef, barattoonni (% 5.26) ta'an akkaataa jechoonni adda addaa itti ijaaraman fakkeenyaan kitaabilee barataa keessatti dhiyaachuu isaa ibsaniiru. Kana malees, kanneen (% 8.42) ta'an akkaataa jechoonni garaagaraa itti ijaaraman fakkeenyaan kitaabilee barataa keessatti darbee darbee kan mul'atu ta'uu yoo ibsan,kanneen (% 10.52) ta'an immoo, argamni isaanii gadaanaaa ta'uu yemmuu ibsan, deebistoonni (% 75.78) ta'an garuu,haala jechoonni garaagaraa itti ijaaraman gonkuma fakkeenyaan deeggaramee kan hindhiyaanne ta'uu ibsaniiru.

4.4.12. Uumamaafi Hormaata Jechootaa Keessatti Tajaajila Isaanii Adda Baafachuu

Kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti haala uumamaafi hormaata jechootaa yemmuu baratan uunkaaleefi tajaajila isaanii adda baasanii hubachuu isaanii ilaalchisee barattootaaf gaaffiin dhiyaateera.Deebiin isaan kennan immoo, gabatee 20 keessatti dhiyaateera.

Gabatee (20): Uumamaafi Hormaata Jechootaa Keessatti Tajaajila Isaanii Adda Baafachuu

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay'ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
12 Umaamaafi hormaa dhamjechootarratti salphatti adda bahuu?	A.Eeyyee	7	% 7.36
	B.Hanga tokko	9	% 9.47
	C.Gadaanaadha	10	% 10.52
	D.Lakkii	69	% 72.63
	Ida'ama	95	% 100

Akkuma gabatee (20) keessatti ibsame kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti haala uumamaafi hormaata jechootaa yemmuu baratan uunkaaleefi tajaajila isaan qaban addaan baasanii hubachuu isaaniitiif gaaffii dhiyaateef ilaalchisee, deebistoonni (% 7.36) ta'an adda baasanii hubachuu isaanii ibsaniiru. Kanneen (% 9.47) ta'an immoo, hanga tokko qofa hubachuu isaanii yoo ibsan, kanneen (% 10.52) ta'an hubannaan isaanii gadaanaa ta'uu ibsaniiru. Akkasumas, deebistoonni (% 72.63) ta'an immoo, ciruma hubannaa tokkollee kan hinarganne ta'uu ibsaniiru. Ragaa argame kanarraa kan hubannu kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo dhiyaate kana keessatti haala uumamaafi hormaata jechoota Afaan Oromoo uunkaaleefi tajaajila isaan qaban adda baasanii hubachuu ilaalchisee haala gaariin kan dhiyaate ta'uu hubachuun nama hinrakkisu. Haata'u malee, adeemsa qo'annoofi fayyadama afaan tokkoo keessatti beekumsiifi hubannoon sirriin waa'ee afaanichaa keessatti barbaachisaa ta'an kanneen akka sirna seerlugaa afaanichaa, uumamaafi hormaata jechoota afaanichaafi kkf beekuun barbaachisaadha (% Sharma and Tuteja, 2005).

4.4.13. Uwwisa Qabiyyee Kitaabichaa Keessatti Akaakuun Dhamjechootaa Argamuu

Uwwisa qabiyyee kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti akaakuun dhamjechoota Afaan Oromoo mul'achuu isaanii ilaalchisee barattootaaf gaaffiin dhiyaateera. Deebiin baratoonni kennan immoo, gabatee 21 keessatti ibsameera.

Gabatee (21): Uwwisa Qabiyyee Kitaabichaa Keessatti Akaakuun Dhamjechootaa Argamuu

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay’ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
13 Uwisa kitaabichaa keessatti dhamjechoonni argamuu?	A.Eeyyee	8	% 8.42
	B.Darbee darbee	15	% 15.78
	C.Gadaanaadha	23	% 24.21
	D.Lakkii	49	% 51.57
	Ida’ama	95	% 100

Akkuma gabatee (21) keessatti ibsame uwwisa qabiyyee kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti akaakuun dhamjechoota adda addaa argamuu isaanii ilaalchisee gaaffii gaafatamaniif deebistoonni (% 8.42) ta’an uwwisa qabiyyee kitaabichaa keessatti hinargaman jechuun deebisaniiru. Kanneen (% 15.78) ta’an immoo,darbanii darbanii kan argaman ta’uu ibsaniiru.Akkasumas,deebistoonni (% 24.21) ta’an argamni fufiilee kanaa gadaanaa ta’uu yoo ibsan,kanneen (% 51.57) ta’an immoo,tasumaa uwwisa qabiyyee kitaabichaa keessatti gosoonni fufiilee adda adddaa kan hinargamne ta’uu ibsaniiru.Ragaa kanarraa akkuma hubatamu uwwisa qabiyyee kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo keessatti gosoonnii fufiilee garaagaraa kan argaman ta’uusaati. Haata’u malee, adeemsa dhiyaannaa kitaaba barnootaa qabiyyee fufiilee afaan tokkoo keessatti tooftaan qabiyyeen fufii tokko itti dhiyaachuu danda’u dubbisatti fayyadamuudha.Kana hubachiisuun immoo, dubbisa dhiyaate keessatti tajaajila fufiileen sunneen oolaniif adda baasuun agarsiisuudhaan (Harmer, 1991).

4.4.14. Qabiyyeewwan Dhamjechootaa Boqonnaalee Adda Addaa Jalatti Dhiyaachuu

Boqonnaalee adda addaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa’an keessatti qabiyyeewwan dhamjechootaaargaman mata-dureewwan dhiyaatan barachuuf kaka’umsa uumuu isaanii ilaalchisee, barattootaaf gaaffiin dhiyaateera. Deebiin barattoonni kennanis gabatee 22 keessatti ibsameera.

Gabatee (22): Qabiyyeewwan Dhamjechootaa Boqonnaalee Adda Addaa Jalatti Dhiyaachuu

Lakk.Gaaffii	Filannoowwan	Baay'ina Deebistootaa	Dhibbeentaan
14 Boqonnaa adda addaa jalatti dhiyaachuu?	A.Eeyyee	5	% 5.26
	B.Darbee darbee	8	% 8.42
	C.Gadaanaadha	34	% 35.78
	D.Lakkii	48	% 50.52
	Ida'ama	95	% 100

Akkuma gabatee (22) keessatti ibsame boqonnaalee kitaabilee barnoota Afaan Oromoo mara keessatti qabiyyeewwan dhamjechaa argaman mata-dureewwan dhiyaatan barachuuf kaka'umsa kan uuman ta'uu gaaffii dhiyaateef irratti deebistoonni (% 5.26) ta'an kaka'umsa kan uuman ta'uu ibsaniiru. Kanneen (% 8.42) ta'an immoo, darbee darbee kaka'umsa kan uuman ta'uu yemmuu ibsan, deebistoonnii (% 35.78) ta'an kaka'umsi isaan uuman gadaanaa ta'uu ibsaniiru. Kana malee, kanneen (% 50.52) ta'an immoo, gonkuma kaka'umsa kan hinuumneta'uu ibsaniiru. Haaluma gabatee kanarraa hubatamutti, dhiyaannaan dhamjechoota kanaa haala fooyyee qabuun kan argaman ta'uu.

4.5. Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhamjechaa Boqonaa Gara Boqonnaatti

4.5.1. Kitaaba Barataa Kutaa 7 Keessatti

Gabatee (23): Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhamjechaa Boqonaa Gara Boqonnaatti Kitaaba Barataa Kutaa 7 Keessatti

lakk	Qabiyyeewwan dhamjechaa	1	2	3	4	5	12	7	8	9	10	11	
1	Jechoota Ijaaruu												✓
2	Maxxantoota Dabaluu						✓			✓			✓
3	Jecha Tokko Irraa Jecha Biraa Horsiisuu									✓			
4	Jechoota Gabajee Ijaaruu												
5	Jecha Tishoo Ijaaruu						✓	✓					
6	Hundee Jechoota Xumurtoota Irraa Dhalatoo Adda Baasuu						✓						

Lakk.	**Qabiyyeewwan dhamjechaa**	**13**	**14**	**15**	**16**	**17**	**18**	**19**	**20**	**21**	**22**	**23**	**24**
1	Jechoota Ijaaruu												
2	Maxxantoota Dabaluu							✓					
3	Jecha Tokko Irraa Jecha Biraa Horsiisuu												
4	Jechoota Gabajee Ijaaruu												
5	Jecha Tishoo Ijaaruu												
6	Hundee Jechoota Xumurtoota Irraa Dhalatoo Adda Baasuu												

Gabateen 24 akkuma ibsutti,walitti fufinsa boqonnaadhaa boqonnaatti kitaaba kutaa 7 keessatti xinjechailaalchisee, boqonnaalee 24 kana keessaatti gosni qabiyyeewwan dhamjechaa walqabatanii dhihaatan jaha yoo ta’an; kanneen keessaa lama qofaatuwalitti fufinsaa ofkeessaa qaba. Kana jechuun, guutummaa guutuutti tartiibafi duraa duuba isaa eeguun bifa dhihaachuu qaban hundaan dhihaatan osoo hintaanee amma tokko warreen kaan caalaa boqonnaalee sadii keessatti waan argamaniif qofadha. Kanaaf, kun qofti ammoo walitti fufinsi qabiyyee jira nama hinjechisiisu.

Kun ammoo kan mul’isu, walitti fufinsi qabiyyee dhimma itti yaadamuu qabu ta’uusaati.

Akkuma boqonnaa lammaaffaa keessaatti ibsuuf yaaletti Walitti fufinsi qabiyyee muuxannoo barnootaa sirriifi filatamaa ta’een sirna barnootaa gahumsa qabu hundeessuu keessatti gahee inni qabu olaanaadha. Walitti fufinsa yeroo jennuus gosa barnootaa tokko keessatti qabiyyee deddeebi’ee kan dhufu ta’ee; garuu gaddachaa kan deemu jechuudha (Tasfaayee, 1981).Akkasumas, Tashoomaan (1998) qindomina qabiyyee ilaalchisee qindoominni olee

dhimmoota ittifufinsaafi walduraa duuba dhufinsa jedhamanii mirkanaa'uu danda'u. Ittifufinsi (continuity) qabiyyeen tokko haala tokkorra deddeebi'ee dhufuusaa kanilaalltudha. Walduraaduuba dhufinsi immoo, tokko tokkorratti bu'uureeffachuufi guddachaa dhufuu isaa agarsiisa.

Kanaaf, KBfi QBAO kutaa 7 kun ulaagaa kana waan hinguunneef gama walitti fufinsaatiin hanqinni kan jiru ta'uusaa ragaa argame ni addeessa. Kun ammoo, hubannoo barataa cimsuu keessaatti shora olaanaa waan taphatuuf wayita kitaabni qophaa'uu dhimmaa dursi kennamuufi qabu waan ta'eef; xiyyeeffannoo kan barbaadu ta'uusaa raga sassabamerraa hubachuun nidanda'amas.

4.5.2 Kitaaba Barataa Kutaa 8 keessaatti

Gabatee (24) Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhamjechaa Boqonnaa Gara Boqonnaatti Kitaaba Barataa Kutaa 8 Keessatti

		Boqonnaalee											
Lakk.	Qabiyyeewwan dhamjechaa	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Jechoota Ijaaruu	✓											
2	Maxxantoota Dabaluu		✓										
3	Jecha Tokko Irraa Jecha Biraa Horsiisuu	✓											
4	Jechoota Gabajee Ijaaruu					✓							
5	Jecha Tishoo Ijaaruu		✓										
6	Hundee Jechoota Xumurtoota Irraa Dhalatoo Adda Baasuu	✓											

Akkuma gabateen armaan olii kanarra hubatamutti walitti fufinsa boqonnaa gara boqonnaatti yoo ilaalu, kutaa kitaaba barnootaa kutaa 8 keessatti qabiyyee dhamjechaa ilaalchisee boqonnaalee 24 kana keessatti qabiyyeewwan dhihaatan akaakuun 6 ta'u. Kunis, qabiyyicha ilaalchisee kan mul'atu hanga boqonnaa sadii qofaatti yoo ta'u boqonnaalee hafan keessatti sirumaa hinjiru. Kun ammoo, kan hubachiisu walitti fufinsa boqonnaa gara boqonnaatti rakkoon jiraachuu isaa agarsiisa. Kanarraa ka'uun, qabiyyeewwan dhihaatan kanneen keessaa lamaan isaanii amma tokko amala walitti fufinsaa kan agarsiisaan yoo ta'u; kanneen hafan garuu, qofaa isaanii kan dhihaatan ta'u isaaniti.

Akka Tashoomaan (1998) qindomina qabiyyee ilaalchisee ibsetti, qindoominni olee dhimmoota ittifufinsaafi walduraa duuba dhufinsa jedhamanii mirkanaa'uu danda'u. Ittifufinsi (continuity) qabiyyeen tokko haala tokkorra deddeebi'ee dhufuusaa kanilaallatudha. Walduraaduuba dhufinsi immoo, tokko tokkorratti bu'uureeffachuufi guddachaa dhufuu isaa agarsiisa. Yaada kanarra akka hubatamutti walitti fufinsi qabiyyee kan ilaalamu qabiyyichi haala tokkorra daddeebi'ee kan dhufu yoo ta'e qofadha. Kanaaf, kitaabni kutaa 8 haala kana kan guutu miti. Kunis, sakatta'insi taasifame kan ibsu qabiyyeen baayyee muraasa ta'aniin ala baayyeen isaanii deddeebi'an kan hindhufne ta'uusaati. Kun ammoo, gama walitti fufinsaatiin rakkoon jiraachusaa ragaan funaaname ni'ibsa.

4.6. Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhamjechaa Kutaa Gara Kutaa

4.6.1. Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee Dhmjechaa Kutaa7 Gara Kutaa 8

Gabatee (25) Qaaccessa Qindoomina Qabiyyee dhamjechaa Kitaaba Barnootaa Kutaa 7 Gara 8tti

Lakk.	Qabiyyee dhamjechaa	Kutaa 7	Kutaa 8
1	Jechoota Ijaaruu	1	1
2	Maxxantoota Dabaluu	3	1
3	Jecha Tokkorraa Jecha Biraa Horsiisuu	1	1
4	Jechoota Gabaajee Ijaaruu	0	1
5	Jecha Tishoo	1	1

Gabateen armaan olii akkuma ibsutti, dhihaannaa qabiyyee dhamjechaa ilaalchisee walitti fufinsi kutaatii gara kutaatti kan hinjirre ta'uu argina. Sababnisaa, facaatiin isaanii kutaatii kutaatti dabalaa hindeemne. Kunimmoo kitaabileen barnootaa kanneen hanqina guddaa akka qaban nutti mul'isa. Akka Tashoomaan (1998) qindomina qabiyyee ilaalchisee ibsetti, qindoominni olee dhimmoota ittifufinsaafi walduraa duuba dhufinsa jedhamanii mirkanaa'uu danda'u. Ittifufinsi (continuity) qabiyyeen tokko haala tokkorra deddeebi'ee dhufuusaa kanilaallatudha. Walduraaduuba dhufinsi immoo, tokko tokkorratti bu'uureeffachuufi guddachaa dhufuu isaa agarsiisa. Yaada kanarra akka hubatamutti walitti fufinsi qabiyyee kan ilaalamu qabiyyichi haala tokkorra daddeebi'ee kan dhufu yoo ta'e qofadha. Kanaaf, kitaabileen kutaa 7fi 8 haala kana kan guutan miti. Kunis, sakatta'insi taasifame kan ibsu qabiyyeen baayyee muraasa ta'aniin ala baayyeen isaanii deddeebi'an kan hindhufne ta'uusaati. Kun ammoo, gama walitti fufinsaatiin rakkoon jiraachusaa ragaan funaaname ni'ibsa.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO

Boqonnaa kana keessatti yaadolee boqonnaawwan darban keessatti cuunfamee kaa'ametu dhiyaate.Akkasumas, malleen hanqinaalee garaagaraa dhiyaannaa dhamjecha Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti mul'atan furuuf nigargaaru jedhamanii yaadamantu akka yaada furmaataatti dhiyaate.

5.1 Cuunfaa

Kutaa kana keessatti argannoon qorannoo qaaccessa dhiyaannaa xinjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'anii hojiirra oolaa jiranirratti taasifame dhiyaateera. Dhiyaannaan dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kanneen keessatti sagantaa barnoota Afaan Oromootiif qophaa'anii hojiirra oolaa jiran haala maaliin akka dhiyaataniifi hanqinaalee dhiyaannaa dhamjechootaa irratti mul'atan adda bahanii qaaccessamaniiru. Haaluma kanaan, hanqinaalee olitti eeramaniif furmaata barbaaduuf malleen qorannoo jiran keessaa mala qorannoo ibsaatti (Descriptive research) tti gargaaramee jira. Akkasumas, meeshaalee funaansa ragaalee sadan: mirkaneefannaa kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa, afgaaffii barsiisotaafi bargaaffii barattootaa fayyadamuun ragaaleen walitti qabaman mala qorannoo ammamtaafi akkamtaan ykn mala qorannoo makaatiin qindaa'anii qaaccessamanii dhiyaataniiru. Ragaalee argaman irratti hundaa'uun immoo, argannoon hanqinaalee dhiyaannaa dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti mul'atan cuunfamanii kaa'amaniiru.

Akkuma argannoon mirkaneefannaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo irratti taasifame mul'isutti, hanqinaaleen dhiyaannaa qabiyyee dhamjechootaa kitaabilee barnootaa keessatti kan mul'atan ta'uu, hubachuun danda'ameera. Argannoo qaaccessa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti taasifame irratti hundaa'uun hanqinaaleen mul'atan haala itti aanuun *ibsamaniiru.*

5.2 Argannoo

- Maalummaan dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaatan bal'inaafi gadi fageenyaan ibsamuu dhiisuu,
- Tokkummaafi garaagarummaan jechaafi dhamjechaa adda bahee kitaabilee kanniin keessatti dhiyaachuu dhiisuu,
- Qabiyyeewwan dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kanneen keessatti dhiyaatan bibittinnaa'anii bakkee adda addaatti dhiyaachuu,
- Gilgaalonni qabiyyeewwan dhamjechootaa irratti hundaa'anii kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan wantoota barattootaaf hubannoo kennuun deeggaramanii dhiyaachuu dhiisuu,
- Dhamjechoonni qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan deebii gilgaalotaa kitaabilee barataa keessatti dhiyaatan deebisuun alatti dhamjechoonni haala maaliin akka baratamaniifi "Dhamjecha" jechuun maal jechuuakka ta'e,gadi fageenyaan ibsuu dhiisuu,
- Akaakuuwwan dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan ibsa dabalayaa dhabuu,akkasumas,dhamjechoonniAfaan Oromoo tajaajila maal maaliitiif akka oolan bal'inaan ibsamuu dhiisuu,kana malees,qooddii dhamjechoota Afaan Oromoo keessatti,dhamjechoonni duraa,boodaafi duraafi boodaaisaan kam akka ta'an adda bahanii dhiyaachuu dhiisuu.
- Haaluma wal-fakkaatuun, dhamjechoonni danoomina,koorniyaa,haala raawwiifi maayii agarsiisan adda bahanii kitaabilee kanneen keessatti dhiyaachuu dhiisuu,kana jechuun dhamjechoonni tajaajila caasluga adda addaa agarsiisan adda bahanii hindhiyaanne jechuudha.
- Dhamjechoonni walabaafi hirkataa Afaan Oromoo isaan kam akka ta'aniifi garaagarummaan isaanii maal akka ta'e, adda bahee dhiyaachuu dhiisuu,
- Jechoonni uumaman jechootaa isaan akkamiirraa akka ta'e,kitaabilee kanniin keessatti osoo hinibsamiin bira darbamuufi jechoonni "Uumamtee" jedhamanii gilgaalota keessatti dhiyaatanille haala maaliitiin akka uumaman fakkeenyaan hindeeggaramne.Kana malees,uumamaafi hormaata jechootaa keessatti, dhamjechoonni tajaajila uumamteefi tajaajila horteef oolan isaan kam akka ta'an adda bahanii kitaabilee kanneen keessatti hinibsamne.

- Walitti fufinsi qabiyyee xinjechaa kutaatii gara kutaatti jiraachuu dhabuufi guddachaa deemuu dhabuu;
- Dagaaginniifi walitti fufinsi qabiyyee boqonnaatii gara boqonnaattis ta'e, kutaatii gara kutaatti jiraachuu dhabuudha.

Walumaagalatti, argannoon mirkaneeffannaa dhiyaannaa dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'anii akka mul'isanitti, hanqinaaleen hedduun kan keessatti argaman ta'uu, hubachuun danda'ameera.

Karaa biraatiin, akkuma ragaaleen afgaaffii barsiisotaafi bargaaffii barattootaa irraa argame mul'isutti, hanqinaaleen dhiyaannaa dhamjechootaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti kan mul'atan ta'uu, hubachuun danda'ameera.Hanqinaaleen eeraman kunneenis armaan gaditti ibsamaniiru.

Qabiyyeewwan dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaatan haala barattoota hawwatuun kan hindhiyaanneefi barattoota hirkattoota barsiisaa kantaasisuu danda'an ta'uu, argannoon kun niibsa. Sababnisaa, maalummaan dhamjechootaa kitaabilee barataa keessatti waan hinibsamneefi. Kanaafuu, barattoonni dirqama qabsiisa barsiisaan mata-duree kanarratti isaanii kennu akka eeggatan isaan taasisa. Akkasumas, gilgaalota qabiyyeewwan dhamjechootaa irratti hundaa'anii kitaabilee barataa keessatti dhiyaatan hojjechuuf illee barattootaaf wanti hubannoo kennu baay'een hinmul'atu. Kunimmoo, ofiin barachuu barattootaa irratti dhiibbaa kan qabu ta'uusaa ragaaleen barsiisotaafi barattootaa irraa argame nimul'isu. Karaa biraatiin, dhamjechoonni kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan addamiti, yaada dabalata hin qabu. Kunis, barsiisonni odeeffannoo dabalata akka hinkenine waan godhuf adeemsa baruu-barsiisuu qabiyyee barnootichaa kan gufachiisuu danda'u ta'uu, argannoon barsiisotaa ni ibsa.

Kana malees, dhamjechoonni kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan moggaasa adda addaa qabu. Fakkeenyaaf,"tishoofi diigala, hundeefi wiixinee"jechuun kitaabicha keessatti bakkee adda addaatti dhiyaataniiru. Moggaasa adda addaa qabaachuun dhamjechoota kanneenii immoo, barsiisonnis ta'an, barattoonni moggaasichi akka waan yaad-rimee garaagaraa qabaniitti yaaduun qabiyyee barnootichaa haala wal-fakkaataa hintaaneen hojiirra oolchuu waan danda'aniif, qabiyyeen barnootichaa miidhaamuu akka danda'u argannoon barsiisota ni'ibsa.

Akaakuuwwan dhamjechootaa Afaan Oromoo kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan dhamjechoota horteefi uumamtee yoo ta’an, dhamjechoonni horteen tajaajila caasluga adda addaatiif kan oolaniifi dhamjechoonni uumamteen immoo,garee jechootaa ykn hiika jijjiiruu irratti kan xiyyeeffatan ta’uu ibsuun alatti,haala maaliin tajajila caasluga adda addaa akka agarsiisaniifi tooftaa maaliitiin garee jechootaa akka jijjiiran wanti ibsame kan hinjirre ta’uu,argannoon barsiisotaa ni addeessa. Akkasumas, kitaabilee kanneen keessatti maalummaan dhamjechootaa Afaan Oromoo baal’inaan waan hinibsamneef, barattoonni kitaabilee wabii qabiyyichaan wal fakkaatan barbaacha yeroo isaanii akka qisaasessan kan taasisu ta’uu, argannoon barsiisotaa ni ibsa. Kana malees, qabiyyeewwan dhamjechootaa kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan seeraan osoo hingulaalamiin hojiirra kan oolan ta’uusaanii hanqinaaleen achi keessatti mul’atan ifa kan taasisan ta’uu, qaaccessi kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti taasifame kan ibsu ta’uu, ragaan barsiisotaa lafa kaa’a. Haaluma wal-fakkaatuun, kitaabileen barataafi qajeelchi barsiisaa tokkuma ta’uun isaanii immoo, qabiyyeen dhamjechoota Afaan Oromoo barsiisotafi baratoota akka hin jire, argannoon barsiisotaa dabalataan ni ibsa. Kunimmoo, barsiisoni yaada dabalataa akka hin arganne ta’uusaa, hubachuun nama hinrakkisu.

Walumaagalatti, qorannicha gara xumuraatti geessuuf argannoon hanqinaalee dhiyaannaa dhamjecha Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa’an keessatti mul’atan irratti hundaa’uun, yaadni furmaataa kennameera.

5.3 Yaboo

Kutaa kana keessatti yaadolee argannoo cuunfaa keessatti ibsaman irratti hundaa'uun yaadni furmaataa dhiyaannaa dhamjecha Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaatan ibsamaniiru.

Yaadoleen furmaataa kennaman kunneen dhiyaannaan dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti argaman hanqinaalee kan qaban waan ta'aniif, bifa itti dhiyaachuu qabaniin akka dhiyaatan kan eeranidha. Kana malees, hanqinaalee dhiyaannaa dhamjechootaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti mul'atan kanaaf, tooftaaleen fooyya'iinsa dhiyaannaa qabiyyee dhamjechootaa maal ta'uu akka qaban wantoonni furmaata nita'u jedhamanii yaadaman haala itti aanuun kaa'amanii jiru. Yaadoleen furmaataa kennaman kunniinis, jalqabarratti qaamolee kitaabilee barnoota Afaan Oromoofi sirna barnoota Afaan Oromoo kutaalee kanneenii qopheessaniif.

Galma ga'iinsa adeemsa baruu-barsiisuu qabiyyee barnootaa tokko haala barbaadameen hojiirra oolchuuf dhiyaannaan kitaabilee barnootaa gahee olaanaa qabu. Haaluma kanaan, dhamjechoonni Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti dhiyaatan maalummaa isaaniirraa kaasanii haala salphaatti hubatamuu danda'aniin qophaa'anii dhiyaachuu qabu. Kanaafuu,qopheessitoonni kitaabilee barnoota Afaan Oromoofi sirna barnoota Afaan Oromoo qopheessan,maalummaa dhamjechoota Afaan Oromoo bifa salphaatti hubatamuu danda'uun, qabsiisaafi fakkeenyaan deeggaranii osoo dhiyeessanii ofiin barachuu barattootaa keessatti faayidaa olaanaa qaba. Kana malees, qabiyyeewwan dhamjechootaa Afaan Oromoo boqonnaalee adda addaa jalatti bibittinnaa'anii dhiyaatan, osoo boqonnaa murtaa'an jalatti gurmaa'anii dhiyaataniiru ta'ee jiraatee, haala salphaa ta'een barattoonni hubachuu waan danda'aniif, galma ga'iinsa qabiyyee barnootichaatiif bu'aa guddaa qaba. Akkasumas, gilgaalonni qabiyyeewwan dhamjechootaa irratti hundaa'anii kitaabilee barnootaakanneen keessatti dhiyaatan osoo fakkeenyawwan adda addaatiin deeggaramanii dhiyaataniiru ta'ee, qabiyyichihanqina tokko malee galma ga'uunidanda'a. Kana jechuun, gilgaalota qabiyyee dhamjechootiin wal-qabatan dhiyeessuun dura, maalummaan dhamjechootaa dursee bal'inaan kitaabicha keessatti dhiyaachuu qaba jechuudha.Yoo haala akkasiitiin kan dhiyaatu ta'e, barattoonni haala salphaa ta'een gilgaalota isaanii dhiyaatan hojjechuu nidanda'u.

Kanaafuu, qopheessitoonniifi fooyyeessitoonni sirna barnootaa Afaan Oromoo, qabiyyee dhamjechootaa wixineessan, gahee dhiyaannaan dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti qabu adda baasuun qopheessuu qabu.

Qabiyyee barnoota tokkoo hojiirra oolchuu keessatti maalummaan qabiyyichaa adda bahee beekamuu qaba.Haaluma kanaan, tokkummaafi garaagarummaan jechaafi dhamjechaa bifa gilgaalaatiin kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti dhiyaatan, fakkeenyaafi ibsa bal'aa qabiyyicha hubachiisuu danda'uun deeggaramanii dhiyaachuu qabu. Akkasumas, dhamjechoonni walabaafi hirkataa bifa gilgaalaatiin kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan adda bahanii dhamjechi walabaa isa kam akka ta'eefi dhamjechi hirkataan isa kam akka ta'e, haala sagantaa adeeemsa baruu-barsiisuu barnootichaa hingufachiifneen qophaa'anii dhiyaachuu qabu.

Qabiyyeewwan dhamjechootaa kitaabilee barataa Afaan Oromoo keessatti dhiyaataniifi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan yoo walsimachuu baatan qabiyyee barnootichaa hojiirra oolchuu keessatti garaagarummaan uumamuu nidanda'a. Kanaafuu, qopheessitoonni kitaabilee barnoota Afaan Oromoo qopheessan hanga danda'ametti, kitaabni barataafi qajeelchi barsiisaa akkaataa walcaaluu danda'aniin ofeeggannoon qopheessanii adeemsa baruu-barsiisuutiif dhiyeessuu qabu.

Karaa biraatiin, uumamaafi hormaata jechoota Afaan Oromoo keessatti, dhamjechoonni adda addaa tajaajila adda addaa qabaachuun isaanii beekamaadha. Haaluma kanaan, dhamjechoonni uumama jechootaafi hormaata jechootaaf tajaajilan adda bahanii kitaabilee kanneen keessatti dhiyaachuu qabu. Akkasumas,jechoonni bu'uuraa yookiin jechoonni haadhoofi jechoonni uumamteen kitaabilee kanneen keessatti akka gilgaalaatti dhiyaatan, ulaagaa ittiin adda bahanii beekaman waliin kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti dhiyaachuu qabu. Kanaafuu, qopheessitoonni qabiyyee dhamjechoota uumamteefi hortee kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti sagantaa barnootaatiif, qopheessan haala dhamjechoonni kun jechoota bu'uuraatti maxxanuun jechoota haarawaa itti uumuu danda'aniifi tajaajila caaslugaa itti agarsiisuu danda'an adda baasanii osoo kan dhiyeessan ta'ee, hubannoo qabiyyee barnootichaa irra caala mijataa taasisa.

Kana malees,jechoonni Afaan Oromoo kan uumamaniifi kan horandhamjechoota adda addaa ofitti maxxanfachuudhaan.Gareen jechootaa uumaman kunneen immoo,garee jechootaa kan

jijjiiran yoo ta’an,gareen jechootaa horan tajaajila caasluga adda addaa kan akka: danoominaa, koorniyaa, maayii,haala raawwiifi kkf agarsiisuuf kan oolanidha. Kanaafuu, qopheessitoonni kitaabilee barnootaafi sirna barnoota Afaan Oromoo qopheessan dhiyaannaa uumamaafi hormaata jechoota Afaan Oromoo haala ofiin barachuu barattootaa irratti dhibbaa wayiiyyuu, geessisuu hindandeenyeen ifa gochuun qopheessanii dhiyeessuu qabu. Haaluma walfakkaatuun, dhamjechoonni Afaan Oromoo tajaajila afaanicha keessatti kennaniin qooddii garaagaraa qabaachuun isaanii nibeekama. Haata’u malee,qooddii kana keessatti dhamjechoonni duraa,boodaa,duraafi boodaa isaan kam akka ta’an, haala qabsiisaatiin gilgaalota dhiyaatan dursee kitaabicha keessatti wanti ibsame hinjiru. Kana malees, tajaajilli dhamjechoota kanneenii adda bahee kitaabilee kanneen keessatti hinibsamne. Kanaafuu, qopheessitoonni sirna barnoota Afaan Orommoo tokkoo tokkoo dhamjechoota kanaa haala ofiin barachuu barattootaa irratti dhibbaa hinuumneen adda baasanii dhiyeessuu qabu. Akkasumas, tajaailli dhamjecha duraa, booda, duraafi boodaa maal akka ta’e kitaabilee barnootaa keessatti bifa ifa ta’een dhiyaachuu qaba.

Kanaafuu, qopheessitoonni kitaabilee barnoota Afaan Oromoo sagantaa adeemsa baruu-barsiisuuf qopheessanii dhiyeessan, qooddii dhamjechoota kanneenii haala ofiin barachuu barattootaaf ifa ta’een, qopheessanii dhiyeessuu qabu.

Karaa biraatiin, osoo silabasiin barnootichaa kitaabilee barataafi qajeelcha barsiisaa waliin wal-bira qabamee qaaccessameera ta’ee jiraatee, qorannicha irra caalaa bu’a-qabeessa taasisuu danda’a ture.Kanaafuu, milkaa’ina adeemsa baruu-barsiisuutiif silabasiin barnootichaa qophaa’ee manneen barnootaa keessatti hojiirra ooluu qaba.

Walumaagalatti, hanqinaalee dhiyaannaa xinjecha Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa’anii adeemsa baruu-barsiisuutiif dhiyaatan keessatti argaman sirreessuuf, kitaabileen barnootaa amma qophaa’anii hojiirra jiran kunneen milkaa’ina galma ga’iinsa qabiyyee barnootichaaf, irradeebi’amanii gulaalamuu qabu.

Wabiilee

Abarraafi Kaawwan. (1998).*Caasluga Afaan Oromoo.(Jidii-1),*Addis Ababa:Branna Printing Enterprise.

Abdulsamad Muhammad. (1994).*Seerluga Afaan Oromoo.*Caffee Oromiyaa: Finfinnee.

Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Natoo: Yaad-rimee Caasluga Afaan Oromoo*. Finfinnee, Oromiyaa: Mega Printing Press.

Anderson, S.R.(1992).*Amorphous Morphology*.Cambridge:Cambridge University press.

Asafaa Tafarraa.(2009).*Eela:Seenaa Oguma Oromoo*.Finfinnee,Oromiyaa:Far East-trading plc.

Bauer, L.(1983*).English Word Formation*.Cambirdge:Cambridge University.

Baye Yimam.(1981*)."Oromo Substantive: Some Aspects Their Morphology and Syntax*." Addis Ababa: Addis Ababa University (Unpubilshed MA thesis).

____________(1986*)."The Phrase Structure of Ethiopian Oromo"*.London: University of London, School of Oriental Studies (PhD dissertation).

Brown,et.al,(1989).Curriculum And Instraction:An Introduction In To Method of Teaching.London:Macmillan Company.

Catherine,G.M.(1987*).A Grammatical Sketch of Written Oromoo.*RUDIER KEPPER VERLAG.KOLNISBN 3-89645-0395.

Chomosky,N.(1957).*Systantic Structure.*The Hague Mouton.

Cook,V.(2001).*Second Language and Language Teaching.*New York.Oxford University press.

Crystal,D.(1987).*The Cambridge Encyclopedia of Language*.Cambridge:Cambridge University Press.

Fromkin,V.(2003).*An Intrduction to Language.7th.(edt.*),United State:Haine and Thomson.

Gragg, G.B.(1976).*Oromof Wollega,in M.L.Bender (eds.),*the non-Semitic Languages of Ethiopia. Michigan: Michigan University Press.

Good, C.V.(1973).Dictionary of Eduction.New York:Mc Graw Hill Book Company.

Haspelmath, M.(2002*).Understanding Morphology.2nd.(edt.),*Hodder Arnold.

Harmer, J.(1991).*Teaching and Learning Grammer*.UK:Longman York press.

_______.(1997).*The Practice of English Language*,UK:Longman York press.

Ijaaraa Baatuu.(1999).*Haala Dhiyeessa Xinlatii Afaan Oromoo Daree Barnootaa Keessatti*:Haala Barattoota Kutaa 11ffaa Mana Barumsa Qophaa'ina Gobbaa.Addis Ababa:Addis Ababa University (Unpublished MA thesis).

Jackendoff,R.(1977*).X-Bar Syntax.A Study of phrase Structure.Linguistic Inquiry Monograph 2,* Cambridge:MIT Press.

Katamba, Francis.(1993). *Morphology*.Great Britain,the machmillan press.Ltd.

Laughren,M.(2005*). "Inflectional Morphology."* In the Journal of Morphology 3(2nd.).

Lyons,John.(1981).*Language and Linguisticcs*:An Introduction.Cambridge:Cambridg Universit-y Press.

Mahaad Amiid Muddee. (1995).*Oromo Dictionary, English Oromo. Vol.* Atlanta, Georgia: Sagalee Oromo Publishing.

Matthews, P.H.(1991).*Morphology.2nd.(edt.),*Cambridge:Cambridge University press.

Mc Carthy, Michael.(2001).*Issues In Applied Linguistics*.Cambridge:Cambridge University press.

Mc Donough, J. and Shaw,C.(1993).*Materials and Methods In English Language Teaching.* Oxford: Black Well Publishers Ltd.

Ministeera Barnootaa.(200*3).B*arnoota Afaa*n Oromoo Kitaaba Barataa;Kutaa 7ffaa:* Finfinnee.Mega Printig p.l.c.

__________. (2003). *Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barataa; Kutaa 8ffaa:*Finfinnee.Mega printin P.L.C.

__________. (2003).*Barnoota Afaan Oromoo Qajeelcha Barsiisaa;* Kutaa *7ffaa*:Finfinnee.Mega printing P.L.C.

__________. (2003).*Barnoota Afaan Oromoo Qajeelcha Barsiisaa; Kutaa 8ffa*a:Finfinnee.Mega printing P.L.C.

Pahuja, N.P.(1995***).***Teaching of English.New Delhii:J.L.Kumar.

O'Grady, W.and Dobrovolsky.M.(1996).*Contemporary Linguistics Analysis,An Introduction (3rd.edt.)*Ternto Copp Clark Ltd.

Owens,J.(1985a*).The Grammar of HararOromo*.Humburge:Helmut Buske Verlage Humbrge.

Radford,et al.(1999*).Linguistics;Intoduction*.Cambridge:Cambridge University press.

Richards,J.C.(2001).Curriculum Development In Language Teaching.Cabmridge:Cambridge University press.

Richards, J.C.and W.A. Renandya. (2002**).** Methodolog of In Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

Sharma, K.and Tuteja,T.(2005).*Teaching of Language and Linguistics*.Delih:Ajay Verma.

Stern,H.H.(1983).*Fundamental Concepts of Language Teaching*.Oxford:Oxford University press.

Tamene Bitama.(2000).*A Dictionary of Oromo Teachnical Terms,Oromo English*.Berlin Rudiger Kopp Verlage Kolin.

Temesgen Negasa.(1993).*Word Formation In Oromo*.Addis Ababa:Addis Ababa University (Unpulished MA thesis).

Tolamariam Fufaa. (2011). *Seera Afaan Oromoo I. Dhaamsa Gaaffii Dhamjechaa*. Addis Ababa: Addis Ababa University.

Wardaugh,R.(1977*).Introduction of Linguistics 2nd.(edt*.),New York:Mc Graw-Hill Campany.

Yule,G.(1996).*The Study of Language.2nd.(edt*.),Cambridge:Cambridge University press.

Dabalee-A1

Yuunivarsiitii Addis Ababaatti, Koollejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa, Joornalizimiifi Quunnamittii

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

1. Mirkaneeffannaa Qaaccessa Kitaabilee Barataa Barsiisonni Akka Guutaniif Dhiyaate.

Kaayyoon mirkaneeffannaa kanaa dhiyaannaa dhamjechaa kitaabilee barataa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an qaaccessuu irratti qorannoo adeemsisuufi. Kanaafuu, gaaffilee mirkaneeffannaa siniif dhiyaate kana amanamummaan guuttanii akka naa deebistan kabajaan sin gaafadha.

Itti aansuun mirkaneeffannaa siniif dhiyaate osoo hindeebisiin dura odeeffannoo dhuunfaa keessanii iddoo qophaa'erratti guutaa.

1. Maqaa mana barumsaa____
2. Koorniyaa:Dhiira☐ Dhalaa☐
3. Umurii_______________________
4. Sad. Barnootaa________________
5. Gosa barnoota barsiistan:Haadhoo______________Aantee_____________
6. Kutaa barsiistan________________
7. Bara tajaajilaa__________________

Qajeelfama: Dhimmoonni qaaccessa kana keessatti hammataman dhiyaannaa dhamjechootaa kitaabilee barataa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an irratti.Kan qaaccessamu immoo dhamjechoonni Afaan Oromoo kitaabilee kanneen keessatti argaman haala maaliin akka dhiyaataniifi maal akka fakkaatan kan ilaaludha.

Kanaaafuu, dhamjechoonni Afaan oromoo kitaabilee barataa kutaa 7fi 8ffaa boqonnaalee adda addaa keessatti argaman haala akkamiin akka dhiyaatan walitti cuunfuun qabxilee gabatee armaan gadii keessatti dhiyaatan irratti hundaa'uun deebii sirriidha jettan kennaa. Qabxileen gabatee mirkaneeffannaa keessatti dhiyaatan mul'istoota lakkoofsa 1-5tti ibsaman of keessaa qabu. Haaluma kanaan,dhiyaannaa dhamjechoota kanneenii haala baay'ee gaarii ta'een dhiyaataniiru yoo jettan lakk.(5) jalatti mallattoo (x) kaa'uun agarsiisaa;haala gaarii ta'een dhiyaateera yoo jetta immoo,lakk.(4) jalatti mallattoo (x) kaa'uun agarsiisaa.Akkasumas,haala giddu-galeessaan dhiyaateera yoo jettan lakk.(3) jalatti mallattoo (x) kaa'uun agarsiisaa; haala

gadaanaadhaan dhiyaataniiru yoo jettan,lakk.(2) jalatti mallattoo (x) kaa'uuniifi haalli dhiyaannaa isaanii ifa miti yoo jettan immoo,lakk.(1) jalatti mallattoo (x) kaa'uun agarsiisaa.

Lakk.	Qabiyyeewwan Qaaccessaman	Mul'istuu				
1	Dhiyaannaa dhamjechaa	5	4	3	2	1
1.1	Dhamjechoonni akkamitti akka barataman qabiyyee kitaabotichaa keessatti ibsameeraa?					
1.2	Garaagarummaa dhamjechaa adda bahee kitaaboticha keessatti fakkeenya waliin ibsameeraa?					
1.3	Firjechiifi dhamjechi maal akka ta'e kitaaboticha keessatti ibsameeraa?					
2	Akaakuu dhamjechoota Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
2.1	Akaakuun dhamjechoota Afaan Oromoo isaan kam akka ta'an adda bahanii ibsamaniiruu?					
2.2	Akaakuun dhamjechootaa Afaan Oromoo kitaaba barataa keessa jiraniifi qajeelcha barsiisaa keessa jiran walsimuu?					
2.3	Tajaajjilli dhamjechoota Afaan Oromoo kennanii ifaan ifatti kitaaboticha keessatti ibsamee jiraa?					
2.4	Akaakuun dhamjechoota kanneenii maalirratti hundaa'anii akka qoodaman kitaabicha keessatti ibsameeraa?					
3	Dhamjechoota Walabaafi Hirkataa Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
3.1	Dhamjechi tokko walaba ykn hirkataa kan jedhamu maalirraa ka'ee akka ta'e kitaabicha keessatti fakkeenyaan ibsameeraa?					
3.2	Dhamjecha walabaa jechuun isaan kam akka ta'e adda bahee kitaabicha keessatti ibsameeraa?					
3.3	Dhamjechoonni hirkataa isaan kam akka ta'aniifi maaliif hirkataa akka ta'an fakkeenya waliin ibsameeraa?					
3.4	Tokkummaafi garaagarummaan dhamjecha walabaafi hirkataa maal akka ta'e fakkeenya waliin ibsameeraa?					
3.5	Dhamjechoonni hiika tokkoo jedhaman isaan kam akka ta'an kitaabicha keessatti ifatti ibsameeraa?					
3.6	Uunkaan dhamjecha dhokataa jechoota akkamii irratti akka argaman kitaabicha keessatti fakkeenyaan ibsameeraa?					
4	Haala Uumama Jechootaa	5	4	3	2	1
4.1	Haala jechoonni dhamjechoota adda addaa maxxanfatanii jechoota haarawaa itti uuman kitaaboticha keessatti ibsameeraa?					
4.2	Haala dhamjechoonni hundee jechootaatti maxxanuun garee jechootaa jijjiiruu ykn hiika jechootaa jijjiiruu itti danda'an fakkeenyaan ibsameeraa?					
4.3	Jechoota bu'uuraa isaan akkamiirraatti dhamjechoota maxxansuun jechootaa haarawaa uumuu akka dandeenyu kitaaboticha keessatti ibsameeraa?					
5	Haala Hormaata Jechootaa	5	4	3	2	1
5.1	Dhamjechoonni koorniyaa adda addaa agarsiisa adda bahanii fakkeenyaan ibsamaniiruu?					
5.2	Dhamjechoonni heddummina agarsiisan ifatti ibsamaniiruu?					
5.3	Dhamjechoota haala raawwii / henna/ adda addaa Afaan Oromoo agarsiisan tajaajila kennan wailln kitaaboticha keessatti ibsamaniiruu?					
5.4	Jechoonni Afaan Oromoo wal horuudhaan tajaajila caasluga adda addaatiif kan oolan ta'uu isaanii kitaaboticha keessatti ibsameeraa?					

Dabalee-A2

Yuunivarsiitii Addis Ababaatti, Koollejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa, Joornaalizimiifi Quunnamtii

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

2. Mirkaneeffannaa Qaaccessa Kitaabilee Qajeelcha Barsiisaa Afaan Oromoo Barsiisonni Guutan.

Kaayyoon mirkaneeffannaa kanaa dhiyaannaa dhamjechaa kitaabilee qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an qaaccessuu irratti qorannoo adeemsisuufi.Kanaafuu, gaaffilee mirkaneeffannaa siniif dhiyaate kana amanamummaan guuttanii akka naa deebistan kabajaan sin gaafadha.

Itti aansuun mirkaneeffannaa siniif dhiyaate osoo hindeebisiin dura odeeffannoo dhuunfaa keessanii iddoo qophaa'erratti guutaa.

a. Maqaa mana barumsaa____
b. Koorniyaa:Dhiira ☐ Dhalaa ☐
c. Umurii________________
d. Sad.barnootaa__________________
e. Gosa barnootaa barsiistan:Haadhoo_____________Aantee_____________
f. Kutaa barsiistan______________
g. Bara tajaajilaa________________

Qajeelfama: Dhimmoonni qaaccessa kana keessatti hammataman dhiyaannaa dhamjechootaa kitaabilee qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an irratti.Kan qaaccessamu immoo dhamjechoonni Afaan Oromoo kitaabilee kanneen keessatti argaman haala maaliin akka dhiyaataniifi maala akka fakkaatan kan ilaaludha.

Kanaafuu, dhamjechoonni Afaan oromoo kitaabilee qajeelcha barsiisaa kutaa 7fi 8ffaa boqonnaalee adda addaa keessatti argaman haala akkamiin akka dhiyaatan walitti cuunfuun qabxilee gabatee armaan gadii keessatti dhiyaatan irratti hundaa'uun deebiin sirriidha jettan kennaa.Qabxileen gabatee mirkaneeffannaa keessatti dhiyaatan mul'istoota lakkoofsa 1-5tti ibsaman of keessaa qabu. Haaluma kanaan,dhiyaannaan dhamjechoota kanneennii haala baay'ee gaarii ta'een dhiyaataniiru yoo jettan, lakk.(5) jalatti mallattoo (x) kaa'uun agarsiisaa;haala gaarii

ta’een dhiyaateera yoo jettan immoo, lakk.(4) jalatti mallattoo (x) kaa’uun agarsiisaa. Akkasumas, haala giddu-galeessaan dhiyaateera yoo jettan, lakk.(3) jalattii mallattoo (x) kaa’uun agarsiisaa; haala gadaanaadhaan dhiyaateaniiru yoo jettan,lakk.(2) jalatti mallattoo (x) kaa’uuniifi haalli dhiyaannaa isaanii ifa miti yoo jettan immoo, lakk.(1) jalatti mallattoo (x) kaa’uun agarsiisaa.

Lakk.	Qabiyyeewwan Qaaccessaman	Mul’istuu				
1	Dhiyaannaa Dhamjechootaa	5	4	3	2	1
1.1	Dhamjechoonni akkamitti akka barataman fakkeenya waliin qajeelcha barsiisaa keessatti ibsameeraa?					
1.2	Dhamjechoonni kitaabilee barataa keessatti dhiyaataniifi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan walsimuu?					
1.3	Tokkummaafi garaagarummaan jechaafi dhamjechaa fakkeenya waliin qajeelcha barsiisaa keessatti ibsamaniiruu?					
2	Akaakuu dhamjechoota Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
2.1	Akaakuun dhamjechoota Afaan Oromoo isaan kam akka ta’an adda bahanii qajeelcha barsiisaa keessatti ibsamaniiruu?					
2.2	Akaakuun dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barataa keessatii dhiyaataniifi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan walsimuu?					
2.3	Tajaajilli dhamjechoota Afaan Oromoo maal akka ta’an adda bahanii fakkeenyaan deeggaramanii dhiyaataniiruu?					
2.4	Akaakuun dhamjechoota Afaan Oromoo maalirratti hundaa’anii akka qoodaman kitaabicha keessatti ibsamaniiruu?					
3	Dhamjechoota Walabaafi Hirkataa Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
3.1	Dhamjechi tokko walaba ykn hirkataa kan isa jechisiisu sababa maaliif akka ta’e qajeelcha barsiisaa keessatti fakkeenya bal’aan ibsameeraa?					
3.2	Dhamjechoonni walabaafi hirkataa isaan kam akka ta’an fakkeenyaan qajeelcha barsiisaa keessatti ibsameeruu?					
3.3	Tokkummaafi garaagarummaan dhamjechoota walabaafi hirkataa maal akka ta’an fakkeenya waliin ibsamaniiruu?					
4	Haala Uumaman Jechoota Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
4.1	Haala dhamjechoonni hundee jechaatti maxxanuun jechoota harawaa itti uuman fakkeenyaan ibsameeraa?					
4.2	Jechi tokko kan uumau jechoota akkamiirraa akka ta’e ifaan ifatti qajeelcha barsiisaa keessatti ibsameeraa?					
4.3	Akkaataa jechoonni garaagaraa itti uumaman qajeelcha barsiisaa keessatti ibsameeraa?					
5	Haala Hormaata Jechoota Afaan Oromoo	5	4	3	2	1
5.1	Dhamjechoonnikoorniyaa dhiiraafi dhalaa mul’isan isaan kam akka ta’an kitaabilee qajeelcha barsiisaa keessatti ibsamaniiruu?					
5.2	Dhamjechoonniseerluga Afaan Oromoo agarsiisan haala ifa ta’een kitaabicha keessatti dhiyaataniiruu?					
5.3	Dhamjechoonni heddummina agarsiisan adda bahanii kitaabicha keessatti dhiyaataniiruu?					
5.4	Dhamjechoonni haala raawwii /Hennaa/ adda addaa Afaan Oromoo agarsiisan adda bahanii qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaataniiruu?					

Dabalee-A

Yuunivarsiitii Addis Ababaatti, Koollejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa, Joornaalizimiifi Quunnamtii

Muummee Afaan Oromoo, Ogbruufi Fookloorii

3. Afgaaffii Barsiisotaa

Kaayyoon afgaaffii kanaa hanqinaalee dhiyaannaa dhamjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa bara 2003 qophaa'an keessatti mul'atan adda baasuun qaaccessuudha. Kanaafuu, gaaffii gaafatamtan kana fedhiifi amanamuummaan naaf deebisuuf, iddoo kanatti naa argamuu keessaniif guddiseen isin galateeffadha.

Qajeelfama: Gaaffileen ani isiniif dhiyeessuu qabatamaan adeemsa baruu-barsiisuu keessatti waan isin quunnameefi kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti waan hubattan qofarratti hundooftanii akka naaf deebistan kabajaan sin gaafadha.

1. Qabiyyeen dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa7fi 8ffaa keessatti dhiyaatan akkaataa fedhii barachuu barattootaa kakaasuu danda'uun qoodamanii dhiyaataniiruu?
2. Dhiyaannaan dhamjechootaa kitaabilee baratаa keessa jiraniifi qajeelcha barsiisaa keessa jiran walsimuu?Yoo walsimachuu baatan galma ga'iinsa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo irratti miidhaa akkamii uumuu danda'u?
3. Dhamjechoonni moggaasa hedduu qabaachuun isaanii galma ga'iinsa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo irratti miidhaa akkamii fiduu danda'a?
4. Akaakuun dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa keessatti hammataman isaan kami?
5. Hanqinaaleen dhiyaannaa dhamjechoota kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti mul'atan adeemsa baruu-barsiisuu keessatti dhiibbaa akkamii qabu?
6. Hanqinaaleen dhiyaannaa dhamjechootaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa keessatti dhiyaatan gama qabiyyee kamiin bal'inaan mul'atu?
7. Dhiyaannaa qabiyyee dhamjechootaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti dhiyaatan irraa barattoonni dubbisanii ofiin barachuufi hubannoo dhamjechoota irratti argachuuf isaan nigargaara jettaa?

8. Hanqinaalee dhiyaannaa dhamjechootaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti hammatamaniif ka'umsi maal jetta?
9. Dhamjechoonni kitaabilee barnoota Afaan Oromoo keessatti hammataman qabiyyee barnootichaa guutuu taasisuu nidanda'uu?
10. Hanqinaalee dhiyaannaa qabiyyee dhamjechootaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffaa keessatti mul'atan maqsuuf,yaada furmaataa nita'a jettu bal'inaan naa ibsi?

Dabalee-B

Yuunivarsiitii Addis Ababaatti,Koollejjii Namoomaa,Qorannoo Afaanotaa,Joornalizimiifi Quunnamtii

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

3. Bargaaffii Barattootaa

Kaayyoon bargaaffii kanaa dhiyaannaa dhamjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8ffa bara 2003 qophaa’an keessatti dhiyaatan qaaccessuu irratti qorannoo adeemsisuufi. Kanaafuu, gaaffii gaafatamtan fedhiifi amanamummaadhaan akka deebistan sin gaafachaa, fedhiifi amanamummaan odeeffannoo sirrii ta’e naa kennuu keessaniif durseen sin galateeffadha. Kanatti aansee osoo gaaffilee dhiyaatan hindeebisiin dura odeeffannoo dhuunfaa kee bakka qophaa’e irratti guuti.

1. Maqaa mana barumsaa____
2. Koorniyaa:Dhiira ☐ Dhalaa ☐
3. Umurii_________________________
4. Kutaa barattu____________________

Qajeelfama: Gaaffileen armaan gadii filannoodhaan kan dhiyaatani.Kanaafuu,qubee deebii ati kennitu qabate itti maruun agarsiisi.

1. Yemmuu dhamjechoota barattuu tokkummaafi garaagarummaa jechaafi dhamjecha gidduu jiru adda bahee kitaabarra taa’eeraa?
   A.Eeyyee C.Gadaanaadha
   B.Darbee darbee D.Lakkii
2. Haala dhamjechoonni Afaan Oromoo hundee jechaatti maxxanuun jechoota tajaajila caarluga adda addaatiif oolan ittiagarsiisan kitaaba barataa keessatti ifatti dhiyaateeraa?
   A.Eeyyee C.Gadaanaadha
   B.Hanga tokko D.Lakkii
3. Kitaaba barataa keessatti akaakuun dhamjechootaa walabaa haala hubatamuu danda’uun adda bahanii taa’aniiruu?
   A.Eeyyee C.Gadaanaadha
   B.Hanga tokko D.Lakkii

4. Yemmuu qabiyyee dhamjecha Afaan Oromoo barattu hubannoo isaa kitaabicha irraa argatteettaa?

   A.Eeyyee C.Gadaanaadha

   B.Hanga tokko D.Lakkii

5. Qabiyyee barnoota dhamjechaa barattu keessatti akaakuun dhamjechootaafi akkaataan tajaajila isaanii adda bahee kitaaba barnootaa keessatti ibsameeraa?

   A.Eeyyee C.Gadaanaadha

   B.Hanga tokko D.Lakkii

6. kitaaba barnootaa keessatti akkaataa dhamjechoonni hundee jechaatti maxxanuun jechoota harawaa itti uuman ifatti kaa'ameeraa?

   A.Eeyyee C.Gadaanaadha

   B.Hanga tokko D.Lakkii

7. Shaakalliiwwaniifi gilgaalonni kitaaba barataa keessatti qabiyyee dhamjechootaan wal-qabatanii dhiyaatan qabiyyicha hubachiisuuf gahaadhaa?

   A.Eeyyee C.Gadaanaadha

   B.Darbee darbee D.Lakkii

8. Kitaabichi gama hubannoo jechoota haarawaa itti uumuufi tajaajila isaan caasluga Afaan Oromoo keessatti qaban barachuuf nigargaaraa?

   A.Eeyyee C.Gadaanaadha

   B.Darbee darbee D.Lakkii

9. Kitaabicharraa tajaajilaafi uunkaalee dhamjechoota Afaan Oromoo garaagaraa hubachuun nama rakkisaa?

   A.Eeyyee C.Homaa hinjedhu

   B.Hanga tokko D.Lakkii

10. Uunkaaleefi tajaajila dhamjechoota hirkataa yemmuu barattu kitaabicharraa haala salphaa ta'een hubachuun nidanda'amaa?

    A.Eeyyee C.Gadaanaadha

    B. Darbee darbee D.Lakkii

11. KitaabaAfaan Oromoo keessatti jechoota bu’uuraa afaanicha keessa jiranitti gargaramuun jechoota uunklaafi tajaajila adda addaa qaban ijaaruun akkaataa itti danda’amu fakkeenyaan ibsamee jiraa?

    A.Eeyyee C.Gadaanaadha

    B.Darbee darbee D.Lakkii

12. Uumamaafi hormaata jechootaa yemmuu barattu kitaabicharraa uunkaaleefi tajaajila isaan caasluga Afaan Oromoo keessatti qaban adda baastee hubatteettaa?

    A.Eeyyee C.Gadaanaadha

    B.Hanga tokko D.Lakkii

13. Uwwisa qabiyyee kitaabichaa keessatti akaakuun dhamjechoota Afaan Oromoo nimul’atuu?

    A.Eeyyee C.Gadaanaadha

    B.Darbee darbee D.Lakkii

14. Boqonnaalee adda addaa kitaabichaa keessatti qabiyyeewwan dhamjechoota Afaan Oromoo dhiyaatan mata-dureewwan dhiyaatan barachuuf kaka’umsa niuumuu?

    A.Eeyyee C.Gadaanaadha

    B.Darbee darbee D.Lakkii

IBSA

Ani maqaafi mallattoon koo armaan gaditti kan argamu waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo kan ta’eefi kanaan dura digirii gosa kamiifiyyuu kan hindhiyaanne ta’uu isaafi wabiin itti gargaarame hunda kanan beeksise ta’uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa Tafarraa Kaabbee

Mallattoo________________

Guyyaa_________________

Waraqaan qorannoo kun qorumsaaf akka inni dhiyaatu kanan mirkaneesse ta’uu koo nan beeksisa.

Maqaa Tolamaaraam Fufaa (PhD)

Mallattoo_________________

Guyyaa_______________